

van hagyatva, meghatározták, hogy a bíró és senatorok azt a király eljövetele előtt építtessék meg.“ 1568. márcz. 19 a száz-férfiak végezték: a bíró a *fürdő-szobát* építesse meg s fogadjon oda mestert. Decemb. 26. meghatározták: „hogy a senatorok a gőzfürdőt [*sudatorium*] minél hamarább építtessék meg s rendeljenek melléje mestert.“ 1571. jan. 20. végezték: „hogy a bíró és tanács a fürdősnek a város erdejéből adjon 2 forint áru fát, pénzt is adjanak neki kölesön ha kell, míg elkezdi a fürdőt, azután vegyék meg rajta. De lakjék a fürdő-háznál, hogy oltalmazza a pusztulástól.“

A hitújítás érdekében a közönség mint kegyur [*patronus*] a leggyökeresebb intézkedéseket tette, önkormányzati jogánál s királyi engedéllyel fogva. Ennek tanui a j. könyvek. 1562. jan. 13. a közgyűlés meghatározta, hogy a zárda érc- és rézgyertyatartóit, melyek száma 100-nál több, úgy a vedreket és lánczokat is, a bíró és esküdtek kerestessék fel, nehogy apránként elveszzenek, s használják fel a közjóra, öntessenek belőle két taraczkot [*bombarda*]. Az 1564—68-ki városgazdai számadásokba a piaczi nagy és kis vagy *német és magyar* templomra tett munkákért ily költségek vannak fölvéve: 1564. febr. 10. plebánus ur az egész tanács akaratából a nagy templom falából [*akaratom ellenére* — jegyzi meg a szász nemzetiségű számadó] a *keresztelési kőmedenczét* Kőmives Ferenczcel és négy segéddel kivétette; márcz. 24. a gyermekek kereszteléséhez kelyhet vett; nov. 23-án ily kiadás fordul elő: az uri vacsorához kenyérre az egész évben költött 88 pénzt; 1565. márcz. 26. a plebánus ur kérte a bírót és tanácsot, hogy a nagy templomból a kis orgonát vétesse ki, Kőmives Jánosnak a kivételt megrendelték; márcz. 27. Kőmives Tamás kivette, helyét ismét becsinálta s bemeszelte; novemb. 1. a bíró Korcsolyás Ferenczet az asztalosokkal együtt a nagy zárdába küldötte, hogy a székeket bontsák el, másnap tiz asztalossegéddel ment oda, Simon és Gergely ácsmesterekkel együtt; nov. 6. a bíró és tanácsosok a király ő felsége parancsából meghagyták, hogy a székeket a nagy templomban is mindkét oldalon bontassák el s hordassák át az új templomba; másnap elvitették s nov. 18-n felállították. Nov. 21. pedig a bíró és tanács, Gáspár [*Heltai*] prédikátorral együtt a városgazdának meghagyták, hogy a *fekete zárdából* a templomi padokat vitesse a nagytemplomba, Schredér mester 8 segéddel ment oda, s lebontatván: Székely György és Mester Mihály újbárosi szekerc-

sekkel hordatta el s Asztalos Bálint és Imre állították fel, a rozszát kiválogatva és kivetve. 1566. febr. 24. az új templom fedelét s a piac déli részére nyíló 3 ajtóját a városgazda megcsináltatta. 1567. a király Apátfalvára [*Kolozsmonostori apátság* birtoka] költözvén: régi padját az új templomban megcsináltatta s egy új templomi széket vagy padot is csináltatott a maga számára . . . Ezek szerint tény az, hogy az új templom vagy kápolna a Zsigmond-egyház mellett volt, II. János király restauráltatta, szereltette fel, az ülőpadokat a nagy templomból vitték át, s azok helyébe a zárdabelieket állították. . . . E számadásokban állandó kiadás a viasz és olaj; ez a Luther és Kálvin szerinti isteni tiszteletnek unitáriussá csak lassanként átalakulását igazolja. A városi közgyűlés az egyházra oly nagy befolyást gyakorolt, hogy 1565. decz. 20. a lakodalmak idejét és módját is meghatározta. „A vőlegény — így szól a végzés — rokonáival együtt a menyasszony szülőihez menjen, s ott esküdjenek meg. Onnan felkelve, ha a lakodalom nem azon háznál lesz meg, mindnyájan egy szivvel-lélekkal felkelvén: a férfiak a férfiakkal, a nők a nőkkel és gyermekekkel a lakodalom helyére menjenek és az ajándékokat átadván, mindjárt üljenek asztalhoz vendégség végett. Kinek hányat tetszik, annyit hívjon meg.“ 1566. febr. 6. pedig azt végezte: „hogy mivel sok mesterembernek van kárára a lakodalomnak mívesnap tartása, mivel hogy inasaik ott töltik el a napot, a város szívesen engedte meg, hogy vasárnap tartathassanak.“

A templomokon kívül a zárdák átalakítása is királyi engedély útján, a város egyeteme határozása következtében történt. 1565. a nov. 26-ki közgyűlésben jelentette a bíró, hogy a király megengedte, hogy az apácák házáat lerontsák. Meghatározták tehát, hogy mind azt, mind az ispotály templomát és a Szent-Péteren levő templomot is rontsák le, azért, mert azok veszedelmére lesznek a városnak, ha — mitől Isten mentsen — ellenség megszállja. A lerontásra két magyart, két szászt választottak felügyelőkké, hogy fát, vasat senki el ne vegyen, hanem az [*a kaput kivéve*, melynek követ és deszkáját a város jegyzőjének adták] a fekete barátok zárdájában tegyék be és zárják el, a város jövő szükségére tartva fenn. Decemb. 11. végezték, hogy hirdettessék ki, hogy a lerontott templomok fájából és kőéből senki ne merjen valamit elvinni, a ki elviszen belőle, a bíró nyomozzon utána s büntesse meg szigo-

ruan. Ezekre ügyeljen azon négy ember, kik a lerontásnál ott voltak, a kulcsok is legyenek náluk. Azon ácsok, kik a lerontásnál voltak, de nem dolgoztak, fizetést nem kapnak . . . Nem sokára, hogy e lerontás történt, a hajléktalan apácák kérésére, 1569-ben márcz. 16-n a közgyűlés nekik házépítésre 10 forintot ajándékozott oly föltétellel, hogy azt sütő-házuk körül építsék, valamint a szentpéteri templom falaira is újból harangokat állíttattak, a mi a kívülről várt veszély elmúltára mutat. 1571-ben ápr. 19. ismét sürgették a száz-férfiak a bíró által az apácák házának, barátok kertének, klastrom udvarának, a predikátorok szállójának a fejedelemtől való fölkérését. „A bíró és tanács viseljen erre gondot — mondák — a bíró azon vagy más nap menjen el a fejedelemhez, s kérje meg: ne engedje ő felsége azokat a városon lenni. A kertre különösen temetőhelynek is szüksége lenne a városnak.“

Szokás volt, hogy az uri és érdemes emberek s gazdagok a templomok kriptáiba és czintermekbe temetkeztek, a polgárság a külső és belső várfalak közé, a köznép a hidelvi kis temetőbe. Temetőhelyről való gondoskodás tehát egyik szüksége volt a városnak. A közgyűlés a barátok kertjét 1571-ben e czélra kérte a fejedelemtől, de azelőtt jóval t. i. már 1564. május 23-kán meghatározta volt, hogy a legközelebbi tordai országgyűlésen kérjék meg a fejedelmet, adja oda azt a városnak temetőhelyül; megígérték, hogy a czementet ¹⁾ és zárdát kemény kerttel elzárják és úgy építik meg, hogy senkinek abból kára nem lesz. Bármily sürgős volt ez ügy, elintézésére még évek kellettek. Később látni fogjuk.

A hatóság szigoru fegyelmet gyakorolt a *törvény és közrend* megtartása felett. Kolb Miklós polgárt [amnak örökösét, kinek házában Mátyás király született] a közgyűlés 1561. május 26-kán megbüntettetni határozta azért, hogy azt merte mondani, hogy szállómiveseinek a város végzései ellenére is élelmet ad. A jun. 13. közgyűlés Asztalos Péterről azt végezte, hogy mivel tilalom ellen pénzben kártyázott, vegyenek tőle zálogot, s büntessék meg 20 frtig, mivel neki volt tiszte attól másokat is eltávolítani. 1568. márcz. 17-én megtiltották, hogy éjjel senki ne merjen maszkarában járni, kockát [*verfele*] játszani; a kiket megtalálnak, zárják kalitkába,

---

¹⁾ Érti a *fekete barátok* zárdája keleti oldalánál volt pénzverő házat, melynek 1608. évi felirata a RAJZOK I. kötete IX-ik Tábláján látható.

a kik kártyáznak, büntessék 10 frtra, az ilyeneknek szállást adókkal együtt. A cselédekre nézve 1562. jan. 12. azt végezték, hogy hét- és hónapszámra őket felfogadni nem szabad 10 for. büntetés alatt. A vallásosság és ünnepek csöndje érdekében ugyanazon gyűlés meghatározta, hogy a várkapukat ünnepnapokon csak isteni tisztelet után legyen szabad lobocsátni. Hogy a papság rendeltetésének élhessen, 1564. jan. 2-ikán a közgyűlés meghatározta, hogy a papoknak utca szeriben házat venni nem szabad . . . A mai Széchenyi-tér, = régen: *barompiacz* eredetére és e külvárosrészt lassu megnépesedésére érdekes felvilágosítást ad egy 1570. jun. 4. végzés, melyet a várostól e piacz körül házhelyet kérők ügyében hoztak, s melyben kimondatott: „hogy a város itt helyet nem ad, azért, mert ez a hely mindennap rakva van vidéki barommal; kik a városra fát s egyebet hoznak, ott kell barmaikat kibocsátni; hanem a kiknek házok nincsen, elég pusztá házat és helyet találnak az utcákban oda alá, kihez könnyebben férnek, hogy nem újonnan építenének. Hol pedig azt mondják, hogy a királyhoz mennek érte, attól meg nem fognak ő kegyelmek senkit. A bíró figyelmezzzen rá, és ha az lesz, a várost oltalmazza meg, okát adván, miért nem engedtek“.

Az újévi ajándéokra nézve a közgyűlés 1561. decz. 26. meghatározta: „hogy jövőben a királyon és kancelláron kívül ezüst kupát másnak nem ajándékoznak, sem három napi vendégséggel nem gazdálkodnak; de csak a kir. vendégség első napján embereljék meg illendő ajándékkal. Azonban ha királyi lakodalomra hivatnak, méltó és tisztességes ajándékot kell vinni. A nemeseknek és más közembereknek ne adjanak ajándékot, hanem csak a király után és körül levő főrendeknek és külföldi követeknek. Ezeknek ajándékozzanak czipót, halat s másféle ételmet; de a hazai főrendeknek czipót ne adjanak, csak bort és halat.“ 1564. aug. 19. ismételték e végzést: „a király ő felsége nemeseknek és a közembereknek ne adjanak fát és szénát szekérrel, hanem csak a királynak és kancellárnak, s két elsőbb főbb urnak. A követeknek és más előkelőknek adjanak bort kannával, csirkét és hasonló eledeleket.“ E végzéseknek nagymérvű módosulását látandjuk a városi számadásokban, nem sok idő múltán.

Formaszerű, meg nem csonkult számadás ez időben nem igen van, de a bevételek és kiadások meglevő adatai mégis vetnek

némi világot a város pénzügyi állapotaira. Nézzük az 1570. éveket.

Bevételek: Az öt városnegyed *dica*-ja 1570-n volt $1058 \frac{1}{2}$ $\frac{4}{8}$, egy *dica*-t 3 for. 50 pénzzel számítva, 3705 for. 16 p. Hátralék 442 for. 30 p. Selyérektől bejött 113 for. 27 p. együtt: 4260 for. 73 pénz.

Kiadás: Nincs összegezve. Jellemzők ezek: A Brassai János haláláért tett, fennebb már ismertetett ajándékok. Újévben a fejedelemnek egy ezüst kupáért 31 for., megint másért 20 for., újévi ajándékokra együtt a királynak és uraknak 323 for. 93 p. A bordézma megadásakor ő felségének egy kupáért 35 ft. 75 p. Cháky Mihály kancellárnak a német követségben létekor ugyanazért 27 for., Cháky Gábornak, lakodalmára, Váradra hasonlóért 34 ft. 66 p., Békes Gáspár asztalához, mikor a királyi követségben Németországba ment, itatra egy hordó bort 12 ftban, lakására 4 öl száraz fát 4 frtban, gazdálkodásra 9 frtot, visszatértekor egy kupát 36 frt 25 pénzben.

Érdekesek az egyházi szolgák fizetései. A tisztelendő predikátor urnak, a ki a király parancsolatját hozta, 15 for., Eppel János szász prédikátornak 50 for., Heltai Gáspárnak két véka buzát 4 frtban, pénzfizetése fennebb már többször volt említve; a magyar prédikátornak fizetéséből 12 for., Pál prédikátornak 76 for., a magyar káplánnak 7 for., az iskola rectornak 57 for.

A város fuvarai, a kir. posták, tiszttek, szolgák, sat. fizetései s más több költségek czimén elkelt 1818. for. 13 p.

A székesegyház *jövedelmei:* készpénz 109 for. 74 p. hátralék 20 for. 25 p., nagy harang harangozási díja 95 for., boltok s kamarák díja 88 for., Hertel Györgytől 20 for., mázsaház jövedelme 2 for. 48 p. *Kiadások:* Templomon tett javítások s más kiadások 120 for. 25 p., iskolára s ottani más szükségekre 50 for. 54 p., hátralék és zálog 33 for. 97 p., készlet 130 for. 26 p., együtt: 335 for. 2 p.¹⁾

A más rendeltésű jövedelemforrásokat és kiadásokat később ismertetem meg, midőn szabályosabbak lesznek a számadások s esonkitatlanok a fenmaradt köziratok.

Érdekes leírását adja Kolozsvárnak egy egykoru olasz ezredes.

---

¹⁾ A város levéltárában levő *eredeti számadási jegyzőkönyvekből.*

A király olasz testőrei ezredese, Gromo András a florenzi udvarhoz tett jelentésében ily leírását adja Kolozsvárnak 1564—65-ből. „Tordáról északi irányban menve, túl a hegyeken és halmokon számos kellemes kis tavak közelében éri el az útas Kolozsvárt, mely nagy és gazdag kereskedő város szépen van épülve két hegy-közi kies völgyben, egy kristálytiszta folyócska hosszában fekvő sima téren, őskorból való erős falakkal s számos toronnyal. A várost részint magyarok, részint szászok lakják. A tanácsai állomások a két nemzet közt egyenlőleg oszlanak meg, s a legfőbb hivatalt minden évben más-más nemzetbeli viseli. Igen szép a székesegyház, mindkét nemzet lutheránus [?] isteni tiszteletre használja, s orgonája jeles. A várfalon kívül három elővárosa van; egyik délre, [ez nyugattal van fölcserélve, mert arra van az oláh *Monostor*], egy mértföldnél nem kisebb; második észak felé, ez két mértföldre terjed; a harmadik kelet felé ismét jókora nagy, de mégis kisebb a más kettőnél. A három külvárosban a házak nagyobb része fa; egyik külvárost magyarok, a másikat szászok, a harmadikat oláhok [?] lakják. [*Ebből gyanitom az írónak fennebbi tévedését*] A belváros kőből épült, benne a legszebb házak és utcák, s bár sok szakértő lehetlennek tartja megerősítését, az író nézete ellenkező. S mivel jól tudja, — ugymond — hogy a város az egész ország kulcsa, ő ohajtáná megerősíteni, s reméli, hogy kevés költséggel képes lenne arra.“¹⁾ Mily kár, hogy az író figyelmét a város társadalmi életére s a miveltségi állapotokra ki nem terjesztette . . . A tavakat illető részre meg kell jegyeznem, hogy azok a várost minden oldalról körülvevő terjedelmes vársánczok voltak, vízzel tele, a mit a Szamosból és Felek-oldalról csatornán vittek bele, s törpébb és vékonyabb körfalak közé szoritva, a város körül kettős vár-övet képeztek.²⁾ Csak nyugatról és délkeletről volt két nagy vitzartó tó.

Izabella és II. János király uralkodásának mély nyomai vannak Kolozsvár történetében. Ez idő alatt építette fel az erdélyi magyar nép kis szabad államát, mely utáni vágy minden szivben élt, a mi a jók lelkes törekvései célja volt. I. Lajos és Hunyady Mátyás dicső korszakát sohasem feledi s örökre fog sovárogni utána nemzetünk. A nagy nemzeti aspirationnak e miniature kerete

¹⁾ *Archiv für Sicbenb. Landeskunde.* Neue Folge. 2. k. 22. l.

²⁾ Látható a Kolozsv. TÖRT. I. kötetéhez tartozó RAJZOK V. sz. alatt.

is hüverővel kötötte le, esábitólag vonzotta magához a lelkeket. Nagy küzdelmeknek volt miatta színhelye Erdély és Kolozsvár, de a legnagyobb politikai szabadságot élvezte: a gondolat, szó, nyomtatás és gyülekezési jog teljes szabadságát. A reformatio falai közt érte el a lelkiismeret és hitszabadság legeszményiesb czélját, azok törvénybe igtatásával. Magyar és szász polgárainak egyenlősége, az iskola virágzása, a nemzeti nyelvnek a szószéken, irodalomban és törvényhozás terén általánossá tétele a szellemi érdekek oly gyors fejlődését idézte elő, s azok a nemzeti mivelődésnek oly erőhatályos emeltyüivé lettek, hogy Erdély három évtized alatt egy századot látszott előhaladni. A hitviták három eszmevilág izzó központjává tették Kolozsvárt, a hol a classicismus, a római katolikus vallás és a reformatio eszméi és érvei élet-halál harcztot vívtak egymással. A vitázó felek egyfelől a III—IV-ik századi szentatyák és scholastikusok, másfelől a wittenbergi és genfi reformatörök egész tudási birodalmát felkutatták, s közép Európa legkitünőbb tudósainak fegyvertára minden érvi készletét használatba vették tanaik védelmére, hitrendszerök fölénye bebizonyítására, magyarázva s elemelve a bibliát és exegetikát egész végtelenségében úgy a szószéken, mint a társadalomban és a nép nyelvén irt könyvekben. S mikor a harc tüze a legmagasb hőfokra ért, maguk a soká egymás mellett vivók közül vált ki — kezében az *unitarismus* zászlóját tartva — Kolozsvár szülötte és főpapja, Dávid Ferencz: csodálatot keltő erélylyel, embererőt meghaladó kitaratással, prófétaí ihlettel hirdette, fejtette ki s foglalta rendszerbe; védte Heltai, a nagy tudós és személyes barátja, Alesius szintén kolozsvári származásu paptársá, a városi polgárság más hitnézeteket valló része, az erdélyi szásztság, a Tisza-vidéki ref. papság, Wittenberg, Genf, s a vitában résztvevő Közép-Európa ellen, s végre diadalra juttatta a negyedik bevett vallás hitrendszerét, az özvegy királyné jóakaró elnézése, az ifju király hathatós segélye s bátoritása mellett. Ez a szellemi érdekek virágzási kora volt Kolozsvárra nézve . . . Az anyagi téren is mindenütt pezsgő élet, előretörékvő mozgalom! Az ipar a korhoz idomult, a czéhek újra szervezkedtek, az uralkodó eszmék hatásait s az izlés csinosbulása eszközeit magukba fölvéve. A kereskedelem a király védelme alatt föllandült s a közjóllét észrevehetőleg magasb fokra emelkedett . . . Viharos, de szerencés korszak! Küzködő de boldog nem-

zedék! mely így egybe forradva látta a fejedelem és ország testvérerdekeit. Amazt nem zaklatta hódítási, más koronák utáni vágy, elég volt atyái öröksége, becsvágyát kielégítette népe boldogítása. Ennek nem volt más törekvési célja, mint a haza szabadsága és jólléte, a fejedelem széke és személye biztonléte. E nagy siker titka a fejedelmi tanács hazafias érzületében és összetartásában van. Nem ármánykodtak egymás ellen s a főhatalomért. A kormány nemzeti és megbízható volt, s élén Cháky Mihály¹⁾ állott, a királynénak egykor titkára, az ifju királynak

¹⁾ Cháky Mihályról egykorui igen kedvezően írnak, de senki nem úgy, mint a vele öt évig az udvarnál élt Veráncsics, a ki egy levelében őt: „erényekkel tündöklő férfinak nevezi, a kihez hasonlót, a merre a földön járt és élt, sehol nem látott; a másikban Herculesnek, a ki, mint az Antaeust, úgy győzte le igazságával Martinuzit az országgyűlés előtt; bölcsességét tömérdeknek mondta, jellemét Pompejushoz, Socrateséhez és Catoéhoz hasonlónak; egyikben tudatja vele, hogy a hol ő él, [*Nádasdy Tamásnál* Sárváron] csak tisztet és dicsőt mondanak róla, ügyét igaznak tartják, küzdelmét ama gonosz lelkű emberrel [*Martinuzival*] égig magasztalják; Nádasdy — ugymond — dicséri elméjét, szerénységét és állhatatosságát a barát gyűlölsége és rágalmazása ellenében rendkívül nagyra becsüli, s mivel őt sem a zsarnok sok ember gyilkolása, sem annyi rosznak rá áramlása meg nem törte, azt jósolja, hogyha Magyarországra megy, mely neki hazája, még nagy lesz“. Martinuzit egyik levelében: „Syllanak, a másikban szörnynek, harmadikban ördögnek inondja, a ki leskelődik az erényre, s a jókat üldözni és elnyomni igyekszik. Ő is évekig a legnagyobb veszélyek közt küzdött ellene sikertelenül, úgy látszik, udvari bolondjává akarta őt tenni“. Megint máshol: „Pharaonak bélyegzi, s kéri Chákyt, birja rá a királynét, hogy tengerek habjait engedje partjai körül kicsapni, avagy csak azért is, hogy őt már egyszer elnyeljék, mert arra — ha az égi tűz tőle meg nem szabadítja őket — nyilaik minden ívét hujába boesátják . . . Ők Petrovichban nem birnak Brutust . . .“ Cháky leveleiből is ily jelleme tűnik ki Martinuzinak. Egyikben írja, hogy kezeibe kerültek azok az írások, melyekből kitűnik: „hogy titkos ellenségei mint vetettek neki cselet, ostromolták, s két országgyűlésen akarták megbuktatni; de a kk. és rr. átlátták ártatlanságát, Isten védelmezője volt, s úgy kiragadta őt a veszélyből, hogy a tűz ruhája prémét sem érintette . . .“ Máskor a királynéről írt Veráncsicshoz mély kegyelettel, tudatva: „hogy méltóságos fiával együtt jól van, sorsán sajnálkozik, de jelen állapotában rajta nem segíthet; vigasztalására van, hogy szerencsétlenségének nem okozója . . .“ Veráncsics nagy halálját fejezte ki ezért a királyné iránt, tudja, hogy szerencsétlenségére okot nem szolgáltatott. Más hatalmát éreztük — ugymond — a kinek bár csak az ország áldozatává ne esnék! . . . Ismételve kérte Chákyt, kerülje

előbb nevelője, majd kancellára, 1564 és 1569-ben helytartója: ¹⁾ nagy ész, mély belátású államférfi, nemzetét s intézményeit ismerő, kormányzásra termett böles udvari ember — a királyné és fia szive, diplomatai és országos dolgokban keze és tolla. Velök türte Martinuzi bitor hatalmát, elkísérte számkivetésökbe, velök tért vissza, s első tényező volt arra, hogy azután másfél évtizedig a nemzet javára igazsággal, kegyelemmel és ugy uralkodtak, hogy e korszak nagy reformok s teljes polgári és vallás-szabadság korszakának mondható . . . . A királynéről őt lelke mélyéig nemesnek mutató két tényt emlitek meg. Midőn Martinuzi az 1551. márcz. 15. Enyeden tartott országgyűlésen Cháky M., Kis Péter, Balassa Menyhért és Kendy Antal hívei kiadatását kérte: „*ő ott hagyta az országgyűlést, csakhogy őket megmenthesse.*“ ²⁾ Midőn 1550. árulási szándékáról a szultán által bizonyossá tétetett, országgyűlést hívott össze, de nem annyiban a maga, mint az ország megmentésére irányozta a nemzet figyelmét. „Ne tekintetek — ugymond — engemet ugy, ne véljetek olyannak, kinek nincs hova fejemet lehajtsam, tegyétek azt, a mi a ti javatokra szolgál, mert nektek csak egy Erdélyetek van!“ ³⁾ II. János király

Martinuzit, s mérsékelje lelke becsvágyát, mely tán igen rohan a dicsőség után, míg vagy erősebb lesz, vagy azt, a kivel harczol, valamely más Isten megrontja, a ki neki kedvezni fog s az ő és más sokak bosszujának útát nyit: *Saepe praementē Deo, fert Deus alter opem . . . .* „Egyébiránt — így végzi levelét lehangoltan — a mint halljuk, Erdélyben Pun háboru foly . . . Féltelek Cháky! Ne vegyülj e szörnyek közé. Vigyázz, hogy távol maradj a veszélytől. Távol leszel pedig, ha a barátot kerülöd. A mi rossz most Erdélyre jött — téged kérdelek — nem megmondottam-e a gyűlésekben? Nem az volt-e tanácsom, igyekezetem, minden szavam, hogy a királyné ne fosztassék meg egészen tekintélyétől, az ország minden jogai és az uralkodás ne bizassék mind egy emberre? Legyen püspök, a főrendeknek adassék méltóság és hivatal, s belőlök alakittassék tanács, mely az *Interregnum* alatt kormányozzon, míg a jó szerencse bizonyosb útát nyit szabadsúlásra . . . . A barát veszedelmére lesz Erdélynek, mint volt Budának, ha nagyravágyása örvényét mind újabb méltóságokkal és hatalommal töltik be — nem mindig ezt beszéltem-e?“ [*Magyar Történelmi Emlékek* 10. k. Veráncsics összes munkái. 7. k. 1865. 43—105 lapokon. 1550. márcz. 2-től kezdve irt levelei és kapott válasza.]

¹⁾ *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 101. 103. ll.

²⁾ *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 103—104. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* I. k. 312. l.

uralkodása Kolozsvárra nézve emelkedés, sikerek s jótétemények hosszú sorozata. A várost nagy emlékek kötötték a királyhoz, benne a nemzeti királyság utolsó képviselőjét, ez Kolozsvár falaiban s népe közt biztos menhelyét látta. Egy természet és vér szerinti mély és komoly vonzalom élt mindkettőben egymás iránt. A király kápolnát s iskolát építtetett számára, két szülőttét tette udvari papjává, két kolozsvári közpolgár nagytehetségű fiát; olvasta tudósaik könyveit s díszes könyvtárt állított belőlük, velök együtt ment templomba s imádkozott; jelen volt a vallási vitákon s fontos és nehéz kérdésekben a nép előtt nyilatkozott, keresve az igazságot, melyet el nem nyomott s elnyomatni nem engedett; a tanulókat pártolta, tudós férfiakat hívott az ifjuság tanítására s mivelődését előmozdította. Ott lakott hív kancellára, mint helytartó 1569-n. Midőn ez évben egészségi tekintetből Váradra ment, sept. 14-én, kormányzó helytartójává Cháky Mihályt nevezte ki, néhány titkos tanácsosával s a székelyek és szászok közül választott más, jeles férfiakkal együtt, oda rendelvén be valamennyit, hogy az országot távolléte alatt onnan kormányozzák;¹⁾ maga is gyakran maradt köztük hetekig, táborát nem egyszer szervezte falai alatt, s harcz után oda ment megpihenni . . . Mikor II. János királynak szemeit 1571. márcz. 14 a halál lezárta, s a nagy csapástól lesújtott Erdély márványkoporsójára vésett e: „hogy ő sok nyelvismerete, tiszta élet, lélekéberség, ügyes haditervek s hadi szerencse által tünt ki, minden hősi erényekkel Istentől felékesítve, hazaszerető és kegyes volt, övéinek nagy gyászára ragadtatott el a keserű halál által, benne a magyar nemzeti királyoknak magva szakadt, fejkoronája elesett, s a birodalom idegen nemzetre szállott . . .“ az igaz bánat e méltó fájdalmát egész Erdély érezte; de senki sem inkább, mint Kolozsvár város háladatos népe.

---

¹⁾ *Archiv* sat. Neue Folge. 2. k. 95. l.

XVII. FEJEZET.

BÁTHORI-KORSZAK.

— 1571—1599. —

A) BÁTHORI ISTVÁN.

— 1571—1576. illetőleg 1586. —

A fejedelmi szék kéthavi üresen léte alatt a végrendeleti [*Testamentum*os] urak kormányzásának nincsenek tényei Kolozsvár életében; de a város a választásnál tényező s a pártmozgalmak színhelye volt. Dávid F. hívei, inkább ohajtották a reformatio növeltjét és hívét, a nemzeti irodalom buzgó pártfogóját s tudósok barátját, a középnemességből kiemelkedett népszerű Békest, mint a *régi és nagy nemzeti* Somlyai Báthori Istvánt, a hatalmas r. katolikus főurat, a kinek Bécsben s Rómában voltak legfőbb pártfogói, a ki ősei hitéhez ragaszkodott s a vallásújításnak ellenzője volt. A május 25-ki gyula-fejérvári országgyűlés utóbbit ültette — mint vajdát — a fejedelmi székbe, megesketve, hogy a meghalt király adományozásait és minden uralkodói tényét megtartja. A Zápolyák csaknem félszázados nemzeti politikájának egyik sarkelve, az önálló nemzeti fejedelemség, oly módon, mint eddig, Erdély politikai életében gyökeret vert s megszilárdult. E politika másik elve ellenben, a hit- és lelkiismeretszabadság, s a gondolatnak szó és sajtó útján terjesztése, mint a reformatio legféltettebb vívmánya, ezentúl nemcsak nem érvényesülhetett, de az új fejedelemben legyőzhetlen akadályra talált. Báthori Istvánt a szabad irányu nemzeti műveltség és felvilágosodás, főleg ennek a népre általános kiterjedése folyam-útjába mint kösziklát állította a gy. fejérvári választásban diadalra jutott unitárius-ellenes politika, a mi Kolozsvárra is rendkívüli hatással volt, annak anyagi és szellemi egyetemes fejlődését meghinsította, s a haladást megnehezítve, egyszersmind kisebb mérvre szállította. E szírtet a szabad eszmeirány és közszellem el nem sodorhatta, fölébe emelkedni csak bátorsága, de ereje nem volt. Meg kellett tehát kerülnie, vagy aláásnia, hogy útjából eltávolítsa. A megkerülés kockázattal járt, s — a mint látni fogjuk — a közügyre nézve kevés sikere, egyesekre végzetes és megsemmisítő hatása volt. Az aláásás a régi és új küzdő erők

szövetségét, a sikerek azok vas türelmét és kitartó munkáját s végre is a Báthoriak fényes nemzetsége kihaltának bevarását kívánta meg, a mi csak évtizedek múlva teljesült.

Érintvén általánosan ennyit, lássuk a város történetét.

A Báthori István fejedelem alatti időben a váron *építésnek* vagy *javitásnak* kevés nyoma maradt fenn. A szappany-utczai *Kis-ajtó* felett magasan emelkedik fel ama bástyatorony, mely ma tűz-örtoronynya van átalakítva; Szamos felöli oldalán korábban ama latin-verspár látszott, melynek magyar értelme ez: „*A ki magát le tudja győzni, erősebb, mint a ki legerősebb várakat vív meg; ennél magasabbra erény nem juthat.*”¹⁾ Felette arab számjegyel írva: — — 7. 4. Alig fér kétség hozzá, hogy itt az 1574. év rejlik, és a bástya Báthori István korabeli építés. „Ezt Kolozsváratt minden *diákos* ember ismeri — úgy mond Kovács István.²⁾ I. Napoleon is ismerte s a monda szerint, e század elején egy erdélyi főrangú Franciaországban utazván: engedélyt nyert előtte magát bemutatni; a ki hallván Erdélyből jöttét, sokat kérdezősködött Kolozsvár felől, s a többek közt kérdezte a Szamosra nyíló *Kis-ajtó* bástyája feliratát? Nem tudván utazónk felelni, tanácsul kapta, hogy a mig az ember nem tudja, a mi honában tudni való, addig ne utazzék idegen országba....“ Várjavításról tanuskodó emlék a községi gyűlésnek 1573. febr. 3-án a széna-utczai *Kis-ajtó* felől a külső *csonka falak* felépítéséről kelt végzése, a mi hátrább elő lesz adva, s az 1574. febr. 27. kelt azon végzés: „hogy a *külső kis falnak* építésére rendelt 20 pénzt, a mit az elmúlt évben mindenkitől felvenni rendelték, most is rendelik: a kapitányok, tizedesek szedjék fel, s Budai Tamás és Veres György építőbiztosoknak szolgáltatassák át, azok pedig az építésről gondoskodjanak“. Ez egy másik gyűlésen azon hozzáadással ismételtetett: „hogy azon *külső kis falat* vagy építsék meg, vagy az építtetők adják vissza, a mit felszedtek.“ Mint táborozási központ Kolozsvár sokszor fordul elő. 1575. december 6—10. a beszterczei országgyűlés törvényezikkei 3. pontjában azt végezte: „hogy az egész ország hadi népe gyorsan szemle [*mustra*] alá vétessék, öt vármegyéé Kolozsváratt“; tovább ismét: „hogy véletlen támadások ellen Kolozsvár legyen a katona őrség [*praesidium*]

¹⁾ L. RAJZOK. I. köt. V-ik tábláján.

²⁾ *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*. 1840. 58. l.

helye, mint a mely másoknál alkalmasb: piacza, élése és erőssége van, mely helyre a nemesség, székelység és szászság a kivetett lovagot, gyalogot szent Tamás napjára küldje el, úgy, hogy karácsonra minden nemzet lovagja és gyalogja megyék- és székenként egy hadnagy alatt ott készen álljon; a fejed. udvari népe is oda menjen, s mindeniknek a fejed. rendeljen oly hadnagyot, a ki fő legyen, hívséggel szolgáljon, kóborlást és ragadozást a városon és azon kívül megtiltson, s szeretettel egyértelembe legyen az ország népe előtt levő hadnagyokkal.“ ¹⁾ 1576. január 28. az ország azon okból, hogy míg a fejed. [*a lengyel királyság megnyerése végett*] távol lesz, a szomszéd népek ellene valamit megkísérteni ne merjenek, a medgyesi országgyűlésen azt végezte: „hogy a nemesség és szászság hadakozó népével Kolozsváratt gyűljön össze, a szűkséghez képest felével vagy 16-dával, lovaggal, gyaloggal, vagy személy szerint jó szerelésmóddal.“ ²⁾ A Békes-sel tartó székelység mellőztetett.

Birtokát a fejedelem a maradék nélkül elhalt odavaló polgárok javainak öröklésével gyarapította. Azon kéréssel járultak t. i. hozzá Filstich Lőrincz fő-, Nyirő Kálmán királybíró, Varga László esküdt polgár, hogy mivel őket a magyar királyi koronához való hűségökért és hitökért dicső magyar királyok azon különös kegyelemmel ékesítették föl, hogy magtalan polgártársaik mindazon javaiba örökösödjének, melyeknek különben a fejedelmi fiskusra kellene szállni, oly czélből, hogy az a város javára és építésére fordittassék: a fejed. Kolozsvár polgárai iránt, a kik máskor is, de főleg a közelebbi nyáron, azon veszélyes időben, midőn Békes Gáspár versenytársa és ellensége, titkon és csalárdan országába betörve, őt fegyveresen megtámadta, hív és ingyen szolgálatai által iránta legnagyobb állhatatosságát tanusította, fejedelmi kegyelmét akarván mutatni: 1575. decemb. 20. Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében, Kolozsvár biráinak, esküdt polgárainak s az összes lakosoknak és örököseinek, teljhatalmánál fogva megengedte, hogy ha közülök ezentúl bárki s bármikor és hányszor magtalanul elhal s javainak és minden vagyonának a fejedelmi fiskusra kellene szállani, a város javára és épülésére fordittassanak, épen maradván a végrendeletek és öröködési jogok. ³⁾ Önhatáskörében jövedelme

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 570—71. ll. — ²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 576. l. — ³⁾ *ORLEVÉLT.* I. sz.

gyarapításának csak egy ténye van föntartva közgyűlési jegyzőkönyveiben, meghatározta t. i. 1572. sept. 2.: „hogy a czinterem körül való boltokat a város nem akarja hogy fából építsék; mert ez veszendő; van elég köve és mesze, a bíró rendeljen ki a tanácsbeliek közül kettőt, kik utána lássanak és igazítsák . . . . A kik a város kövéből, meszéből elhordottak, mind a plebánus ur, mind András ur [*egyik prédikátor*], a bíró szereztesse velök helyre.“

Politikai életéből három sarkalatos intézkedés magasodik ki: a hivatalos eskük erős alkotmányos és hazafias volta,¹⁾ az adókiro-

¹⁾ Az 1575-ik évi, csaknem teljesen elzüllött s elveszett községi közgyűlési jegyzőkönyvekből való tisztviselői eskük eredeti töredékei.

I. Forma Juramenti Rectificatorum Dicarum.

Én — — esküszöm az élő Istenre, földnek, mennek teremőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak szent Atyjára, hogy a városnak választása és az *Unio* [1568-ki] tartása szerint e mostani várostól reám bizott vonásigazításba hűen eljárók, kedvet, bosszuságot, atyafiságot, barátságot, félelmet, adománt és mindennemű személyválogatást hátra hagyván, kinek-kinek mind az ő állapotja, sorsa, öröksége és kereseti szerint igazán örölkedem limitálni és intézni, és a vonást a szerint reá vetni, a vonásigazításnak titkait ki nem jelentem. Isten engem úgy segéljen. *Amen.*

II. Forma Juramenti Civitatis Notary.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, mennek, földnek teremőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy a felséges Istennek szent nevének tisztessége oltalmára mindeneknek felette igyekezem az én tehetségem szerint; az ország fejedelmének, azután a városnak mint hazámnak hívséggel akarok szolgálnia. [igy] A tanácsnak titkát kívül nem hordozom. A törvénnel szolgáltatóban pedig személyválogatás nélkül mindenkor igazat írok és magyarázok tehetségem szerint, és a mikor a törvényben megkérdeznek, az én ítéletem és tehetségem szerint igazat ítélek. Az előmben adatott instructiot minden rendibe megtartom és a szerint procedálok. Isten engem úgy segéljen. *Amen.*

III. Forma Depositionis Juramenti Centumvirorum noviter electorum.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, földnek, mennek teremőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy ő szent felségének neve tisztességét mindeneknek felette oltalmazni igyekezem az én erőm szerint. Az ország fejedelmének és az városnak, mint hazámnak, hívséggel akarok lenni. A benne való községet, ki képében én itt e gyűlekezetben ülök, minden törvény ellen való bántóktul tehetségem szerint ol-

vás és fölszedés ügyében a szigor, a birói jogkör s felelősség tágitása. A bíró és tanács kényszerült a viszonyokhoz alkalmazkodni, de a száz-férfiak néha a kancellár, sőt fejed. kiváltságaikba ütköző parancsai elől is kitértek, szigoruan ragaszkodván fejedelmi eskük által biztosított igazaikhoz, a bíróra és tanácsra hagyván súlyos helyzetekben belátásuk szerint cselekedni. E nagy felelősséghez képest a bíró jogkörét inkább növelték, mintsem szűkítsék. Így 1572. decemb. 28. azon hatalmat adták: „hogy minden esküdt polgár tartozék hívására hozzá menni, kivéve ha beteg; a nem engedőt büntesse meg 1 forintig s adja a város szükségére.“ „A sáfár polgárok is engedelmeskedjenek neki, a jövedelmeket költsék oda, a mire a bíró és fejed. parancsolják.“ ... Az adófizetésben nagy szigort alkalmaztak, a cél elérésére 1574. jun. 9-ki végzésökben az adószedőknek kiterjedt jogot, a bírónak a foganatosításra teljhatalmat adván. Minden adónak felvetése napján minden városnegyedben megkiáltassák az adószedők, hogy minden az ő vonása szerint

talmazni akarom; semmi titkot innen a tanácsból időnek előtte ki nem nyilatkoztatok; bírót és polgárokat, kedvért, atyafiságért, barátságért vagy adományért pártolásból nem választok, és ezeknek megtartásában, semminemű atyafiságot, barátságot, kedvet, sérelmet, adományt, félelmet és gyűlölséget nem nézek, hanem igazán az én hivatalomban el akarok járni. Az élő Isten engemet úgy segítjen. *Amen.*

IV. Juramentum Judicis et Civium.

Én, ki vagyok N. esküszöm az élő Istenre, földnek, mennék teremőjére, a mi Urunk Jézus Christusnak dicsőséges szent Atyjára, hogy a felséges Istennek szent nevének tisztessége oltalmára mindennek felette az én tehetségem szerint igyekezem. Az ország fejedelmének, azután a városnak, mint hazámnak hűséggel akarok lenni, a benne való községet minden törvény kívül való bántoktul az én erőm szerint oltalmazni akarván; azonképen minden rendbeli czéheket az ő igazságokban, rendtartásokban megtartok, a tanácsnak titkát kívül nem hordozom. A törvénynek igazságát pedig az én lelkiismeretem szerint egyaránt gazdagnak és szegénynek személyválogatás és kedvezés nélkül igazán kiszolgáltatom; kedvért, atyafiságért, barátságért, adományért, bosszuért és félelemért igazat nem hamisítok, hamisat sem igazítok, hanem egyaránt való igazsággal akarok mindennek a törvénybe lenni és a törvényt naponként szorgalmasan ügyekezem kiszolgáltatni. A felséges Isten engemet úgy segítjen. *Amen.*

Adjectum Conclusum. A minémű instructiot bíró uramhoz való hallgatás felől városul ő kegyelmek előmbé adnak, azokat is meg akarom tartani.

való adóját a város házának felső szobájába naponként tartozzék fogyasztás nélkül beszolgáltatni a két uraim kezébe; mert valaki be nem szolgáltatja, őt magát megfognák, egyéb büntetéssel is megbüntetik és az adót is rajta megveszik; ha pedig valaki elszöknék, házát, szöllőjét, minden marháját elfoglalják, megbecsültetik, el is adják adójáért. Hogy elégségesek lehessenek, a bíró parancsolja meg a kapitányoknak, tizedeseknek, adják melléjük a város szolgálait is, hogy a mit nekik meghagynak a két adószedő urak, ezen dologban minden okvetés nélkül úgy járjanak el.

A kapuk zárásában a száz-férfiak ily rendelést tettek: „A kapuk és kis-ajtók kulcsai tartására mindenikre elég egy-egy kulcs-tartó, de úgy, hogy a mely esztendőben magyar a bíró, százszok tartásák a kapuk és ajtók kulcsait, mikor szász, magyarok. A bíró rendeljen arra hűsz feljebbvaló embert, olyat, a kiknek kevesebb a rovataluk [adó]. Egyházi elég lesz egy, a bíróság változása szerént, egyszer magyar, máskor szász, kiket a bíró választ . . .“ A febr. 2-ki közgyűlés felhatalmazta a bírót, hogy a kis ajtók őrizésére azokat választhassa, a kik a kapuk kulcsait tartják.

Az országgyűlésekre bírái s két vagy több kiváló esküdt polgár, vallásos ügyek tárgyalásakor a püspök és egy-két prédikátor is meghivattak s résztvettek a törvényhozásban. Falai között ez időszak alatt négy országgyűlés volt: 1571. nov. 19. ¹⁾, 1573. jan. 1.—6. ²⁾, 1574. jan. 1.—6. ³⁾, 1575. jul. 25., aug. 18. ⁴⁾. Kolozsvárt külön is érdekli az 1571. törvények 41-ik pontja, melyben a k.-monostori konventhez a levelek őrizésére, kikeresésére és kiadására három fizetéses egyén közé Miklós deák, Kolozsvár jegyzője választatott be. ⁵⁾ A 2-ik és 3-ik említésének hátrább lesz helye. Természeténél fogva azonban a politikai részbe tartozik különösen az 1575-ki év és országgyűlés. Súlyos helyzete volt ebben Kolozsvárnak. A fejedelem két eszközt használt Békes és a veletartó unitáriusok legyőzésére: egyik a nyílt harcz, a fegyver és katonai hatalom erőteljesével, saját hadi népén kívül, bátyja Báthori Kristóf,

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 494—508. II.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 531—535. II.

³⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 547—549. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 557—564. II.

⁵⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 506. I.

a váradi kapitány, a megnyert Békes-pártiak [*Illymási* s mások], a százszok s szomszéd török basák jókora hadsereggé növelt szövetséges csapataival; *másik* a főhelyökön, Kolozsváratt titkon tervezett belső szakadás. Az elsőnek Békes hada nem állotta útját, utóbbi a száz-férfiak ébersége és bátorsága csirájában elfojtotta. A fejedelemmel Grúz Péter városi polgár szolgálatát ajánlván arra, hogy pártot alkot, mely kérje, hogy a városba jezsuita papok jöjjenek be prédikálni, minthogy a községből sokan kivánják: a fejed. e végett írt a bírónak, intézkedésre híván fel őt; ez a levelet közgyűlés elé vitte, mely felháborodván rajta, mereven útasította el magától, a felelősséget a behívott egyházi férfiak felől gondoskodás tekintetében azokra hárítván, a kik erre alkalmat adtak. Ez ügy tárgyalása az 1575. febr. 22., márcz. 2. és 16-ki közgyűlésekben folyt, a jegyzőkönyv szövege homályos, mert a neveket gyakran mellőzi, a dolgot rendkívül óvatosan érinti; de az még is kiderül, hogy az egyházban tervezett szakadás titkos feje Grúz Péter társai Márkus Antal és Gergely Antal voltak, hogy ők a bíró hírével vagy a nélkül-e? nem tudható, a fejedelemmel ígéretet tettek; de midőn az a fejed. leveléből nyilvánvalóvá lett s a közgyűlés az illetőket feleletre szoritotta, elébb a két utóbbi, később az első is megtagadta a titkos tervben részességét, s az ügy a bíró pironkodásával s a cselszövők megszégyenítésével végződött, a fejedelem nem titkolt bosszúságára. A községi jegyzőkönyv így tartotta fen ez eseményt.

„Megértette a város — így szól az 1575. febr. 22-ki közgyűlés — a fejed. kérését, melyben directe írja azt, hogy ennek előtte is megintette volt azokat, kiknek a levél szól, arról, a mit kívánnak a más renden való papnak behozása felől . . . . E dologról a városnak semmi hire nincs. Azért mostan is hozzá semmi közüket nem mondják, hanem a ki erre engedelmet kért a fejedelemmel, ugyanaz viselje gondját ennek utána is minden terheivel egyetemben. Abban is ő kegyelmek városul részesek lenni nem akarnak.“ A márcz. 2-ki közgyűlésben pedig ily végzés kelt: „Megértették városul bíró uram beszédéből, hogy ő kegyelme a tanácsal szorgalmaztatná Grúz Pétert a vallástétel felől és hogy írásban való választ kívánna a fejed. levelére az ő kívánsága szerint való papnak behozása felől . . . . Ő kegyelmek város elé hivatták Grúz Pétert, Márkus Antalt és Gergely Antalt, meg akarták tudni

tőlök: ha ők akarják-e efféle papnak behozását a városba? Mind Márkus Antal, mind Gergely Antal kötötték magokat ő kegyelmek előtt, hogy ő nekik nem volt akaratjuk e dolog, miben Grúz Péter törekedett és a mit hozott a fejedelemtől; mert ő nekik affélére kívánságok nem volt, nem az ő hirekkel cselekedett volna abban Grúz Péter . . . . „Megértvén Grúz Péter, hogy csak ő magára maradt, ő is elállott a levél mellől és azt jelentette a város előtt, hogy nem akar vele élni. Ezért a város akaratja az: „hogy a bíró tanácsával egyetemben hivassa szembe a megnevezett személyeket értsék meg tőlök a minémü vallást ő kegyelmek előtt tesznek, és megiratván azokat, a bíró válaszszon a tanácsból kettőt, kiket bocsásson alá a fejedelemhez, a mondott személyek írásban tett valóságokkal együtt megmondván a fejedelemnek, hogy ez dolog iránt mily egyenetlenséggel indultatott volt a Grúz Péter kívánsága; könyörögjenek, hogy efféle egyenetlen értelmű emberek kívánságának helyet ne adjon, kivél a város békességes állapotja megháboríttassék . . . .“

Ebből a bíró és tanács kebelében oly erős forrongás támadt, hogy a bíró orvoslását a száz-férfiak márczius 16-ki gyűlésétől kérte, mely: „ez egyenetlenkedést és hogy eljök olyan dolog jó, nehéz kedvvel hallván, minthogy az efféléből a közönségre semmi jó nem származik, intik és kéri a bíró és tanácsot, igyekezzenek a köztök való egyetértés fentartására, hogy efféle dolog a közönség közé ki ne terjedjen, hanem ő kegyelmek valamiképen csillapítsák le, mint ennek előtte való időkben is, a mikor valami indulat lett a tanácsban, azt maguk lecsendesítették. Ha pedig ez semmiképen sem lehet, ünnep után többet szólnak fölöle, de a dolog küljebb ne terjedjen.“ Ezzel Kolozsvár az egyik veszélyt magáról elhárította. A fejedelemnek a küszöbön levő harc előtt ez irányban tovább menni nem lehetett. Elfojtotta méltatlankodását, minden figyelmét másik nagy czéljának, sikere biztosítására irányozva. Jan. 25. midőn már mindkét tábor szervezve volt, s látzott, hogy a harc a két vetélytárs élet-halál harca lesz, Kolozsvárhoz a fejedelemtől azon parancs érkezett: „hogy vigyázzanak és hozzá hűségesek legyenek, s ha volna oly ember közöttük, ki bomlásukra igyekeznék, keressék ki, s adjanak a fejedelemnek 200 darabontot.“ A végzés az lett: „hogy a főbíró és királybíró mindjárást menjenek le és ő Nagyságától értsék meg, ki legyen a kiról

irt, ők semmi módon ki nem tudhatják, ha ő Nagysága nem tudatja. A darabontok felől kérjék, ne terhelje őket, mert nem bírják meg. Egyébként ajánlják bőv szolgáltatjokat, ők mindenképen azon lesznek, hogy hűségben tartsák magokat.“ Jul. 4. újabb parancsolat jött a fejedelemtől, a hadnagyok a darabontok kiállítását megrovólag s fenyegetés közt sürgették; a bíró panaszkodott, hogy e szigorú eljárásra a város adott okot. . . . „A száz-férfiak most sem tudnak — ez lett a végzés — sem többet, sem jobbat végezni, mint elsőben; szabadságot adnak a bírónak mind szekerek, mind darabontok megszerzésére, viseljen gondot minél jobban a fejedelem parancsa teljesítésére, és semmivel okot haragjára ne adjon, mert ők adni nem kívánnak. Nehéz szívvel veszik, hogy a bíró a várost efféle szóval illeti. . . .“ A jul. 24-iki községi gyűlésben, a megtörtént ütközet után nyolcz nappal, a fejedelem új rendelete olvastatott fel: „hogy régi mód és szokás szerint a pártosok marháit keresnék ki minden embertől.“ A bíró erről értesítést kívánt a várostól, mely azt végezte: „hogy nem tud semmi felvilágosítást adni, hanem a mit a fejedelem megparancsolt, a bíró cselekedjék a mint jobbnak véli s könnyebben hozzá fér: tudakozódjék, szerezzen értesülést mindenkitől, s a mit megtud és megért, vagy megtudni nem képes, adja tudtára a fejedelemnek. . . .“ Ugy látszik, a bíró élt a felhatalmazással. Szakmári István kolozsvári magyar unitárius prédikátor ezután néhány nap mulva, aug. 6. Palaeologus Jakab volt kolozsvári rectorhoz Krakkóba írt levelében azt írta: „hogy néhány atyjokfia Fejérváratt fogságba esett, de jó emberek közbenjárására kiszabadultak. Mi lesz velök? az idő mutatja meg.“ ¹⁾ Ki rendeletéből, s hogy jutottak fogságba? nyomára nem találtam. Tán a fejedelemtől imént gyanuba vett s a bíró által elfogatott kolozsváriak voltak? . . . A bíró által a fejedelem részére viendő ajándékról végezték: „hogy a mi illik a fejedelem méltóságához és főbb népekhez, a bíró adjon, a kiknek kell, a város nem tart benne ellent. . . . A mi azt nézi, hogy a bíró kérni akarja a fejedelmet különböző dolgokért: a közgyűlés javalta, hogy találják meg, de semmi kérésnek nevet ne adjanak, a dézmán kívül; ha ez a bírónak nem tetszik, kérje főképen a város régi szabadságai megerősítését és helyreállítását, legfőképen azonban a dézmaügyet bizza a fejedelem jóakarátára. . . .“

¹⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 210. l.

Ezek ama tényt igazolják, hogy Kolozsvár a loyaltás és alattvalói hűség határán túl sem a Békes elleni hadjárat sikerére, sem a pártjabeliek és azok elrejtett vagyonai fölkeresésére, cselekvőleg közrehatni hajlandó nem volt; érthetővé teszik, miért választotta a fejedelem a felettök ítélő országgyűlés helyévé Kolozsvárt, s mind ez elég ok arra, hogy ez országgyűlésnek Kolozsvárra nézve rendkívüli fontosságát igazolják. Neki tudomásul kellett venni — követei ott ültek az országgyűlésen — a fejedelem azon előterjesztését: „hogy Békest és pártját megsemmisítette, felettük törvényt tartott, s azon évi aug. 6. rendes birák, országnagyok és követek, utóbbiak közt öt szász városí — Kolozsvár mellőzésével — úgy a menekült, mint a harcban megölt vagy elfogott politikai bűnösöket fővesztésre, s őket és övéiket illető minden javaik elvesztésére ítélték“. A menekültek Békesen kívül 30-an voltak; ¹⁾ a bennlevők közül névszerint 18-an ²⁾ és több mások, kik hadi jog szerint lettek foglyokká, köztük két Pókai-testvér is. Ezekre nézve a fejedelem az anyának, kegyelmi kérésére választási jogot adott, a sorsvetés Péter életét tartotta meg, Jánosnak, a nagyobb-nak a kolozsvári piacon állított vérpadon aug. 8. reggeli 8 órakor vétetett feje, s ugyanakkor vele Kabós Farkasnak, Bogáthi Gáspárnak, Barcsai Miklósnak, Csanádi Jánosnak, Ősi Miklósnak, s még kettőnek, kiknek nevét az egykoru történetíró nem jegyezte föl. A haragvó fejedelemnek nem használt — jegyzi meg az író — a kivégzettek barátainak, rokonainak könyörgése. Fejök vétele után parancsára testeik délutáni 3-ig eltemetetlenül hagyattak, azután a piaci templom körében levő mészárszék mellett temetettek el.... [*Ez a czinterem északi része volt.*] Kolozsváratt vágatta le a fejedelem 30-nál több székelynek orrát, fülét, Szamosfalván felakasztatott 34-et azok közül, a kik a pártütés fejei voltak. „Ennek azért kellett így lenni — mondá — hogy a maradéknak szolgáljon tudomásul, hogy a kik szabadságukban meghagyatásukat kívánják, nem a fejedelmi méltóság lealacsonyításával, de jeles hazafiui tettekkel kell azt elérni törekedni.“³⁾ A törvény rendelete szerint a kivégzettek arany-ezüstneműit, drágaságait, becses ló-

¹⁾ *Bethlen*, II. k. 374. l.

²⁾ *Bethlen*, II. k. 378. l.

³⁾ *Bethlen*, II. k. 381—82 ll.

szerszámaikat a főrendek jelenlétében a kolozsvári piacon halomra hordva, a fejedelem lábai elé rakták: látszott arczáról, hogy a ki kér belőle, nem tagadtatik meg. A főrendek közül senki nem kért. A fejedelem tehát a katonatiszteket és parancsnokokat s az elsőbb közembereket hívatta elé: „kinek mire szüksége van — mondá — vegye magához, birja s használja.“ Ezek azonnal megosztzkodtak rajta. A kik a fővesztés elől menekültek, hosszasan voltak fogva, míg a fejedelem megengesztelődvén: nekik s más sok menekültnek megkegyelmezett. Egykoruak azt is följegyezték, hogy Báthori fejedelem a döntő ütközet után első fölgerjedésében Bartakovich Jánost, Székely Miklóst, Barcsai Gáspárt és Darlaczi Jánost felakasztatván: kihirdette, hogy a ki a pártosok javait magának megtartani meri, mint bűnrészes fog büntettetni.¹⁾ E parancsot készséggel teljesítették a szász városok, s az oda menekült Békes-pártiak elrejtett kincseit s vagyonát elkobozván, a fejedelemhez be- küldeni siettek.

Békes futó seregével Kolozsváratt azon különös eset történt, hogy midőn a város közelébe érkezett, a nép és mesteremberek közül nagy számu ifju őket feltartóztatni akarván, a városból ki, rájuk rohant; de azok az önfentartás ösztönétől kényszerítve, az ellenálló újoncz katonákat erős rohammal visszanyomták, s többeket megölvén, nyomukban levő üldözőik elől tovább menekültek.²⁾ Ez alkalommal nemcsak ifjaknak, de családos embereknek is megöletését igazolja azon évi aug. 10-én hozott közgyűlési végzés. „Esedeztek az asszonynépek — mond az — kiknek urok a Békes futó hada miatt meghaltak, s a város elvégezte, hogy szabadok legyenek adótól s más szolgálattól, míg özvegyységben élnek s meghalt urok nevét viselik. Erről a bíró kis pecsét alatt levelet adjon nekik.“ Az is végeztetett: „hogy a szegény András kovácsnak, kit Békes népe megsebesített, a bíró adasson két köből buzát segítségül, vagy a quartából, vagy malomból lehető leghamarabb.“

Kétség felett áll, hogy a vérbíróságot gyakorló országgyűlés Kolozsvárra, Dávid F. híveinek e nagy központjára hirdetésének ama politikai és lélektani kettős indító oka volt, hogy annak szörny-jelenetei az erős unitárius érzületű lakosokat megfélemlítsék, ellenállási szellemét megtörjék, és hogy a fejedelem — a mint mon-

¹⁾ *Bethlen*, II. k. 318. 1.

²⁾ *Bethlen*, II. k. 318—19. 11.

dotta — visszaretentő példát adjon a székelységnek, mely Dávid F. vallásához lelkesülve ragaszkodott. Hogy Kolozsvárral czélt ért, mutatja az, hogy a midőn azon évi sept. 17. odamenési szándékát tudatta s megbizottját ama parancsesal küldötte hozzájok, hogy 400 gyalogot állítsanak, a város e czélra azonnal 1 for. adót vetett ki minden *vonás*-ra, s meghatározta: „hogy a bíró még az nap járassa el a száz-férfiakat, hogy másnap ez új rovatalt s adójuk hátralékát is magukkal hozva jöjjenek gyűlésbe, mert meg akarják mutatni, hogy ő Nagysága parancsolatjára gondjok van. A bíró hivassa be a tizedeseket, járassa el a polgárságot, hogy a ki adóját be nem hozza, vegyen fel hópénzt s álljon a város gyalogjai közé. Czédulát senkinek se adjanak, hogy azzal fizessen, szabadossá senkit se tegyenek. A bíró ütessen dobot, kiáltasson zsoldot, azután menjen a fejedelem elébe, minden módon engesztelje meg haragját, kérje, hogy a váradi vámot szállítsa le, mert az felettébb való terhe a városnak....“ A fejedelemnek volt oka önmagának tetzeseni a hangulat e megváltozása felett. A város, mely Békes harcza előtt 200 gyalogost adni nem volt képes, a győzelem után 400-at első parancsszóra, kifogás nélkül, siető készséggel talpra állított. A siker nagy tényező a politikában.

A hátralevő két kolozsvári országgyűlés végzései közül az 1574-kinek csak a kolozsmonostori levéltárról való intézkedése érdeklő Kolozsvárt, melyben azt a fejedelem figyelmébe ajánlotta; ¹⁾ az 1573. januári 8. t. cz. ellenben nagy fontosságú rá nézve. Ebben kimondatott: „hogy a vallásújítókra [*innovator*] nézve a korábbi törvény tartassék meg, s az újítók a két superintendens által — a kik vegyenek több személyeket is magok mellé — kérdeztessenek ki, és ha dogmájok mindeniktől különböző, s azt mégis makacsul védik, excommunicáltassanak és a fejedelemtől prosequáltassanak; kivel ha nem gondolnak, ő nagyságának álljon hatalmában, őket fogsággal vagy halállal s egyéb büntetéssel, az ő káromlásuk érdeme szerint megbüntetni. Ha ki az urak vagy nemesek közül az affélóknak pártját fogná, vagy urunk ellen oltalmazná, a közügyigazgató idéztesse meg, s minden octáván kívül fogja perbe, a kik pedig proscriptusok, azokat kergesse mindenütt.“ ²⁾ Azonban ez csak folyománya

¹⁾ *Bethlen*, II. k. 549. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 534. l.

s megszigorítása volt az 1572. május 25—29. tordai országgyűlés végzése 1. pontjában tett intézkedésnek, a hol kimondatott: „hogy a mi végzés a meghalt fejedelem idejében volt, senkinek azon végzés szerint bántása ne legyen a religioban, minden azon állapotjában és erejében maradjon; hol pedig valakik a religioban valamit innoválnának, a mint ő nagysága előadja, hogy ilyenek volnának: ő nagysága Dávid Ferenczet és a superintendenst [érti a *reformáltakét*, — Dávid Ferencztől e czimét mindig következetesen megvonta] hívassa hozzá, értse meg tőlük, ha vannak efféle újítók különb vallásban, mint a melyben voltak a meghalt urunk idejében, s ha különb és más dolognak vallásában találtak, ő nagysága excommunicáltassa, a mivel ha ők nem gondolnak, legyen hatalma rá, hogy az efféléket érdeme szerint megbüntesse. ¹⁾

A fejedelem ez érzületének forrása az ő vallásügyi politikája, a Dávid Ferencz személye elleni gyűlölet, a kit a catholicismus megrontójának tartott, s a kinek tanaitól magát a társadalmot féltette, a pápának és jezsuita rendnek vallásos lelkére gyakorolt erős befolyása. Mély idegenség volt benne mind az iránt, ami unitárius és szabadelvű. Ez tette oly kegyetlenné Békes és pártja iránt, melynek levert hadaiban ezrével voltak az unitáriusok s legelőkelőbb embereik ekkor jutottak bakó kéz alá, vagy elvesztették vagyonukat s földönfutókká lettek. Vérszomj kielégítés volt az, nem csupán büntetés, boszuállás, nem igazságszolgáltatás. Nem a törvény nyert elégtételt, de a politikai ellenfelét eltíró győztes. Ezért fogadta szövetségesévé s pártolta a Dávid F. ellen boszus szászokat, a jezsuitákat, alapított és építettett általuk kormányzott iskolákat, és sürgette Miksa királyt, hogy Erdélybe r. kathol. püspököt küldjön. Egészen feltárja a fejedelem Dávid F. és hívei iránti érzületét 1572. febr. 18. Magyarország kancellárához írott önmentegető levele. „Nem kell csodálni — így szól — ezek erkölcsét; mert nemcsak emberek közt, de mennyei dolgokban is ilyen acutusok ezek, és ugyanez az ő professiojok: a kit akarnak priválnak, a kit akarnak öregbitnek. A Krisztus Jézust Istenségétől, a Szent Lelket escentiájától fosztották meg, a gyermekeket kereszttség nélkül idevezitik, és az embert minden büntől megszabaditják,

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 528. l.

ugy, hogy az Isten a kit praedestinált, üdvözül, a kit nem, elkárhozik; mert szabad a fazekas a sárral....“¹⁾

Mielőtt az 1572-iki törvény létrejött, a fejedelem a kolozsvári unitárius egyház egyik papjának tanítása, a rector, sőt valamennyi tanító ellen hibáztató kifogást tett, s mint innovatoroknak elbocsátásukat megparancsolta. A száz-férfiak május 6-ki gyűlése a bírót negyedmagával leküldötte Fejérvárra, hogy könyörögjenek az újonnan jött prédikátorért, megjelentvén, hogy nem olyan ember, kihez valami kétség férhessen, hogy az országnak bántására lenne, hanem jámbor tudós, kire a városnak szüksége van; a másik a lector, a ki köteles volt most is az iskolához; azok mellett a többiért is könyörögjenek, hogy ő Nagysága ne háborgassa meg a várost a tanítók dolgában, mert nálok nélkül nem lehetnek és nem újságot prédikálnak....“ Ez időtájt történt a fejedelem részéről Dávid F. irányában ama nyilatkozat, minő az évkönyvekben ritka.... Midőn Olaszországból három unitárius papjelölt haza tért, a fejedelem e szabad gondolkozásukért elárultakkal őt is magához hivatta, s nézeteik iránt kikérdezte, kérdést tevén Dávid Ferenczhez: ha ő is egyformán gondolkozik velök? Azt felelte, hogy némelyekben egyetért, némelyeket nem hagy egészen helyben. A fejed. boszankodva útasította el tekintete elől. *„Távozz innen büdös eretnek! Rövid időn végbe viszem — ha Isten is úgy akarja — hogy szarvaid letörjenek.“*²⁾ Hasonló nyilatkozatát tartotta fenn a Dávid F. és neje közötti váló-perben kelt ítélet is, mely a kolozsvári unitáriusok közéletét 1576. egész mélyéig fölháborította. Ez az enyedi zsinaton hozatott, a hol a fejedelem is jelen volt, s épen készült a lengyel királyi trón elfoglalására. Midőn értesült, hogy Dávid F. az ítélet szerint tisztétől is joggal elmozditható lett volna, a fejedelem azt jegyzé meg rá: *„tegyék ezt, ha akarják mesterökkel tanítványai, a bíráknak nincs velök semmi köze. Birják őt, ismerjék meg még jobban, fetrengjen szennyében még tovább...“*³⁾ Ez engedékenységnak mélyen fekvő politikai oka volt, mint szintén az 1576-ban jan. 28. febr. 8-ki medgyesi országgyűlés végzésének is, melyben a

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 526. l.

²⁾ *Apage hinc foedissime Haeretice! Efficiam brevi, Deo volente, ut cornua tua effringantur. Dávid F. Emléke. I. r. 206. l.*

³⁾ OKLEVÉLT. LX. sz.

Dávid F. vallásában levőknek megengedte, hogy ő legyen *superintendensök*, s ha meghal, vagy betegség és más ok miatt őt változtatni kellene, változtathassák és mást állíthassanak helyébe; de az a vallás dolgában semmit ne változtathasson, hanem a mely állapotban most van, abban maradjon. ¹⁾ Ez ok egyfelől az volt, hogy a Lengyelországba menő magyar küldöttségnek a lengyelek előtt legkedveltebb tagja Blandrata — Dávid Ferencznek még ekkor barátja — volt; ²⁾ másfelől az, hogy a lengyel unitárius főemberek a királyválasztásnál tetemes szavazattal s nagy befolyással bírtak; az őt meghívó lengyel főnemességet is Kolozsváratt fogadta, s a fejedelem becsvágya sokkal nagyobb volt, semhogy ily másodrangu kérdésért a lengyel korona kockáztatását eszélye megengedje. A lengyel trónnak ez időben megüresedése s Báthori fejedelemnek arra vágyakodása Dávid Ferenczre és az unitáriusokra nézve, akár a véletlen, akár az isteni gondviselés műve volt, a legjobb időben jött, s szorongatott helyzetökben nagy javukra vált.

Az *igazságszolgáltatás* terén, a fejedelemnek egy intézkedése van, mely által 1574. jan. 13. általánosan megtiltotta, hogy Kolozsvár területén, e város szokásai és szabadságai ellenére, nemes és nem-nemes embereknek becsületügyben egyszerű esketési parancsra, bírói ítélelhezás és törvényes kibocsátás előtt, valamint külső idegenek által magános esketést és tanukkal bizonyítást végbevinni vagy vitetni nem szabad, kivéve, ha a fejedelemtől külön volnának a végre kibocsátva. ³⁾

A *földművelés és fuvarozás* érdekében két kedvezményt adott a fejedelem. 1572. márcz. 7. megengedte, hogy Kolozsvár polgárai szöllők törkölyét, ha abból mustot sajtolni nem akarnak, tizedfizetés nélkül a városba bevihessék, de úgy, hogy a kádban négy ujjnyi mustnál több ne legyen. A kit ellenkezőn érnek, mustját és törkölyét elveszti. Meghagyta tehát Horváth Lezsinszky István gyaluvári gondviselőjének, hogy a kolozsváriakat törkölyük ily módon behozatalában ne akadályozzák, sőt bocsássák szabadon. ⁴⁾ Az Erdélyben és magyarországi Részekben levő kir. és mező-

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. k. 577. l.

²⁾ Bethlen. 1782. I. k. 391. l.

³⁾ OKLEVÉLT. XLVII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. XLV. sz.

városokhoz, ugy a faluk biráihoz 1575. sept. 21-én oly értelmű parancslevelet intézett, hogy a midőn a kolozsváriak a fejed. postáit és követeit ökreikkel és szekereikkel városukig elszállították, azok rögtön váltsák fel, hogy a kolozsváriak visszamehessenek. ¹⁾

A kereskedés védelmére kelt 1571. jul. 21. Gyula-Fejérváratt azon parancslevele, melyben meghagyta, hogy Kolozsvár polgáraitól és kereskedőitől Erdélyben és a kapcsolt részekben senki vámot venni ne merjen. ²⁾ Szilvási Imre gyaluvári felügyelőjének 1575. febr. 3. külön parancsban hagyta meg, hogy végére járván, ha a kolozsváriak tartoznak-e a gyalui vámon vámot fizetni, vagy nem? a mint az előtt volt törvényök és szokásuk, abban most is tartsa meg. ³⁾ Szelim szultántól is védlevelet eszközölt számukra elébb 1573. sept. 28. a kadikhoz, emirekhez, budai és temesvári szandság bégekhez, melyben meg volt hagyva, hogy a közējök kereskedés végett menő kolozsváriakat méltatlanság ellen védjék, megkárosítani, letartóztatni a mások adósságáért ne engedjék, s ha a törvényes 30-dot megadják, rajtok senkinek keresete ne legyen. ⁴⁾ Másodszor is eszközölt a fejedelem javukra ily védlevelet 1575. a szultán egész birodalmára kiterjedőleg, melyben a kolozsváriaknak a szabad kereskedés — a 30-dnak szokott helyeken megfizetése mellett — megengedettett, s mások adósságáért letartóztatásuk szigoruan megtiltatott. ⁵⁾

A belkereskedés az adófizetéstől volt feltételezve, a mi a közönségnek 1571. jan. 5. végzésén alapult. „A majorokban vannak — így szól az — szekeres legények, kik a városon élnek s kereskednek, a nélkül, hogy adót fizetnének. Így a plebánus anyjának is egy deák bort körcsmárol. Mindezekről adószedő uraim vegyék meg az adót.“ A törvényhozás is tett a kereskedelem javára néhány hasznos intézkedést. Az 1571. nov. 19-től decemb. 1. országgyűlés a 3. t. cikkben azon indító oknál fogva: hogy a mely országban árus ember nem jár, ott a pénz szűk, a hol azok kereskednek, megbővül, meghatározatott, hogy mindenféle barmot — a lovon kívül — az árus népeknek szabad legyen behozni és ki-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. P. 3.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 88.

³⁾ OKLEVÉLT. XLVIII. sz.

⁴⁾ *Török-magyarokori államokmánylár.* I. köt. 16—17. ll.

⁵⁾ OKLEVÉLT. XLIX. sz.

vinni, de a szűrt Moldovába és Havasalföldébe nem szabad, hogy az a szegény nép között annál inkább meg ne dráguljon, ugy szintén a szekeres lovakat sem szabad kivinni; ¹⁾ a 27. t. cikkben az árúk eladása és vétele felől végeztetett: hogy a fejed. biztosokat bocsásson ki a szászság közé Szebenbe bizonyos napra, hová minden városi birák és mesterek, árusok gyűljenek össze, és az elébbi vásárhelyi limitatiot meglátván, a mit belőle helyben kell hagyni, hagyják helyben, a melyet nem, jobbitsák meg, vigyék a fejedelemhez, a ki tanácsaival lássa meg, s a limitatiot hirdessék ki, ha tetszik, s az ellene hibázókat a tordai országgyűlés végzése szerint büntethesse, s megtartására a mi jó módot talál ő nagysága, tartassa meg minden néppel, hogy az ország végzése ezután ne gyaláztassék a köznéptől, mint ennekelötte. ²⁾ Az 1573. május 24.—27-ki országgyűlés a 6. t. cikkben a mives népek árujára nézve, azon okból, hogy a legnagyobb bőség idejében is műveik árát nem akarják mérsékelni, hanem az ország végzése ellenére naponként növelik, semmi jó szertartás közöttük nem levén: az országgyűlés meghatározta, hogy a városok polgármesterei, birák, polgárok, fölnagyok, gerébek a mives nép között a jövő országgyűlésig műveik eladását rendeljék meg, hogy panasz és istenellenes eladások ne legyenek; mert ha magokat meg nem jobbitják, a jövő országgyűlésen a fejedelem beleegyezésével gondoskodni fognak, hogy ily szertelenségek ne történjenek, a mik semmi keresztény országban nem fordulnak elő. A nemes urak, ha ilyet tapasztalnak, terjeszszék a jövő országgyűlés elé. ³⁾

Az *ipar-élet* néhány törvényhozási intézkedésben s csekély keblbi mozgalomban nyilvánult. Az elébbieket csak imént érintém. Az iparosok önkormányzati működésének kevés a nyoma. A *Kádár* czéh levéltárában egy 1572. évi 31 pontu, németül irt czéhszabályt találtam, de a melyben nem voltak közlést érdemlő ismeretlen sajátosságok. ⁴⁾ A *Henteseknek* II. János [Zsigmond] által 1569. adott, ismert kiváltságlevelét a fejedelem a czéhmester [*neve nincs kitéve*] és Hentaller Jakab czéhen kívüli mészáros kérésére 1573.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 505. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 503—504. II.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 541—42. II.

⁴⁾ L. a *czéh leveles lálájában*.

sept. 26. megerősítve kiadta.¹⁾ Az *Aranyművesek* ismert legrégebb *lettárában* 1573-ról érdekes feljegyzések vannak. Czéhmesterek voltak — így szól az egyik — Boncziday Gergely és Fylstyk Péter . . . Szentmiklósy Gergely mikor a mester remeket bemutatta, a *hegedősöknek* 50 drt adott . . . Mikor a vajda a városba jött, egy ló bérében 10 drt adtak, a László mester menyegzőjére 1 kalánt.²⁾ A *Kötélverők* egyetemesen panaszoltak a fejedelemnél 1575. hogy őket a mesterségökhöz szükséges kender és len vásárlásában sok helyt akadályozzák, s kérték védelmét. A fejedelem megparancsolta az ország minden nemeseinek, a főispánoknak, polgármestereknek s a t. hogy levelét látva, a kötélverőknek a kender és lenvásárlásban senki akadályul ne legyen, sőt őket segítsék.³⁾ A *Szizgyártóknak* van 1651-ből egy czéhszabálykönyvük: *Das Artikel Buch*,⁴⁾ mely azonban 1572-ben kezdődik s a czéh belső életéről akkor mindjárt némi jelt ad, később sok tudni valót nyújt.

Fontos ténye a fejedelemnek a Kolozsmonostor mezővárosi özszes szabók részére, Forgách Ferencz kancellár közbenjárása következtében Tordán 1572. jun. 19. adott szabadalomlevele, melyben részint az ország közjava és gyarapodása, részint e mezőváros népességének szaporodása tekintetéből, hogy t. i. azok száma növekedésével megélhetésök könnyebbé váljék, valamennyi ott tartózkodó szabónak megengedte, hogy ők, mint az ország másutt bárhol lakó szabói, mindenütt a nyilvános köz és heti vásároknak, áruikat mind Erdélyben, mind a magyarországi és az alávetett részekben szabadon és akadálytalanul eladhassák, elcserélhessék s eladás végett bárhol kitehessék. Meghagyta tehát a fő- és alispánoknak, szolgabíróknak, várparancsnokoknak, harminczadosoknak, vámszedőknek, vásárbíráknak, a városok polgármestereinek és

¹⁾ Átirta a k.-monostori konvent 1715. május 26. *Orsz. levélt.* erdélyi osztálya *czéhszabálygyűjteményében*.

²⁾ A *czéh lédájában levő eredetiből*.

³⁾ Kelt Beszterczén 1575. decemb. 10. Átirta a k.-monostori konvent 1627. jul. 25. Látható a *czéh leveles lédájában* s másolatilag az *orsz. levélt.* erd. oszt. *czéhszabálygyűjteményében*.

⁴⁾ Tiszta jó németiséggel van írva, magában foglalja ez időtől kezdve a czéh különböző időbeli végzéseit, 1711-ig németül folytatják, 1723. van az első magyar bejegyzés s ez időn innen egészen magyar a j. könyv; tül-lája kemény, kutyabőrrel bevonva, alakja 4-rét.

esküdtt polgárainak, a faluk és mezővárosok biráinak, hogy a kolozsmonostori szabókat ezen nekik engedett vásári szabadsággal élésben gátolni és akadályozni senki ne merészelje; a ki mégis a fejed. ezen parancsa ellenére őket akár személyeikben, akár vagyonyukban megháborítani és megkárosítani megkísérlené, azt a panaszló kérésére a szokott módon megbüntetni el ne mulasztják, a minek két része a fiskust, egy a fő- és alispánokat és más birákat illeti.¹⁾ Látható, hogy ezzel a fejedelem az akkoriban kancellára által birt apátság hatalma növelésére s birtokai terjesztésére törekedett; mint érte el czélját? a későbbi évek történeteiben látni fogjuk. Ez oklevél szerint nem áll a mit Gromo ezredes irt, hogy K. Monostort oláhok lakják, midőn ott csak a szabók száma oly nagy.

A *szellemi érdekekre* nézve e korszak a megállapodás korszaka. Az iskolában a tanítás, a szószéken az ige szabad hirdetése, a sajtóban a vélemény és gondolat nyilvánítása szigoru ellenőrzés alá lön véve. A fejedelem mindenről értesült, a kik neki nem tetsző módon tanítottak, nem kivánsága szerint hirdették a vallás igazságait, s műveik a gondolat- és hitszabadságnak voltak hirdetői, az ily tanítók, papok és tudósok ellen az országgyűlésen javaslott megszorító törvényeket rendeleti úton kormánya végrehajtotta. Az iskolát és tanárokat dézmajavalmukban megtartásra eskü kötelezte. Midőn Válaszuti György, az iskola főnöke [*senior*] a II. János vál. király által a szegény és árva tanulók részére adott 250 for. dézmanegyedről [*quarta*] adott alapítványlevél megerősítését kérte: a fejedelem 1571. decemb. 17. átiratta s maga és kancellára aláírása és pecsége alatt kiadatta.²⁾ De a tanárok iránt oly intézkedést tett, hogy a jelesebbek helyöket elhagyván, más országokba távoztak. A hires Palaeolus Jakab, hogy a fejed. üldözését kikerülje, ekkor ment Erdélyből Krakkóba, s ideje egy részét ott, s csak a mást töltötte Kolozsváratt. Az iskola elárvult, a tanítás ifju tanítókra szállott. Az 1573. évi decemb. 10-ki községi közgyűlés végzése világosan mutatja ezt. Kérni kellett a száz-férfiaknak a főbirót, királybirót és tanácsot: kerítsenek oly iskolamestert, a ki ne legyen gyermek, hanem legyen ember-számban és becsületben,

¹⁾ Látható az OKLEVÉLT. XLVI-ik sz. a. Megerősítette ezt Báthori Kristóf fejed. Gyula-Fejérváratt 1578. febr. 3. Báthori Zsigmond u. o. 1592. dec. 36.

²⁾ *Dávid F. Eml.* II. r. 15. l.

ki a város gyermekeinek tanítására és egyéb iskolában levő deákoknak birására elég legyen; fizetést pedig a város a magáéból nem akar adni, mint eddig, hanem mint régente volt, hogy az ABC tanuló és syllabizáló gyermekek esztendeig fizettek 25, olvasók 50 drt, a ki helyen [*locus*-ban] ül, 1 forintot. Ezen kívül a plebánus ur szabad asztallal tartozik a mesternek, melyet tiszteségesen kiszolgáltasson . . . .“ E végzés szükkeblü s tévesztett iránya miatt kivihetlen volt, az iskolamester nem elégedett meg vele s az eddigi fizetési gyakorlatot fentartatni kívánta. Az 1574. jan. 27. közgyűlés e kívánságot teljesítette. „Megigérik — mondják a száz-férfiak — a scholamesternek az elébbi 100 frtot, de bíró uram hivassa be a tanácsba és adja elébe, hogy kétképpen való fizetést nem akarnak tenni a gyermekektől, hogy a tanító deáknak is külön fizessenek a gyermekek szülői; mert a város a mestert nem az idegen deákoknak, hanem a magok gyermekeiknek fogadja és tartja. Azért azt kívánják, hogy a mester a gyermekeket az öreg deákoknak közébe ossza be tanításra, és meghagyja nekik, hogy szorgalmatosan tanítsák őket. Az ő jutalmuk a gyermekektől nem egyéb, mint a *sabathalis*¹⁾, azzal elégedjenek meg; a melyik nem akarja tanítani a gyermekeket, azt a mester se tanítsa, sőt küldje ki az iskolából az afféle engedetlenkedőket; mert a meghalt kegyelmes fejedelmünk elég segítséget rendelt nekik a quartából, kivel meg kell elégedniök . . . .“

A közmiveltség másik tényezője, a *szószék* és *szabad ígelmé-
detés* nagy válságaira engednek következtetést a közönség kebelében csaknem állandóvá lett pártviszály a hívek és papság között. Ennek sok oka volt. A szász egyetem [*Universitas*] Kolozsvár visszahódíthatása végett föltétlenül a fejedelemhez csatlakozott, segítve, izgatva azt, s tőle magának előnyöket eszközölve. A kolozsváriak egy része is neheztelt Dávid F.-re, főleg a templom elvételeért s a kiváltságoknak a magyarokkal megosztásáért. Nehezen s csak nagy erkölcsi nyomás következtében simult *plebánusa hitvallásához*, mely német nyelvök uralmát megtörte; nemzeti fölényök elvesztését túrni nem tudták, visszaszerzésére, Dávid népszerűsége megingatására minden kínálkozó alkalmat felhasználtak. Bátorítólag hatott rájuk a fejedelemnek a szászok irányában az unitáriusok

¹⁾ Szombati ajándék.

hátrányára adott sok kedvezése. 1571. decemb. 29. káptalanaikat s iskoláikat a dézma élvezetében, decemb. 31. s 1572. jan. 12. házaik s örökségeik birtokában több városukat megerősítette, míg a kolozsvári bíró siker nélkül tett a dézma biztosítására lépéseket. 1572. május 28. a fejed. hívta fel őket szász superintendens választására, s Alesius Dénest azelőtt maga kinevezte volt magyar ágostai hitvallásu superintendenssé. 1572. május 2. egységes egyházi szer-tartás megállapítására s szász superintendensi kijelölésre hívta fel; jul. 4. Ungler Lukácsot mint ilyet megerősítette; ugyan jul. 4-ről megerősítette a szászokat azon kiváltságban, hogy az ágostai hitvallás az általuk lakott földön kizáró jogosultsággal birjon, s ezt azon náp a szebeni és besztercezi tanácssal külön leiratban is tudatta.¹⁾ Ez a szászoknál mindenütt és így a kolozsváriaknál is különködésre, önelszigetelésre s nemzeti előjogaik védelmezésére izgatólag hatott. Dávid F. ellenben az unitárius superintendensség-ben írásban nem erősített meg, holott tényleg évtizedek óta az volt, czimét sem ismerte el a fejedelem; ellenben személye, állása és hit-vallása gyöngítésére mindent megtett.²⁾ Őt és híveit *Ariánus*-oknak bélyegezván: a gyöngé lelkeket csábíttatta, az erőseket üldözöbe vette. Blandratát jószágadományozással vonta el tőle, Csanádi Imre kalotaszegi unitárius papnak bort és búzát küldött s feje-delmi pártfogását ígérte, ha a kathol. egyházba visszatér. Ez alku-dozás miként lefolyása sok tanuságot nyújt.³⁾ 1575. ápr. 30. a szász Universitas azon följelentésére, hogy az *arianus eretnokség* Szász-városon naponta mindinkább terjed, nem képesek szép úton-módon megakadályozni, — megdicsérte őket, a kik közt az Isten fiáról való tan megrontatlanul áll fenn, ígéri, hogy szükség esetében kemény eszközöket is fog alkalmazni az eretnokség elfojtására, addig is meghagyta, hogy a meghalt unitárius pap helyébe küldje-nek tudós és becsületes lutheranus papot.⁴⁾ Dávid F. maga elveszt-vén az udvari papságot és a kir. nyomdafelügyelőség jövedelmét, nagy családját fentartani nem bírta, s ezért híveivel sok szóváltása volt, fizetése jobbitása iránti kérései a hallgatók érületére károsan hatottak, káplánja és a prédikátorok fizetésök pontos nem kapása

¹⁾ *Urkundenbuch der ev. Landeskirche in Siebenb.* 1862. 196. 197. 199. 200—209. ll.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 206—280. ll.

³⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 209—210. ll.

⁴⁾ *Urkundenbuch* 213—214. ll.

miatt iránta elhültek. 1571. jan. 3-tól egy egész éven át tartó egyezkedés folyt közte és hívei közt, mely sok kölcsönös kedvetlenség után mindkét fél megnyugvásával végződött, de úgy, hogy neki, a 60 éves öregnek csaknem az egész szolgálatot magára kellett venni, s véletlen üldözések ellenében magát a város írásbeli oltalomlevelével biztosítani. „A mondott napon — jan. 3. — kérte a közgyűlés a plebánust, hogy a községnek a prédikátorok fizetéséből származó terhén könnyítsenek, a plebánia házat ne engedje pusztulni, hanem építsen rajta, mint a többi plebánusok is cselekedték. A jun. 26-ki közgyűlés a fizetésekért panaszló prédikátoroknak a város pénzéből kielégítését rendelte, mert a város a sok panaszt nehezen szenvedheti. A jul. 22. közgyűlés végzései rendkívül fontosak. „Végezték őkegyelmek, hogy a mint a város mindig megbecsülte a plebánus személyét, mint egyházi gondviselőjét, most is ahoz tartják magukat, és semmi újítást vagy változást tenni dolgában nem akarnak; de intik és kérik ő kegyelmét plebánus urat is, hogy tisztére viseljen gondot, minden jövedelmét huzza, de prédikátorokat és templombeli szolgálókat tartson belőle, fizessen nekik és elégitse meg őket, a mint velek megegyezhet; a plebániát is építse, ne hagyja elpusztulni. A községnek úgy tetszik, hogy plebánus ur mellé elég lesz egy prédikátor a szászok, kettő a magyarok részére. Ha ez nem tetszik, vegye fel a várostól a dézma arendáját, a 250 frtot pénzüll s avval elégedjék meg; egyébből a város megelégit a prédikátorokat és káplánt. Ha az sem tetszik, ígértek 200 frtot a dézmából, 4 hordó bort s a malmot is, úgy, hogy a szentpéteri prédikátornak fizessen mind pénzt, mind bort és buzát“ . . . A plebánus az utóbbit választotta, csak azt kérve, hogy a város a szentpéteri prédikátornak pénzét s borát adná meg . . . A jul. 29-ki közgyűlés megtekintvén a plebánus buzgó törekedését, a bor megadását elvállalta, de a bort és buzát a plebánus fizetésére ítálta. Ez nem nyugodott meg rajta, s újból a közgyűléshez folyamodott, mely aug. 6. így határozott: „A város megemlékezik arról, hogy a quarta és egyből-másból való egyéb jövedelem a plebánusságban és templomban szolgáló papoknak régi fejedelmektől volt rendelve: ő kegyelmek városul egyenlő akarattal kérik s intik plebánus ur ő kegyelmét, hogy az elébbi végzések szerént viselje gondját a plebánusságnak, jövedelmével elégedjék meg, tartson belőle prédikátort a mennyit

akar, s a mint velök megegyezhetik egyezték meg, a plebániaházat építse, hogy ne pusztuljon; mert ő kegyelmek városul sem változást, sem többletést nem akarnak, az ő kegyelme dolgában tenni. Ezeket bíró uram adja eleibe ő kegyelmének, plebánus urnak, s jelentse ki, hogy többé ezért nem akarnak egybegyülni“ . . . . A plebánus ismét folyamodott, de a sept. 2-ki közgyűlés utóbbi határozata mellett maradt meg. 1572. febr. 15. írásban kérte a plebánus a mult évi végzés megváltoztatását. A közgyűlés fejenkénti szavazásra szólítván fel a tagokat, egytől egyig így szavaztak: „Azon végzésben semmi változást nem tesznek, a quarta jövedelmét vegye el plebánus ur ugy a mint Isten adja, a malom és iskola jövedelmével együtt s tartson belőle egyházi szolgálakat. Ezen végzést helyén és erejében kívánják megtartani, semmi különbséget és változtatást benne nem tesznek, sem most, sem ezután következő plebánusra nézve, hanem ebben akarnak *in perpetuum* megmaradni.“ A plebánus még egyszer írásban újíttotta meg kérését, előadta sokféle baját és szükségeit, hogy a prédikátorok fizetése igen felment, nem éri be jövedelmével a sokfelé való fizetést. A közgyűlés azt válaszolta, hogy a prédikátornak 100 frtot, 2 hordó bort és 16 véka buzát rendelt volt, ne fizessen a plebánus ur többet, s ha kevesebb fizetésre talál olyat, kiben mindkét nemzet megelégszik, ebben ellent nem mondanak. Minthogy pedig plebánus ur — így szól tovább a végzés — kérésében magát ajánlja mindkét nemzetségnek szolgálatára, a mint erre ennek előtte is kész volt, és azt is kéri, hogy mikor Isten az ő végső óráit elhozná, ha akkor az ő jövedelme, a quarta az ő pénzével és gondviselésével be lenne takarítva, megadván azoknak, a kiknek fizetéssel tartozik, és az *Inventarium* is, melylyel a város kezébe adta volt a plebánusságot, épen maradván: a többi, a mi marad, feleségé és gyermekeié vagy atyjafiaié legyen, és hogy ez idő alatt a város ő kegyelmének oltalmára lenne. Megtekintvén a város ő kegyelme, plebánus ur szorgalmatos gondviselését és szolgálatait, a közgyűlés megígérte, hogy kívánságát teljesíti, ő kegyelmét benne megtartják s minden igazságában oltalmára lesznek. Erről készek levelet is adni s megtartására a következő plebánust is kötelezni.“

Ez magyarázza meg Dávid Ferencznek Palaeologus Jakabhoz 1573. decemb. 27. írt bizalmas levele ama helyét: „Mindennap

rosszabbra fordul dolgunk, viszállyainkkal felzavarják egyházunkat. A következő év jan. 1-n gyűlése lesz az országnak, a hol — tart tőle — nehogy őket, mint az ország törvényei megrontóit vádolják, s helyökről elűzzék, hacsak az Isten ellenségök szándékát véletlenül meg nem akadályozza.“¹⁾

A *sajtóra*, a közmívelődés e hatalmas tényezőjére is ráneheztült a fejedelem súlyos keze. A fejedelem a mint székében megszilárdult, saját ösztönéből, jezsuita befolyás következtében, de az ágostai hitvallásuak medgyesi zsinata kérésére 1521. sept. 17. kelt rendeletében megtiltotta: „hogy Erdélyben senki és a Magyarországtól hozzácsatolt részekben a könyvnyomtatók bármely régi vagy újabb írók legkisebb könyvét és írását engedélye s beleegyezése nélkül kinyomtatni, árulni és terjeszteni elkobzás és elvesztés büntetése alatt ne merészelje; a főtisztviselők az ily engedély nélkül kiadott könyveket és írásokat bárhol megtalálják, az illetőnek javaival együtt lefoglalni, a büntetés két részét a fejedelemnek beküldeni, harmadát maguknak megtartani ismerjék kötelességöknek.“²⁾ Ez intézmény, mely szárnyát szegte a szellemnek, békóba verte a szabad gondolkozást, s egészen idegen a magyar érzülettől, mely a nemzet nyílt egyenes jellemébe a titkolózás és kémkedés, az alattomoság és árulkodás rút vonását oltotta be, s mely kívülről hozatott be irodalmunk kárára, szabad nemzeti intézményeink megrontására és sötét árnya gyanánt, ez az intézmény a — *censura* — Báthori István műve. Ez volt oka, hogy Heltai csak szépirodalmi, ritualis és történelmi műveket adhatott ki³⁾,

¹⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 208. l.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* II. r. X. sz. oklevél.

³⁾ 1574. *Cancionale* azaz Historiás Énekeskönyv, melybe különböző szép dolgok vannak nyomtatva a magyar királyokról s egyéb szép lött dolgokról, gyönyörűségesek olvasásra és hallgatásra . . . Husz ily ének van benne, melyek a magyar történelem legszebb mozzanatait versben adják elő s a magyar hősiséget és hazaszeretetet dicsőítik, ilyenek: Árpád, Bánk bán, Hunyady János, I. Mátyás. [Lásd: *Szabó K. Régi M. Könyvtár.* 112. sz. a.] 1575. *Chronika az magyarok dolgairól* mint jöttek ki Seythiából Pannoniába és mint birták azt hercegről hercegre és királyról királyra sat. Melyet Heltai Gáspár megírt magyar nyelven és ez rendre hozta az Bonfinius Antal nagy könyvéből és egyéb historiai könyvekből nem kicsin munkával. [Lásd: *Szabó Károly* előbbi művében 118. sz. a.] E művét Heltai 1574. végezte be s özvegye a következő évben adta ki. Életirói eddig ebből

Dávid F. egyetlen vallásos könyvet.¹⁾ Tervezte a bibliának megigazitott fordítását is, mert a hitviták folyama alatt mélyebben és áthatóbban tanulmányozván azt, több helyt betoldásokat és trinitárius irányu értelmezéseket derített fel. E végre 1571. keleti nyelveket értőkből bizottságot nevezett ki, melynek feje Máté nevű lengyel tudós volt, a ki a zsidó nyelvet jól értette. Mihelyt azonban Palaeologus Erdélybe jött, mint nagyhirű görög tudós, a bizottság elnökévé neveztetett ki. Útasításuk az volt, hogy a bibliát görög és zsidó eredeti szövegből hibátlanul s a r. katholicus iránytól és szinezettől megtisztítva fordítsák le. Ez volt egyik czél Palaeologusnak a kolozsvári gymnasiumban alkalmaztatásában is. Possevinus Antal wilnai jezsuita úgy adja elé a dolgot, hogy Dávid F. czélja az volt, a mi Luthernek és Kálvinnak — unitárius szellemű bibliát akart a nép kezébe adni, azt remélve, hogyha az eredeti helyes értelemmel fordittatik át, abban vallása tanai új megerősítést fognak találni.²⁾

A fennebb ismertetett 1573-ki országgyűlési törvény és könyvvizsgálati rendelet, a speieri birodalmi végzés és Miksa király hasonló rendeletének visszhangja a zsinati hitvitákat, a szabad vizsgálódást és az igazság kutatására irányuló könyvek íróit egyszerre elnémitotta.³⁾ Sommer János, e kor egyik legkitünőbb s

---

következtették, hogy az elébbi évben kellett meghalni, ezért nem viseli az 1575-ik évi kiadás az ő nevét. Az általam közlendő adat egészen hitelesíti e föltevést. A kolozsvári egyházban szokás volt a piaci templomba temettekért az egyház lúdájába zálogot tenni be, ha a díjt ki nem fizették. Az 1577-ki egyházfui számadások közt 1574-ről ily bejegyzés foglaltatik: „Az 1574. a templomba való temetésért való zálogok. — — — — A második ez volt: *Heltai Gáspárnak van egy öreg pohara fl. 11.* [kitörülve, s utána írva: *solvit.*] Bizonyos tehát, hogy Kolozsváratt halt meg, 1574. s a nagy templom kriptájába temettetett el.

¹⁾ Czíme: *Isteni Dicséreték, imádságos és vigasztaló Énekek.* Szabó Károly [*Régi Magyar Könyvtár* 342. sz. a.] De ennek nincs teljesen megállapítva sem írója, sem kinyomatása ideje. Az eddigi kutatók közül némelyik csak Heltait tartja szerzőjeül s a nyomtatás évét 1575—78-ra teszik. Kiadója lehetett Heltai, írója nem. Én tőle írott avagy csak egy vers-sort is soha nem láttam. Dávid F.-nek ellenben sok versét ismerem, ékes latinsággal, folyékonyan írva, úgy, hogy azok költői erőt s formai érzékét kötségekivül bizonyítják. Ezért én e művet az övének tartom. *Dávid F. Emléke.* I. r. 217—223. ll.

²⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 211—12. ll.

³⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 201—204. ll.

legtermékenyebb írója, kolozsvári unitárius iskolaigazgató, Károlyi Péternek a szent *Háromságot* védő, 1571. megjelent művére, ¹⁾ 1572. jun. 22. kelt előszava szerint, czáfolatot írt, ²⁾ de ez csak tíz év múlva, külföldön jelenhetett meg. E mű azért fontos, hogy Dávid F. elítéltetésekor rá hivatkozott, állítva, hogy e tanokat melyekért perbe fogták, az egyház már 1570—72. elfogadta volt, papjai a meghalt király alatt szabadon hirdették, s a fejedelemnek nem volt joga, esküje ellenére, azt megzavarni s háborítani. Az unitárius hittani irodalom elnémitása érzékeny kár a magyar irodalomra és nemzeti művelődésre nézve.

A város beléletéből néhány érdekes részletet tartottak fenn a közgyűlési jegyzőkönyvek. 1571. márczius 17. Báthori István ispán és erdélyi vajda [*Comes et Wajwoda Transsilvanus*], II. János király halála után negyed nappal Hunyadról írt levelében feleletre szólította Kolozsvár városát: miért nem bocsátotta be Erdélyi Mihály nevű szolgáját, a kit ő élelemmel és négy hordó borral oda küldött, azért, hogy azzal magát mind a királyi felség, mind a többi urak és barátai előtt kitüntesse? ezt nem veszi tőlük jó néven. Kérdi tehát: hogy merték azt cselekedni? Egyébiránt azt is értette, hogy a jobb szállások el vannak foglalva. Közöttük van — úgy mond — Balogdy Pál nevű szolgája, nézzék meg vele az összes lakásokat, s neki is rendeljenek valami alkalmas szállást, és senkire nem ügyelve, számára tartsák meg azt. ³⁾ Erről több adatot nem találtam. Fontos ez a tartalomért, mely mutatja, hogy Kolozsvár kiváltságaihoz mennyire ragaszkodott, s hogy Báthorinak irányában való hidegségre a vallásiakon kívül is voltak okai. Ez jellemzi a későbbi fejedelmet, hogy már ekkor oly parancsolólag írt, mint nem tiltkolta nagyravágyását a királylyal szemben is, a ki egyébiránt már ekkor nem élt. Ez tanuság arra is, hogy a Báthori-ház a piacon későbbben épült. [*A czim, a mit a levél aláírása mutat, — ha nincs a keltezésben tévedés — azon időben, mikor az kelt, érthetlen.*] Köz-

¹⁾ Brevis, erudita et perspicua explicatio orthodoxae Fidei de uno vero Deo Patre, Filio et Spiritu S. adversus blasphemias *Georgii Blandratae* et *Francisci Davidis* errores . . . . Wittebergae 1571.

²⁾ Refutatio scripti *Petri Carolii* edita Wittebergae, scripta a *Joanne Sommero* Pirnensi Rectore Scholae Claudiopolitanae in Transylvania. Ingolstadtii. Ex officina Petri Ravistii. A. 1582.

³⁾ OKLEVÉLT. XLIV. sz.

gyűlési végzések s 1573-ki számadások igazolják ezt. „A fejedelem szállásán [*hospicium*] levő szolgáltnak ajándékba 2 for. 54 p.“ „A fejedelem konyhája megigazitásaért és a postásnak 9 f. 25 p.“ Még van egy közgyűlési végzés 1575. sept. 17-kéről, melyben a fejedelem közeledő megérkezése okából a város istállója megigazitását rendelték. Ezek mind *rendelt szállásra*, nem *saját házra* mutatnak. Az 1574. évi jul. 10-ki közgyűlés a város szakállas ágyuinak megkésztését rendelte, mire kiadatott 21 f. 20 p. 1573. jan. 13. a közgyűlés azon oknál fogva, hogy a jövevény szolgálk és szolgáló leányok nem akartak esztendőre vagy félre, de csak hónapra beszegődni, meghatározta, hogy az ilyeket senki meg ne fogadja, se szállást ne adjanak, hanem menjenek el a városról. 1572. jul. 29. a plebánusi dézmanegyed fölszedését azokra bizták, kik az iskoláét szedik; 1573. ápr. 15. a tanácsbelieket a plebánus szöllője miveltetése alól fölmentették s az egyházfiakra bizták, hogy fogadjanak embert s munkáltassák azokkal; 1571. jul. 29. a szabad serfőzést a város kizáró jogának jelentették ki, jövedelmét a városi szegények javára rendelvén. A kereskedés végett főzést Seres Mártonnak és Heltai Gáspárnak megtiltották, csak saját szükségökre engedvén meg. A zsemlések 1573. jan. 13. kértek malomhelyet, de csak ápril 10. bizatott meg Arz László, hogy helyet jelöljön ki s felhatalmazást adtak rá, hogy a hol a városnak kárára nem lesz, lehessen megépíteniök. Az apáczák dolgát 1573. a május 5-ki gyűlésben a tanácsra bizták, hogy ugy igazítsák, mint a város java kívánja; azt is meghatározták, hogy a középkapu hídját boltra vegyék, ezt Kolb Miklósrá bizták, ugy, hogy adjon levelet róla, hogy mig él ő, holtá után a kire öröksége marad, fentartja. Mi jogon birta egy magános a város főkapuját? a szerfelett hiányos jegyzőkönyvből föl nem világosítható. Nem a belső felvonó hid van itt szóban, mely négyszögre faragott tölgygerendából volt készülve, s melyet hidkapunál ifjuságomban még láttunk; de a külső és belső várfal közötti, vízzel telt vársánczon átvivő. A köz szolgálatban megvénült tisztviselők nem nyugdíjt, de élelemre valót természetben kaptak. 1576. jan. 7. a közgyűlés Kalmár Ferencznek, a vásárbirónak, sok szolgálatát és elvénhedett-voltát megtekintvén, őt fölmentette, a dézmanegyedből rendelt neki, a mig él, minden esztendőben egy hordó bort; a birónak meghagyták, hogy mindjárását adassa meg. Régeni Péternek is elnyomorodott voltát s szegény-

ségét látván, segedelműl egy hordó bort rendeltek; a bíró adassa meg mindjárt — végzé a közgyűlés — hogy táplálja magát vele. Egy szegény asszony van a hidelvén — így végződik a jegyzőkönyv — kit a guta megütött volt, a bíró adasson neki a dézma-negyedből egy köböl buzát. Azonkívül, a hol ily szegény szűkölködők vannak, a quartából tápláltassa őket a bíró — szegényeket, ily szűk időben!... A közerkölcsök úgy meg voltak lazulva, hogy Dávid F. írásban hívta fel a közgyűlést orvoslásra. Ez 1573. jan. 15. kijelentette, hogy jó néven veszi ő kegyelmétől intését, de a tisztességes mulatságtól senkit nem akar elfogni; azt megkiáltatják, hogy senki se éjjel, se nappal farsangos ruhában és álarczosan ne járjon, ne mulasson, mert megbüntetik. Bornemisza Péter magyar prédikációiban ¹⁾ sötéten festi e kor erkölceit, igazolva Dávid F. felszólalását. „Minden rendűek, fejedelmek, nagyok, parasztok mikor vendégségben vannak, ha a két vagy három poharacska meghaladja őket, megzajosulnak. Esze mihelyt megváltozik, azután minden dolga szerencsére úgy forog, mint a szélmalom. Mint a kis gyermekek értelem nélkül, valami eszökbe jut, és egyik emlit, ezt és amazt játszák: porba pökösdit, lovagosságot, koruelegest [?], futkosást, és akármit egyik a másiknak mond, a többi is utána, sem eleit, sem utolját nem gondolván semmi játéknak. Öreg emberek is mihelyt megzajosodnak, akár prédikátor, ítélőmester, bíró vagy akár fejedelem legyen, ezer bolondságot üznek: ki barát tánczot kezd, ki tapogatós tánczot és abban mind fülét, száját, orrát, mejjét, csecsét mind talpig eltapogatja. Ugy izgatja a sátán sok tilalmasra. Azután sövény tánczot. — — — Némely efféle ördögi mulatságot is találtak, hogy egymás kezét verjék, hegyes és sarkantyus gyűrűt csináltatnak, s úgy ütik a lány kezét, hogy a vér kijő a tetemekből....“ E játékok némelyike még az én ifjuságomban is megvolt... De nemcsak a papok szólaltak fel ezek ellen. Írók és költők is tankölteményeket irtak, feddve, gúnyolva a társadalom e túlzásait, sokszor éles tanuságot vonva ki belőle kivált a még romlatlan ifjuság jóra serkentése végett.

A temetőhely sok gondot okozott ez időben a népesedés miatt. Az 1573. évi febr. 3-ki közgyűlés így végzett e tárgyban: „Sok ember panaszából értette meg, minémü iszonyuságok lesz-

¹⁾ *Az Ördögi Kisértetekről.* sat. 1577. 900. 1.

nek a holt testek kihányásából és darabokra vagdalásából, s hogy a temetőhelyek immár rakvák [igy]. Azért a *Szabók Stornyától* kezdve a széna-utczai kis ajtó felől a csonka falakat újból rakják fel, s a mit ez esztendőben elvégezhetnek, végezzék el.“ Február 17-kén: „Akarjuk azt is, hogy a mai naptól fogva a két kert, mely a széna-utczai kis ajtóról és a középkapun alól van, megszabaduljon temetésre, a többi temetőhelyek pedig betétessenek; a mely árok az ajtón belől van, arra a bíró csináltasson hidat.“ Ápril 4-én pedig így határoztak: „Bíró uram az előbbi temetőhelyeket zároltassa erősen be, legyenek békességgel, senki oda ne járjon, se darabont [*város gyalogjai*], se egyébféle ember.“ Sept. 28-án: „A ki templomba akarja halottját temettetni, elébb adja meg az egyházfinak a templom díjját pénzül vagy zállogul, addig az egyházfiak nem engedik sirt ásatni. Azt is végezték, hogy mikor a bíró az új esztendei ajándékkal a fejedelemhez lemegy, intsék meg Igyártó Mihályt, legyen üres a barátok kertének birodalmától, engedje a városnak, ne birja boszuságára; ha nem enged, kérjék a fejedelemtől, engedné azt temetőhelynek, mert igen nagy szüksége van rá a városnak.“ Hol voltak a régi, most bezáratni rendelt temetőhelyek, kitetszik az 1573. decemb. 29-ki közgyűlési végzésből, a hol írják: „hogy a száz-férfiak megértették a panaszt, a Monostor kapubeli temető felől, hogy ajtója nyitva áll, lakat nélkül; kéri a bírót, viseltessen rá gondot, szegeztesse le, tartsanak lakatot rajta, hogy oktalan vagy más ártalmas állat be ne járjon, hanem tisztességes helynek tartassék.“ 1574. febr. 27. a közgyűlés azt határozta, „hogy az óvári klastromba és porticusába sok okból nem javasolják a temetkezést, hanem a *szeryj* [máshelyt *cherij*] barátok klastromának porticusa előtt a mi föld van, deszkával kerítették be, oda lehet. A szénának is keressenek más helyet, oda is lehet temetkezni. A fejedelmet pedig a bíró kérje meg, hogy a kertet engedje át temetkezésre“. A jegyzőkönyv homályos rövidsége miatt nem tudható, hol volt a *szeryj* [talán szürke] barátok e kertje? ha nem a farkas-utczai Ferencz-zárda közelében. Hogy Igyártó átadta ezt, kitetszik az 1574. évi számadásokból, a hol egy tétel alatt neki a *cherij*-barátok kerteért 60 frtot fizettek.

E számadások közt az egyházfiak 1577. évi számadásában elé vannak sorolva az 1570., 1571. és 1574. eltemetettek, a kiknek harangozási és temetőhelyi díjja fizetetlen volt. Az 1570-ki

évről e bejegyzés van: „*Dávid Ferenc felesége temetéséért fl. 12.*“ Ebből kitűnik I. az, hogy Dávid F. első felesége — a kinck nevét a történelem nem ismeri s e följegyzésből sem tanulja meg — ez évben halt meg s a piaczi templom kriptáiban vagy czintermében temettetett el, az apa nevét viselő fiu és férjhez ment lányok ettől valók voltak; 2. hogy Barát Katát később vette nőül. Ez új adat s 1576. évi váló pere, a melyben kelt ítélet konventi átiratát évtizedekig tartott kutatásaim után, csak a napokban találtam föl, s most közrebocsátom, tévesnek tüntetik fel egy korábbi művem azon tényelődását, hogy Dávid Ferenc 1557. Barát Katával kelt egybe; ¹⁾ a mi onnan eredhetett, hogy a czéhek jegyzőkönyveibe néha évtizedekkel később, s nem az igazi évre írta be egyik-másik gondos czéhjegyző az előtte fontosnak látszó eseményeket. Így lehet összezavarva az én forrásaimban is Dávid F. első és második házassága éve s fölcserélve a másodikkal első nevének neve, a mi engem is tévuttra vitt, ámbár e kérdést illető forrásaim nem kétely fölött álló jellegét már akkor láttam s ki is fejeztem. Irói hitelem kívánta meg, hogy a mi legalább egy homályt eloszlat, az igazság keresőivel megismertetnem álszemérem vissza ne tartson.

Itt látom helyét, hogy Paget János és Nagy-Ajtai Kovács István tudósainknak 1840. Kolozsvár várfalai körüljárásakor tett jegyzeteik tudományi eredményét művembe fölvegyem. Bejárván ők a vár körfalait s a falak, bástyák és bástyakapuk felírásait, czimereit, valamint a falakban talált emlékköveket és siriratokat lejegyezvén: azon véleményöket fejezték ki, hogy sirhelyek, temetők voltak Magyarkaputól középkapuig, ²⁾ Tordakaputól a nyugati szögletbástyából épült Bogdánfy-házig; ³⁾ innen a Szén-uteza kapuig, ⁴⁾ tovább a Monostor-kapuig. ⁵⁾ E véleményt az általam közlött közgyűlési végzések megerősítik. Lehet — így szólnak ők — hogy a Középkaputól a Bethlen-bástyáig is voltak temetkezések, ⁶⁾ de ezt

¹⁾ *Dávid F. Emléke.* I. r. 28. 39. II.

²⁾ Lásd: KOLOZSVÁR TÖRT. I. k. RAJZAI V. Tábláján a IX-ik bástyától X-en át XI-ig.

³⁾ Lásd ugyanott a XVI-ik bástyától a XVIII-ig.

⁴⁾ U. ott a XVIII-től a XIX. számú bástyáig.

⁵⁾ U. ott a XIX-től XX-ig.

⁶⁾ U. ott XI-től XII. számú bástyáig.

a községi gyűlés jegyzőkönyvei nem igazolják; azt azonban mutatják, hogy a Bethlen-bástyától a Torda-kapuig is temetőhely volt,¹⁾ csak hogy onnan a falak részint le levén bontva, részint beépítve, a falban levő kövekre vésett siriratok e tudósink elé nem kerültek. Elfogadható az a véleményök is, hogy a hajdani háborus időkben van az oka a két vár közötti térek temetőhelyül használásának, két várfal s ezen kívül védhető mély vársáncz nyujtván a lakosoknak biztonságot. Jánosi Ferencz, mint a Monostorkaputól a széna-utczai *Kis-ajtóig* terjedő várárok birtokosa, 43 falba rakott siriratot jegyzett meg magyarul, latinul s németül írva. Bölöni Farkas Sándor, az északamerikai híres utazó, Gyarmathi Sámuel, nagyhirű nyelvtudós szava után — a ki 1831. halt meg Kolozsvárat — arról értesítvén Pagetet és társát, hogy ő a széna-utczai *Kis-ajtó* s Monostorkapu közötti várfalon, a *Osiki-ház* táján látta volna a Báthori Zsigmond fejed. által 1594. lefejeztetett s ide temetett országnagyok siriratát: ők utána jártak, de nem találták meg.²⁾ Vajha az azóta eltelt évtizedek alatt találkozott volna vagy találkoznék ezután, ha nem a politikai vértanuk sorsa, de a hazai történelem iránt érdeklődő tudós, a ki e tudósítás mibenlétét kiderítené! E férfiakat, kik amaz időben Erdély legjelesebbjei voltak, hazaszeretet és meggyőződés vitte vérpadra; meg-

¹⁾ L. RAJZOK I. köt. V. Tábl. a XII-ik számú bástyától a XIV., XV., XVI. számokon át a XVII. számú vagy Torda-kapui bástyáig terjedő várarkot.

²⁾ L. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*. 1840. II. félév 69., 70., 71. ll.

A tudós férfiak négy síriratot közöltek, a miket én is ide igtatok.

Legrégibb:

IT FEKZIK VALAZTÓ
GERGÖLY LEANIA
BORBARA AZONY
ÖTÖVÖS ANTALNE
HOLT MEG NAG : BODOG
AZONY NAPYAN. 1514.

Későbbi:

IT FEKZIK
WAS TAMAS
1570.

Ugyanott: 68. 69. ll.

Még későbbi:

IT NIUGSIK ISTENBE
NIRW IANNOS FYA
ISTOK HALALA LEOT
PWNKOST HAVANAK
IZ. NAPIAN ANNO
1585.

Ujabb századi:

ITT FEKSZIK BEGRECZI
BALINT FELESEGE
VEL VICSI MARTA
VAL 1607.

érdemelnék az utókortól, hogy neesak azon pár hideg sor, a mivel az egykoru történetíró nevék emlékét fentartotta, de a késő kor tisztelete s hős lelkületök iránti nemzeti elismerés által legyen kiszolgáltatva számukra a történeti igazság.

A város vagyoni állapotának, jövedelmi forrásai- és kiadásainak a számadások hézagos, de mégis érdekes képét mutatják. Összetes számadás, írásbeli bizonyítás nincs, évek során át a kiadásoknak még sommás összege sincs megjelölve. Külön számolnak és mentetnek föl, vagy marasztaltatnak el a megtérítésben az adószedők, sáfárpolgárok, főbíró, a malommesterek, a város falvainak ispánjai, egyháziak, ispotálymesterek, erdőosztók, hús- és borlátók, a halastók felügyelője, építéssel vagy egyébbel megbizott minden esküdt polgár; részletes jegyzéket ad be bevételeiről, kiadásairól mindenik, átadják a számvevőknek [*exactor*] vizsgálatra, a kik rövid áttekintő kimutatást készítenek mindenik számadás végeredményeiről. ¹⁾ Ezek sok évről meg vannak, de a számadók részletes följegyzései — a mit mi ma *Naplónak* nevezünk — jobbadán el vannak zülve, ezért én is csak néhány meglevőt használhattam.

Főjövedelem az adó volt, a mit *dica* = vonás számra vetettek ki az öt városnegyed u. m. [Monostor = *Rapularum*, Óvár = *Vetus Castrum*, Hosszu, máskép Magyar-utcza = *Longa*, Középuteza = *Media*, Farkasutcza = *Luporum*] birtokos polgáira, az állandó lakásu és bujdosó zsellérekre és egy átalányösszegben a Kolozsvárhoz tartozó *Felek*-re. Az elszegényedett vagy házaikat otthagyók közül az elsőkre az adó kirovatott ugyan, de *dica*-juk az egészből levonván, ők felmentettek, nevék szabados [*libertinus*] volt, az utolsóké elveszett vonásoknak [*dica deperdita*] mondattak. Voltak *cédulás*-ok is, a kik a város birájától levelkéket birtak adóba számítás fejében tett fizetésekért vagy szolgálatokért. Hitelesítés, helybenhagyó aláírás nincs a vizsgálati összeállításokon, oldaljegyzések mutatják az észrevett hibákat, s a végén csak a számítás, a bevétel és kiadás egyezése, vagy a hiány és különbözet említettik meg egy-két szóval, a hiányt mint tartozást átírják a számadó terhére, a fölülköltés megtérítése kimondatik, a maradékot igen

¹⁾ Czime : *Regestum Particulare Universorum Proventuum Civitatis Colosvariensis. Ao 1575 conscriptum.*

sokszor a számadó fáradsága jutalmául neki hagyják. Patriarchalis, gyakran naiv az egész számadási ellenőrzés. ¹⁾

¹⁾ Nézzük öntájékozással e korszakból az 1575-ki számadásokat.

Bevétel: Öt városnegyed vonása 1078³/₄ = 6472 frt 50 pénz [denár].

Szabadosoké 61¹/₃ = 369 frt. ezt levonva, a tiszta rovtal 1017¹/₄ vonás.

Egy vonásra 6 ftot számítva s a szabadosokét kivéve, az adójövedelem 6104 frt 50 p.

A sellyérektől az öt városnegyedből 353 f. 75 p. együtt: 6460 f. 25 p.

A felekiek adója 175 ft volt. Ezek rendszeresen természetben fizették: bárányt, juhot, tehént sat. adván pénzben, a város konyhá-jához, a fejedelem, urak és külföldi követek otltélékor ajándékul vagy megvendégelés végett. 1575. midőn a lengyelek a fejedelem meghívására jöttek, 24 juhot adtak 8 ft. 40 p.

Kiadás: A fejedelemnek adóban . . . . . 3000 ftot — p.

Postálkodásra, szekerességre annak és a városnak . . . . . 489 " 76 "

Újévi ajándék a fejedelemnek és uraknak . . . 155 " 52 "

A fejedelemnek és uraknak vettek 6 kupát . . . 203 " 76 "

Más évek kiadásainak is néhány jellemzőbb tételét idézni a kor megismeréseért szükségesnek látom.

1572-ből: a vajdának első megérkezésekor egy kupáért . 44 ftot — p.

Megint egyért . . . . . 61 " 49 "

Mikor a fejedelemtől az ispotály jószágáért kértek 42 " 23 "

Máskor ismét egy ezüst kupáért . . . . . 42 " 10 "

A fejedelemnek Váradra vitetett targonezák megvasasztatásáért és pléhért . . . . . 12 " — "

1573-ből: A váradi várkapu megigazítására a fejedelemnek, [mit külön törvény rendelt] . . . . . 1000 " — "

A fejed. közelebbi idejövételére egy kupáért . . 50 " 45 "

Új évben annak egy ezüst pohárért . . . . . 77 " 16 "

Egy ezüst kupáért ngos Báthori Kristof urnak 28 " — "

Forgách Ferencz kancellárnak egyért . . . . . 31 " 96 "

A város köz istállója építésére . . . . . 91 " 8 "

A fejedelem és város postáira . . . . . 126 " 3 "

1574-ből: Újévi ajándék ngos Báthori Kristof urnak egy kupáért

Forgách kancellárnak, Bánffi Györgynek és Bánffi Pálnak egy-egy kupáért } 184 " 91 "

A tavaji feleki kenéznek fizetésében . . . . . 1 " — "

László kenéznek harmadévi hátralékában . . . 25 " — "

Kolozsvár közéletében soká nem volt férfi, a ki Heltai üresen hagyott helyét betölthette volna. Békét kereső s humanus, mint ember, mint polgár egészen a köznek élő. Kora uralkodó eszméit megértve s tőlük teljesen áthatva, bírta azon tulajdont, mely nélkül nagy átalakulási időkben hasznossá lenni bármily lángésznek sem lehet. Tudása oly sokoldalú és mély, mint munkaösztöne és tettereje új meg új cselekvési tér kitalálásában soha ki nem fáradó. Pap és író, nyomdatulajdonos és kiadó volt 30 éven át, a ki nyomdát s hozzá személyzetet, írókat és olvasó közönséget teremtett, oly városban, hol az ő megjelenésekor aligha nem a

Újévkor török, német, oláh és más nemzetek közül való követeknek a külön Registum szerént ajándékra	184 ftot 41 p.
1575-ből: A város által a fejedelemnek és tanácsosainak adott ajándék: aranyos kupa a fejedelem- nek 5 márka 24 nehezék súlyu.	
Másik kupa 2 m. 25 nehezék [egy márkát 14 frtra számítva] Forgács Fer. kancellárnak.	
Harmadik kupa 1 m. 45 neh. [egy m. 13 frtra számítva] Bánffi Pálnak.	
Negyedik kupa 1 m. 25 neh. [1 márk 13 frtra. számítva].	
Aranyozott kehely 1 m. 18 neh. [pisetum] 1 márkát 13 frtra számítva, Berzeviczy Mártonnak.	
Ötödik kupa 2 m. 30 neh. [1 m. 14 frtra számítva] Báthori Kristófnak.	
<i>Summa</i> : 15 márka, 34 piseta.	
Ez időszak alatt 1572. a magyar prédikátor- nak, [Kozárvári] Pálnak	63 „ — „
1573. a múlt évi iskola rectorának [?]	90 „ — „
1574. az iskolamesternek tavaji bérében [egy] a notariussal együtt	200 „ — „
A templom jövedelméből: harangozásból, kő- boltokból, fakamarákból a templom, iskola és áruboltok igazítására	47 „ 46 „

Érdekes a város *halastavai felügyelőjének számadása*. E szerint Katus Jakab szám szerint, méretlen adott be 768 csukát, Lőrincz uram bíróságá-
ban csukát 444-et, czompot 312-öt, retket 8-at, holt halat 7 frt 23 pénz-
árut, a miket a város konyháján főztek és sütötték meg, uri vendég népek-
nek ajándékot adtak belőle vagy elárusították.

nagyobb rész — vele együtt — szász nemzetiségű volt, s maga is 16 évet fordított a magyar írói nyelv elsajátítására. A mint Luther Németországon a szabad gondolkozás, német nyelv és szellem életre keltése által a német bölcsészet és műveltség szilárd alapját vetette meg: úgy ő Kolozsváratt a magyar nyelv, irodalom és műveltség s a hit- és lelkiismeretszabadság nagy elveinek szerzett győzelmet. Hamar átlátta, hogy nem lehet sem a korszellemnek, sem Kolozsvár népe magyarosodási hajlamának ellene állani, mert a magyar szellem egyszersmind a szabadság szelleme volt, akkor, mint azután is a magyar királyság e keleti részében.

A mint a nyelv dolga, úgy állott a reformatioé is. Állása, tudománya s a sajtó hatalmánál fogva az értelmi világosság fáklyáját egyik ő tartotta kezében; s mégis a mint a nép hangulata és közügy kívánta, a hatalom polczáról s plebániájáról azonnal lemondott s az újonnan megválasztott Dávid Ferencznek saját igaz örökségébe önként útat nyitott. Ez ama nemes vonás jellemében, a mit tisztelni kell. Önmagát legyőzni ritka emberi erény, annál ritkább, minél tehetségesebb valaki. Hívták már 1548-ban Beszterczére, igen 1557. — épen a kolozsvári válság tetőpontján — Brassó gazdag plebaniájára. Ő Kolozsváratt maradt, melyet második hazájának vallott, s elébb mint egyszerű ekleziatanácsos, utóbb a szászajkuak prédikátora, közben rövid hivatalmegszakítással mint iskolaigazgató [akkori néven *mester, rector*] híven szolgáltta azt, s midőn fényes pályaköréből egy sokkal szűkebbe lépett át, közügyszeretetét s szelleme gyakorlati ügyességét ekkor is a város diszére, a polgárság közjavára czélzó új intézmények létrehozásával bizonyította be — a már elbeszélt papirosmalmot, fürdőt s áruboltokat megépítvén és a serfőzést meghonosítván. Fiát a tudományos kiképzés mellett a nyomdászatban utódává nevelte, s halála után ez, özvegye s egyik unokája férje egy századra kiterjedőleg szolgálták a város, a magyar nemzet és irodalom ügyét, saját magukét és a város nevét történetivé, a Heltai-nyomdat európai hírűvé téve.... E nyomda Heltainak az *Óvárba* vivő keskeny utca jobb sarkán levő házában volt, méltó késő századok hálás emlékezetére; porai tisztelt állásánál fogva a piaczi szentegyház kriptáiban, vagy a cziinterem temetkező helyein nyugosznak, a minék emlékét a viharos századok dulasai elpusztították... Azon nagy szolgálatok, melyeket e férfi Kolozsvár művelődésére s megmagyarosodására

tett, emléke új megörökítésére méltók. Legyen Kolozsvár e jelesére büszke. Mint hatalmas világító torony, úgy tűnik föl e nagy alak az elenyészett századok ködös szürkületében. Mutasson rá minden polgár emelt önérzettel s érezze elődének e derekat; tetteire buzdítsa munkásságra, szelleme öntsön bele igaz polgári szellemet. Ő magasra emelte városa erkölcsi és szellemi színvonalát: helyezze az ő emlékét az is méltó magasságba, ama nagy idők küzdő férfiai közt állítson neki ércszobrot a hálás utódok kegyelete. Vegye szívére Szabó Károly nemzeti történetírónk szép és igaz szavát.... „A magyar földön legrégebb mai magyar nyomda alapítójának Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját. E dicsőség erősségévé lett e városnak, melynek kebelében ő élt, munkálkodott és hatott.... Ugy tetszik nekem, mintha a Heltai törekvése és munkássága általt kijelölt irány mintegy szellemi útmutatóul szolgálna e városnak, hogy multjához híven, jövőben is mint a nemzeti miveltség és tudományosság egyik életerős központja s a magyar mivelt társadalom és szellemi élet hagyományos öre törekedjék szép hivatását egészen átérteni és híven teljesíteni....“¹⁾ Magához méltóan, Heltai iránt igazságosan cselekszik — ha ezt teszi — Kolozsvár.

B) BÁTHORI ISTVÁN ÉS KRISTÓF URALKODÁSA.

(1576—1581.)

Báthori István 1576. a január 28. — febr. 8-ki medgyesi országgyűlésen — lengyel királylyá kijelöltetése folytán —²⁾ eltávozását az országgal tudatta, helytartójává távolléte idejére Kristóf bátyját tette, a kit az ország kötelezett, hogy a törvényt s minden rendek szabadságát megtartja, vallásában senkit meg nem háborít, újítást sem szenved, s előbbi adományait mind a meghalt fejedelemnek, mind a most távozonak megtartja;³⁾ a márcz. 17—

¹⁾ *Vasárnapi Ujság*. 1870. 20. sz.

²⁾ Somlyai *Báthori István*, krasznavármegyei főispán *Eber*-féle kalendáriumába azt jegyezte be, hogy az erdélyi vajda Báthori István 1575. decemb. 13. varsói országgyűlésen lengyel királylyá megválasztatott. Látható *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürg. Geschichte*.... von *Anton Kurz*. II. Theil. 107. l.ⁿ

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 575. l.

23-ki kolozsvári országgyűlésen, István, a már ekkor lengyel király, bátyját vajdává választatta,¹⁾ de maga is megtartotta a fejedelmi czimet s fontos ügyekben befolyását. A mit 1571. a váradi kapitány öcscéért tett, most a lengyel király bátyjának viszonzta. A vajdaság a Báthoriak kezében maradt s Erdély független államisága az érette versenyző szomszéd két nagyhatalom által elismertetett.

Báthori Kristóf az országos ügyekben egészen öcse uralkodási politikáját követte. Célja, mint amazé, házuknak a vajdai széken megerősítése, a reformatio továbbfejlődésének megakadályozása, a r. katolikus vallásnak jogaiba visszahelyezése, híveinek és az egyházaknak törvényes biztosítása volt, s minthogy ezek főakadályának Dávid F.-et és híveit tartotta, azok gyöngítésére s az elsőnek ártalmatlanná tételére semmit megkísérletlenül nem hagyott. Uralkodói eszély, vagy természeti ravaszság, vagy mindkettő volt-e indító oka, alig elhatározható; de tény, hogy haragját s büntető kezét csak az egyénekre vagy a hitfelekezetre mérte, a városi közönség javát és érdekeit ellenben készséggel mozdította elé.

Mint katonás ember — a ki Váradot amaz időben első rangú várrá tette — Kolozsvár várfalain is három építkezésben hagyta fenn emlékét. Az V. számú²⁾ ugynevezett Hidkapu-bástya 2-ik emelete belső falán levő 1576 évszám felirat³⁾ azt látszik mutatni, hogy ez évben a bástyán — mely eredetileg Mátyás király korából való — feljülépítés, vagy valami átalakítás történt, vagy tán félben levén, bevégeztetett . . . . A Monostor-kaputól a szögleti vagy puskaporos bástyaig⁴⁾ egy a Báthori czimert [tojás alakú paizsban három farkasfog, feljül C. B. = *Christophorus Báthori* betűk] mutató emlékkő volt a várfalba berakva. A rajta levő latin felirat magyar értelme ez: „A legjobb és legnagyobb Istennek s az utókornak szentelve. Somlyai Báthori Kristóf, mel-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III, k., 5. l.

²⁾ L. RAJZOK I. KÖTETE V. Tábláján a C. betűvel jelölt bástyát, s a szöveg ELSŐ KÖTETE. 542. l.

³⁾ L. a szöveg I. KÖTETE 311. l. *Erdélyi Nemzeti Társalkodó*, 1840. II-ik félv. 42—43. ll.

⁴⁾ L. RAJZOK I. k. Tábláján V. a XX. számú bástyától a III. számú bástyaig terjedő várfalat.

tóságos fejedelem ur, erdélyi vajda és székelyek ispánja uralkodása alatt. Wolphard István fő és Ferenczi Antal királybirók idejében a város közköltségén épült MDLXXXI-ben.“¹⁾ A monda ily regét alkotott ez emlékről. „Élt hajdan e városban két leány, kik a fonást rendkívül szerették, inkább mint a maiak. Nem esoda; mert ők nem kender vagy len, de arany fonalat fontak. Közjö iránti szeretetök feljűlmulta szorgalmukat. Eladták a fonalat, s árából ketten építették ama várfalat, hol az emlék áll. A kolozsváriak hálájok kifejezéseül azt akarták megörökíteni, képeiket és orsóikat az általuk emeltetett falba helyheztették be.“²⁾ Egy más emlékkő a Hidkapu-bástya előtti régi kőhid falába volt berakva. Ez négyszögű kőtábla, melynek két felső szögében szintén C. B. betű látszott, alattok koszoruban a Báthoriak elébb említett czimere, czifrázattal körítve, melyen alól e magyar értelmű fölírat volt: „Somlyói Báthori Kristóf, méltóságos fejedelem, erdélyi vajda és székelyek ispánja uralkodása alatt, Budai Tamás fő, és Pulacher István királybiróságuk idejében, felügyelvén rá — — — Székely Jakab, Breiber László, épült e hid a város költségén 1580.“³⁾

Az 1734. évi *Város Leírás* szerkesztői még akkor létezett két felíratos követ jegyezték föl. *Egyik*: a Hidkapu vagy bástya felé a város czimere [*Nyitott várkapu felett három torony*], felírata a régiség miatt nem volt olvasható. *Másik*: szintén a Báthori-czimer volt s fölötte e magyar fölírat: EPIITETETT EZ ERŐSSÉG ISTENNEK SEGITSEGEBÖL ES A VAROSNAK AKARATJABOL. A czímer alatt szintén a fenebb ismertetett felírat.⁴⁾ Ez utóbbi felírat — tartalmából következtetve — valamely lerontott erődből kerülhetett a hid falába, mert *hidat* erősségnek mondani nem lehet.

¹⁾ L. RAJZOK I. köt. XV. Tábláján metszve, diszesen kifestve pedig a tanácsház feljársánál a falba berakva.

²⁾ *Erd. Nemz. Társalk.* 1840. II. 42—43 II.

³⁾ REGNANTE ILLVSTRISSIMO PRINC — CHRISTOPHORO BATHORI DE SOMLIO VAIVODA — ANSILVANIAE ET — CVL COM — TOMA BUDAI PRIMAR ET STEPHANO PVLACHER REGIO VRBIS IVDICIBVS PROCVRANT. VALLE COL. SZEKE JAKAB. LADIZ BREIB. PVBLICIS CIVITATIS EXPENSIS HIC PONS CONSTRVCTVS EST. 1580. *Nemzeti Társalkodó* sat. 59. l.

⁴⁾ *Mike Sándor* gyűjt. *Egyveleg* 10 k. *Descriptio Civitat. Claud.* MS. 10 lap.

E feliratok tényeit nemcsak történelmileg hitelesítik a közjegyzőkönyvek és városi számadások adatai, de többel bővítik s tartalomra és jelentőségre nézve érdekesebbé teszik. A várfalak és tornyok néhol megrongálva, máshol kiépítetlen voltak, megépítése a polgárok, a tornyok helyreállítása a czéhek kötelessége volt. Most úgy látszik, temetőhely keresése adott mindkettőre alkalmat. 1579. május 1-én ily általános végzést hozott a közgyűlés: „Mikor a bíró a temető felől a czéheket behívja, parancsoljon nekik, hogy mivel szabadságokban oltalmat kívánnak, ők is a tornyokra viseljenek jó gondot, építsék meg, mert a jövő országgyűléskor visitorokat rendel a bíró, kik meglássák, s az engedetleneket meg fogja büntetni. E végzés — a mint későbbi események mutatják — a fejedelem rendeletére hozatott s épen azon időre esik, midőn a polgárság kedélye Dávid F. elfogatása miatt fel volt izgatva. Nem csoda, ha e megrázó esemény befolyása alatt annak végrehajtása elmaradt. 1580. jan. 3. a száz-férfiak gyűlésében jött újból szóba a kérdés, a bíró terjesztvén elő a temetőhely ügyét. Végzés az lett, hogy a bíró nevezzen ki tanácsbelieket és száz-férfiakat, nézesse meg mindkét temetőhelyet, a Hidelvén és Tordakapun kívül levőt: melyiket látják alkalmasabbnak? s a város akkor határozzon felőle. A febr. 13-ki közgyűlés előtt már jelentés állott, mert az a város nyugati oldalán a Monostor kapu és oman északi irányban levő nagy szögletbástya közötti fal megépítését elhatározta, s hogy miként járuljon hozzá mindenki, megállapította. „Legelőször — így szól a végzés — a száz-ember hozasson be száz szekér, az esküdt polgárok is egy-egy szekér követ; azután a kinek szekere van, akár kívül lakik a falon, akár belől, minden ember vigyen egy szekérral pénz nélkül. Hogy magát senki ne menthesse, ily módot határoztak, hogy a ki elhozta, vegyen róla czédulát; a ki el nem menne, a pallérok vegyenek rajta egy forintot érő zálogot, s abból hozassák meg az egy forintot érő követ. . . .“ Egy év ismét siker nélkül mult el. Ekkor a fejedelemtől jött sürgetés. 1581. márcz. 25. Wolffart István fő, Ferenczi Antal kir. bíróságában ily végzés hozatott: „Előbb a száz-ember vitessen száz szekér követ, a tanács 13 szekérral, annakutána a községbeli szekeres emberek egy-egy szekérral, pénz nélkül; a kinek szekere nincs, adjon 1 frtot, a ki ellenkeznék s nem hozatná meg a szekér követ, vegyenek tőle zálogot. Azt is

meghatározták: melyik bányából, hogy legyen a kőszegés és hozás. A mennyiben lehet szegjék közelben a követ. A többi szükségek felől a pallérok a biróval igazítsanak minél jobban, siettessék a művet minél inkább, hogy az urnak [*értetik a fejed.*] izenete szerint félbe ne kellessék hagyni a fal kiépítését.“ Hogy most a végzésnek fogadata volt s a várfal felépült, igazolja az 1582. ápril 19-ki végzés: „A mely falat az *Óvár*-ban — így szól az — tavaj a város megcsináltatott, a biró héjaztassa meg, hogy a nyers kőfal el ne veszzen; bocsásson ki a tanácsbeliek közül kettőt, a kik kerüljék meg azt kívül-belől, s a hol valami építés kell, viseljenek rá gondot, hogy valami nagy romlás a falakon ne essék.“ Számadásaikból látszik, hogy a két pallér Breyber László és Szabó György volt, az erdők árából 200 ftot kaptak, a miből állásra, deszkára, szegre, köre, mészre, csebrekre, csákányra, napszámosokra sat. fizettek 138 ftot 82 pénzt, magok fizetése 25 frt, adtak be 11 frt 65 pénzt. A kőműveseknek Lederer Mihály egyik sáfár polgár fizetett 107 frt 77 p.

A hidépítésről csak általános megemlítést találtam Wolfart I. biró számadásában, de a mi a közép kapui őrző ház építésével levén egybekötve, a hid költségéről külön felvilágosítást nem ad. A hidfeliratra nézve ellenben az 1580. évi jul. 28-ki közgyűlési jegyzőkönyvben igen érdekes végzés van. „A mi a hidon levő magyar írást illeti — így hangzik az — mivelhogy a szász nemzet véli, hogy valami praerogatívát kíván magának a magyar nemzet, kin a szász nemzet megbántódott, a közgyűlés nem akarna jövendőre is valami egyenetlenségre okot adni az *Unio* [az *1568-ki kiegyezés*] ellen; végezték azért, hogy a követ szászul is ugyanazon igékkal faragják meg a város költségén. Azonképen egyéb közemlékeket is [*monumentum*], ha egyik nemzetnek nyelve ott van, a másiké is legyen ott. A végzés után ez volt írva: *Következő gyűlésre halasztatott*. Ugy látszik, a követelés hallgatásban, s a hidon csak latin és magyar felírás maradt.

Voltak ez időben ezeken kívül a váron és tornyokon emlékiratokban fenntartott más építtetések is, így a magyar kapu és széna-utczai kapu tornyain. 1577. a márcz. 6-ki közgyűlésben előkerült: „hogy a magyar-utczai *Kis-ajtó* tornya miatt sok panaszt és külső gyalázatos emlékezetet hall a város; azért a száz-férfiak megkérték a birót és tanácsot, hogy azt haladéktalanul építtessék

meg, költségről valahonnan csak telik, gondoskodjanak. A mi örökség vagy jószág minden magvaszakadtaktól a városra szállott, a bíró adassa el, s árából legyen az építés.“ Később ismét megsűrgették annyival inkább — mondja a végzés — mivel van miből építeni. Ugy látszik, e végzések feledésbe mentek; mert 1580-ban febr. 20. a közgyűlés a magyar-utczai *Kis-ajtó* felett való torony felől ismételve ily végzést hozott: „A lengyel király oly privilegiumot adott a városnak a magvaszakadtak jószágára és marhája felől, [mikkor adta, még nem volt az], hogy ha ilyen lesz, a város építésére és kerítéseinek megtartására forditassék. Azért ha efféle pénz volna — rendeli a gyűlés — a bíró a tanácscsal kerestesse fel, fordítsák építésre s válaszsának pallért.“ A másíkról csak a számadásokban van emlékezet. 1581-ben május 24-én a közgyűlés végezte: „hogy a kik az óvári falhoz az egy szekér követ még nem hozták meg, hozassák a közép kapuhoz s az ottani őrházat építsék meg.“ Ezt Wolffart István bíróra bizták, a ki: kőhordásra, téglára, faragott kövekre, kőmivesekre, kőszegésre, ácsokra sat. 172 ft. 63 pénzt költött. Az 1582-ki városi számadásban [*Regestum Partiale*] Timár Mihály építési biztos számot adott a széna-utczai bástya építéséről, melyre összesen 384 forintot 96 pénzt költött. . . . Én még értem ezt, s mint tömör és egészen ép kis erődre emlékezem . . . Ezen kívül mást is tettek a vár épsége és belbiztonság érdekében. Lederer Mihály 1582-ki számadása szerint a széna-utczai bástyát nov. 15. kezdték csinálni. Vett hozzá 13,000 zsendelyt, koszorufát, szarufát sat. 1580. febr. 25. meghatározta a közgyűlés, hogy a bíró a közép kapu alatt veszélyben levő tömlöczet árkolással vagy egyébbel nagyobb veszélytől mentse meg, ugyanott a toronyban levő nagy órához fogadjon gondviselőt, mert az mind a külvárosiaknak, mind a várbelieknek nagy hasznára és biztonságára van.

Politikai élete a vallási visszaalakulás belső erős küzdelmei mellett is az alkotmányos önkormányzat és helyhatósági intézmények fejlődését mutatja. Az erősbülő polgári érzet és közszellem több nyilvánulása bizonyítja ezt. Jellemzők e tekintetben a nemességtől elzárkozásra vonatkozó végzések. 1577. decemb. 8. megértvén a százférfiak, hogy Pesti Lukács házáat Pribék János nemesnek adta el: meghatározták, hogy ezt a város szabadsága ellen s jövőendő kárára nézőnek tartják. Kérik a bírót, legyen szorgalmatos érette, s a

Pesti?

tulajdonosságot ne hagyja idegenre vagy nemesre szállani. Ha a két szomszéd nem tartja meg, vegye ő át a város számára. Junius 4-n azon oknál fogva, hogy Pribék már házát építeni kezdette s fenyegette a szomszédságot, azt végezték, hogy ha a szomszédok nem, tegye le árát a bíró és a házépítést semmiképen meg ne engedje. A nov. 15-ki közgyűlés a zállogba adást tiltotta el, s az ország hiteles helyeinél is megtette a tiltakozást. . . . Mivel sokan a város kiváltságai ellen házokat kötik le nemes személyeknek, a bíró tiltassa el, hogy pénzeket városiaknak házára ne adják, mert a város semmiképen hozzá nem bocsátja, mivel szabadsága és csendessége nem engedi a nemeseknek közjök szállását. A bíró tiltassa el őket pénzőknek oly módon kiadásától konventnél, káptalannál, a fejedelmi táblán. . . . Más, ily irányu végzései is voltak a közgyűlésnek. 1580. febr. 27. a dézmálás dolgában azon oknál fogva, hogy eddig idegen és nemes deákok voltak a dézmások a plebánus részére is, és a községen sok sacz esett, végezték: „hogy azután ez ne legyen, találunk jámbor városunkbeli ifjakat is, állítsák ezeket oda, ezek is elvégzik a dézmálást, és a szegénységet mód nélkül nem saczolják. Mikor mérnek, mind a három fél dézmás ott legyen, s ha ki annak utánna vedret mér is, semmit utánna ne vehessenek. Szöllőt, kit állani hoznak, mivel az útasítás szerint ebből vámot venni nem kell, a darabantoknak ezt meg ne engedjék; a bíró gondoskodjék, hogy a szegénység is meg ne nyomorodjék miattok.“ Egy következő közgyűlés ismét kimondotta: „hogy a dézmán nemes ember gyermekeit a dézmaszedők semmi képen ne tartsák, hanem idevaló atyjokfiai gyermekeit állassák oda. . . .“ A tanács és közgyűlés tekintélye emelésére több végzés kelt. 1578. július 6-án azon oknál fogva, hogy a tanács tisztessége megkívánja, hogy minden oda illő ruhát viseljen, meghatározták: „hogy ezután senki sem csonka ujjú, gallératlan mentében, sem csizmában, papucsban, sem gatyában ne, hanem tanácshoz illő városi tisztességes ruhában jöjjön mind alsó, mind felső tanácsba. . . .“ A polgárok közé felvételés névbeírással történt. Erre nézve 1580. febr. 13-án ily végzést hoztak. „A város könyvébe ezután senkit be ne irjanak, mig jól meg nem vizsgálják: micsoda nemzet? honnan jött? és mi dolgos? hogy jövendő veszedelemtől a város megoltalmaztassék. A kikhez gyanu fér, csak jó kezesség alatt vegyék be. Idegen nőtelennek semmiképen szabad ne legyen kereskedni s dolgot nyerni. 1582-ben a jan. 20-ki köz-

gyűlés még czélszerűbben intézkedett erre nézve; meghatározta, hogy ezután a város könyvébe senkit a város hire nélkül be ne írjanak. „A ki beírni akarja nevét — így szól a végzés — a bíró adja a város elé, s úgy iratik be, a jövedelem legyen a bíróé. E végre csináltasson egy jegyzőkönyvet [*Protocollum*] abba írják nevöket és nemzetöket, s hogy honnan szállottak ide. Mellé kell írni az esztendejét és napját is, hogy ha az előtt valamit cselekedett, ne legyen a szegény község kárára. Egyébben kövessék az előbbi végzést a nőtelen és rideg legények felett.“ 1581. nov. 4-én a közgyűlési tanácskozás biztosítása végett meghatározták: „hogy a mikor a száz-férfiak neve jegyzékét [*katalogus*] felolvassák, a ki ott nincs, hogy feleljen a jegyző szólítására, hanem azután jő, az olyanon régi szokás szerint megvegyék a 12 — 12 pénzt, a ki gyakran nem jő gyűlésbe, 25 p. ha távollétének elegendő okát nem adja. A tanácskozás módjára nézve 1578. jan. 11-én azt végezték: „hogy ezután minden száz-férfi, kicsiny vagy nagy, öreg vagy ifju, tisztességesen szóljon a gyűlésben egymásnak, főképen pedig a bírót és a kit Isten főül rendelt, becsülettel hallgassák meg, mint város fejét és előljáróit. A ki ez ellen vét, esztendeig tisztességes kizárással büntettség, ne küldjenek neki meghívó czédulát, míg a sértett személynek kedvét nem találja.“ Kiméletes, de bátor szót emelt a közgyűlés önkormányzati joga védelmére 1578. decemb. 21. „Megértették ő kegyelmek — így szól az — miért gyűjtötte össze őket a bíró, hogy a kik az *Unio*-ban megírt vétekben leledzettek volna, hogy azoknak kebeléből kivetéséről határozná a közgyűlés. Minthogy pedig a vétkesek közül némelyeknek a fejedelemtől gratiája van s az *Unio* is a fejedelemé, nem akarnak ellene hirtelenkedve véteni s az *Unio* büntető fenyegetésébe esni; azért végezték: hogy két idősbet a tanács válaszszon és az *Uniot* vigyék le a fejedelemhez a kegyelem-levelek másával, s könyörögjenek a város képében, hogy az *Unio* tartásában ő nagysága a várost ne háborítsa meg s efféle levéllel ne kényszeritse őket annak felbontására. Azután a bíró gyűjtsön várost s határozzanak felőle. . . .“ A kérdés az volt, hogy a város Kappa Gáspárt és Hennich Jakabot paráznaságban találván — mit magok is megvallottak — a száz-férfiak közül, bár a fejedelemtől kegyelmet kaptak, kizárták s helyökre másokat választottak . . . További nyomok erről nincsenek. Fontos még a száz-férfiaknak 1580. aug. 20. hozott azon vég-

zése, melyben tanácsbeli tisztceinek állandó fizetést rendelt adatni. „Megértvén ő kegyelmek — így szól az — mind a volt bíraktól, mind a mostanitól, mily nagy sulyságban voltak az ekkedig való tisztviselők s tanácsbeli atyjokfiai azért, hogy a mostani idő nagyobb költséget, sulyságot és gondviselést kíván a tisztviselésben, hogy a tisztviselők ugyan kedvetlenül szolgálnak, senki az ő életét el nem akarván hagyni és teljességgel hijában szolgálni. Megmértékelvén azért e dolgot s nem akarván háládatlanok lenni a szolgálathban foglalatoskodókhoz, közakarattal végezték : hogy *ezután esztendőnként a választott tanácsnak adjanak fl. negyedfélszázat, kinek elosztását bíróra és kir. bíróra hagyják, a pénzt pedig a számvételkor a számvevőtől várják meg.*“

Az országgyűlések hatása is meglátszott a város politikai életén, mely e miatt gyakran izgatott volt. Az *első* 1576. márcz. 11. — 23. folyt le; végzései nem ismeretesek, de bizonyos, hogy a fejed. azon választatott meg. ¹⁾ Nevezetes, hogy a fejed. ez alkalomra Kolozsváratt 4000 lovashól és gyalogból álló tábort központosított, az ország — inkább hihető, a választásnak meglepetések ellen — biztosításáért. A *második* azon évi május 20. — 26. volt, melynek három végzése érdekli Kolozsvárt: a 4-ik pont alatti, mely a várost katonai őrség [*praesidium*] helyévé rendelte, s meghagyta, hogy pünkösdnápig a nemesek, székelyek és szászok meghatározott lovasaikat és gyalogaikat küldjék el, s a 8-ik pont, melyben a Dávid F. vallásán levőknek [*unitáriusoknak*] a korábbi törvények tartása szerint megengedettett, hogy superintendensök legyen, Kolozsváratt vagy Tordán az ő hitén levő papokat összehívhatta, de a kik Dénes pappal [*Alesius Dénes*] egy valláson vannak, azokat ne kényszerithesse, hanem Dénesnek az övéi között régi hatalma meg legyen; végre a 10-ik pont, mely a fejedelmi ítélőmestereknek az itélő bírakkal [*assessor*] együtt állandóul Kolozsváratt lakását s itéletök ott folytatását mondotta ki. ²⁾ A *harmadik* országgyűlés 1578. ápr. 24. volt, melynek törvényei 5-ik pontja az unitáriusokra nézve oly válságos, hogy csaknem lételőket tette kérdésessé. „Látván t. i. az ország a fejedelem előterjesztéséből, hogy hallhatatlan és káromló újítások jöttek be és öreg-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 4. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 106—108. ll.

bednek mindennap, a mi miatt Isten bizonyos helyeket és országokat meg is büntet s eltöröl, érzik, hogy gondoskodniok kell a fejedelemmel együtt, hogy Istennek nagy haragját és büntetését rájok ne ingereljék; meghatározták tehát: hogy mind most, mind jövődöben a mi innovatiok vannak, vagy lennének, a fejed. az innovatorot a korábbi végzéseik szerint, haladék nélkül hivassa elé, s a két religion levő superintendensek s a fejedelem mindkét valláson levő főemberei által vitessenek végbe nyomozást, s ha nyilvános innovatoroknak találtnak, és ez bebizonyul, a fejedelem hivatalától foszsa meg s mozdítsa el; ha azután sem szünik meg hinteni az efféle eretnekséget, a fejedelemnek tanácsával együtt, legyen hatalma azzal büntetni meg, a mivel akarja. A kiknek nincs papi hivatalok s tisztöktől meg nem fosztattak, de imitt-amott terjesztik az efféle tévelygéseket, azokat is azonképpen nyomoztassa ki, s bebizonyítván rájok vétköket, a fejed. büntesse érdek szerint.“ ¹⁾ *Negyedik országgyűlés az 1578. octob. 21.—26-ki,* melynek törvényei Kolozsvárt külön nem illetik; ellenben igen az 1581. május 1.—10-ki határozatok 2-ik pontja. „Minthogy a fejed. mai napig — így szól az — Monostorra és Kolozsvárra a római hiten levő tanítókat az ifjuság tanitásaért beszállította s Fejérváron is a klastromot azoknak adta, t. i. a fejed. lelkiismereti és vallása szerint való jezsuíta társaság collegiuma doctorainak: ő nagysága e nevezetes helyeken megelégedvén, újabb helyekre, városra vagy falukra akárhol az országban efféle tanítókat se erővel, se fenytékkal ne szállítson, ne plántáljon, hanem minden helyeken és templomokban a régi tanítók békességes állapotjokban megmaradjanak. Ha találkozik valamely város vagy falu, a ki a fejedelmet efféle római valláson levő tanítókért megtalálja, ő nagysága udvarából vitessen főembert s mellé azon vármegyéből vagy székekből, hol az ily kérők laknak, két főembert, azok a fejed. levelével tudják ki s állapítsák meg: a város vagy falu hányadrésze kívánja a római vallás doctorát, s a mely fél többnek találtnak, ő nagysága ahoz képest való tanítót adasson, tanácsának előbb a dolgot elébe adván; de 10—20 emberért, többért is, kik a derék társaságnál kevesebben vannak, meg ne háborítsa ő nagysága se a városokat, se a falukat.“ ²⁾ Fontos de végzetes a

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 125. l. — ²⁾ *U. ott.* III. k. 157. l.

3-ik pont is, hol Báthori Zsigmond, a fejed. kiskoru fia, az unitárius Gálffi János és Gyulai Pál fejedelmi tanácsosok kezdeményezése s buzgó törekvése következtében atyja halála után következési joggal vajdává választatott. ¹⁾ E választás dija a vallásszabadságot biztosító s a jezsuitákat bizonyos hatáskörre és helyekre szorító törvénycikkeknek a fejed. által elfogadtatása volt. Vészteljes csere Kolozsvárra és unitáriusokra nézve, Erdély történetében egy szenvedésteljes és iszonyu korszak kezdete, a mire a fejedelmet közeledő halála előérzete, tanácsosait annak kedve keresése s tulvitt hűségeskedés birta rá. Végrendeleltében nevelőjévé Leleszi János gyontató jezsuitát és Gálffi János főudvarmesterét és titkos tanácsosát hagyta, mi által önlelkiismeretét megnyugtatta, de e nyugalom Erdély csaknem két évtizedig tartott belső háborgásának volt szülő oka, s népe tenger szenvedésének és nyomorainak forrása.

Törvénykezés és igazságszolgáltatás tekintetében e korszak reform, fejlődés és előhaladás korszaka. Kolozsvár önkormányzati végzéseinek s helyhatósági szabályalkotásának, valamint a fejed. által ily irányban adott kedvezményeknek és tett intézkedéseknek egész sora igazolja ezt.

A város birája és esküdtei ügyvéd állítási joga idő folytán hallgatásba és feledésbe menvén: Kolozsvári Bálint és Teych János esküdt polgárok maguk és polgártársaik nevében a fejedelmi tábla elé annak fölelevenítése iránt kéréssel járultak. Ez 1577. márcz. 19. kelt végzésében kimondotta, hogy ezentúl Kolozsvár biráinak és esküdteinek, a város kis és nagyobb pecsége alatt, szintugy mint más szabad városoknak joga lesz polgártársaik részére ügyvédbevalló levelet adni, melylyel azok ugy a világi, mint egyházi törvényszékek előtt jogaik védelmére élhetnek; de magános ember a kolozsvári bíró és tanács előtt ügyvédet nem vallhat, ezt csak hiteles helyek előtt teheti. Ez ítélmesteri aláírással kelt ítéletet a fejed. azon évi márcz. 22. a nevezett esküdt polgárok kérésére kedvezménylevél alakjában is kiadta; ²⁾ a mint azonban

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k., 158. l. Somlyoi Báthori István, krasznavármegyei főispán e választást 1581. május 1-ére jegyezte be *Eber*-féle kalendáriumába. *L. Nachlese* sat. Kurz Antal-tól II. Theil. 100. l.

²⁾ OKLEVÉLT. LIII. sz.

a város nem nyugodt meg, újított folyamodványában a fejed. tábla előtt hivatkozott 1558. Fodor István bíró és két esküdt polgár neve s a város pecsége alatt kelt és bemutatott több ügyvéd-valló levélre, melyekből kitűnik, hogy a város lakóinak ugy a bel- mint külvárosban joga volt a bíró és esküdtek előtt bármely magánost ügyvédévé vallani, sőt hogy ők egymást kölcsönösen bevallhatták s az ilyenek ugy városi, mint bármely más egyházi és világi törvényszék előtt megbízóik dolgában eljárhattak. A fejedelmi tábla éretten megfontolván a kolozsváriak előterjesztését: azt valónak és régi jogon alapulónak ítélte s május 6. kelt ítéletében kimondotta: hogy Kolozsvár város bírája és közönsége ezután nemcsak magának a várost illető közügyekben, de bármely magános is saját ügyében a bíró és tanács előtt ügyvédet vallhat, sőt bármely polgárt ügyvédévé nevezhet, mely ítéletet a fejed. azon évi jun. 4. maga és kancellára aláírása és fejedelmi pecsét alatt a város örök érvényű kiváltságaul kiadatott. ¹⁾

Az ügyvédek által okozott nagy költségek, olykor a bírák halogatása, néha a peres felek húzó-halasztó eljárása az igazság kiszolgáltatását rendkívül hátráltatván s e miatt a fejed. gyakori panaszokkal terheltetvén: ezeknek eltávolítása végett Kolozsvár városa, Fylstich Lőrincz fő-, Nyirő Kálmán kir. bíró, Herthel Gergely esküdt polgár által, közakarattal bizonyos czikkeket és helyhatósági szabályokat dolgoztatott ki, s az 1577. jun. 27. tartott fejedelmi törvénytábla elé terjesztvén, minthogy azok az ők törvényszékein használatban vannak — ha a köztörvénnyel nem ellenkeznek — azok megerősítését kérte. Ezek a következők: *Első czikk:* A törvényszékek tartása és ítélelhozás legyen ezután is, mint az 1570. meg volt határozva, a hét ezen három napján: kedden, csütörtökön, szombaton; de a délutáni ítélelhozás szünjék meg, kivéve, ha bűnügy vagy fejedelmi külön parancs forog fenn. *Második czikk.* A perbe idézéssel történő sok visszaélés megszüntetésére e rend állittatik meg: A fölperes perbeidéző jegyét kérje a bírótól, a mit az a városszolgának két pénz előre lefizetése után kiadni köteles. Ezzel a fölperes a városszolgával alperesét hívassa meg, s a bíró a fölperes kereseti kérésére a pert a perbehívás utáni törvényszék legelső napján — nem várva a törvényszék

¹⁾ OKLEVÉLT. LV. sz.

ülése végét — kiáltassa ki; ha nem jelenik meg, a jegyző a város igtató könyvébe jegyezze be, s a meg nem jelenésért fizessen régi szokás szerént tíz márkát, melynek két része a bíraké, egy a fölperesé. Másod izben meg nem jelenésért is tíz marka fizetendő az előbbi módon. Harmad izben is ily eljárás kivetendő a megidézésben, s ha az alperes harmadszor sem jelenik meg, a város fő- és kir. bírája meg nem jelenés czimén [*per non venit*] ítéletet hoz, 10 marka büntetéssel, a mi 38 for. és 66 pénzt tesz, s két része a bírónak, egy része a fölperesnek jut; de ekkor még az alperesre örök elhallgatási ítélet ki nem mondható, sőt inkább az új ítélet és más törvényes perjavítás menedéke a szokott birságok lefizetése mellett megengedendő. Mert veszélyes és az ország köztörvényeire nézve sérelmes lenne, ha a fölperesnek a törvényszékek tartása ideje alatt folyvást ott kellene várakozni alperesére; de ha a meg nem jelenésen hozott birságbüntetést a bírak és fölperesek az alperesnek el akarják engedni, tehetik . . . . Történik azonban csalás a fölperesi idézésekben is. Az alperes t. i. 2—3 izben elmegy személyesen a törvényszékre, de a fölperes nem jelenik meg s csak fárasztja ellenfelét. Ez a bíró előtt jelentse ki, hogy jelen van, fölperese nincs. Ez szóval is megtörténhetik; de a következő napra a megjelenést a fölperesnek kötelességévé teszik és az mégis elmulasztja, a mi az alperes kárára és veszélyére van. Az alperes ellenfele sok mulasztásait s önkárát megsokalván: házi dolgai vagy kereskedése igazítása végett a bírónál tiltakozását és azt is kijelenti, hogy őt dolgai eltávozni kényszerítik. A fölperes észreveszi s a következő törvényszékre ismét meghivatja, a ki ha meg nem jelenik, amaz tiltakozik a bíró előtt, kijelentve, hogy ő már néhányszor hivatta meg ellenfelét s az megjelenni elmulasztotta, s erről bizonyítványt vesz ki. Így a szegény alperes bár néha az előtt tán tizszer is megjelent, ügyét, követelését, költségét és fáradságát elveszti, a mi az isteni és emberi törvények ellenére van, s a mint az alperes az 1., 2., 3. meghívásra meg nem jelenén, mindig megbüntetett: úgy igazságos, hogy a fölperes is, ha ezt teszi s ellenfelét fárasztva, ügyében el nem jár, hasonlóképen büntettség. Ezért végzettetett: hogy az alperes mind három meg nem jelenése után kétszeresen, tehát előbb is 20, másodsor is 20 és harmadszor is 20 marka fizetésére ítéltesék s az alperesnek utolsó alkalommal adassék a kereset alól fölmentvény; mert a föl-

peres meg nem jelenése által az alperes fölmentetik. De a fölperesnek ügye fölelevenítésére a törvényes menedékek fenhagyandók. *Harmadik pont.* A kereset előadásokban és felekezésekben az ügyvédek czélja többnyire elméjük fitogtatása s a dolog húzásahalasztása levén, és ismét az, hogy a peres felektől többet csikarhassanak ki s nekik nagyobb kárt okozzanak: ezek eltávolítására e rend állapított meg: A fölperesek akár birtok és örökség, akár adósság iránti kereseteket [kivéven a nyilvános gyilkosság esetét és hasonlókat, a mit azok írásba foglalni nem igen tudnak] adják be írásban, a ki alperes, ha akarja, lefizetvén a jegyző díját, vegyen ebből párt, hogy harmadnapra legyen készen a felelettel. Az alperes is ha jónak látja s a fölperes őt meghívatta és a törvényszékek napja következik, azon nap adja be feleletét írásban; ha nem teszi, büntetessék meg 10 márka fizetésére, melynek két része a bírónak, egy a fölperesé, a felett meg nem jelenési [*per non venit*] ítélet hozandó ellene, ha csak oka nem az, hogy a jegyző dolgaitól elhalmozva, az írásokból párt adni nem tudott. A ki a perbe fogatáskor párt nem kér, később nem kaphat. Ha az alperes vett párt, de a fölperes nem jelent meg, büntetessék meg érette, hozassék ellene meg nem jelenési [*per non venit*] ítélet s vétesék is teljesezésbe, ha a fölperes valami perorvoslattal nem él. Így megbírságoltak permenedékekkel nem élhetnek, mert ennek itt nincs helye. *Negyedik cikk.* Az ügyvédek dolga Kolozsváratt oda jutott, hogy a peres felek a szerfeletti zsarolás miatt egészen ki vannak merülve, hatalmuk oly nagy, hogy a kinek 10 for. érő pere van, az ügyvéd máskép nem vállalja el, ha felét vagy legalább harmadát oda nem igéri; néha ha a felek békélni akarnak is, az ügyvédek haszonvágýból, a közönséges igazságot feledve, nem engedik azt. Hogy az ügyvédek védenzeiket így ne zsarolják s meg ne rabolják, e rendelet állított meg: Adóssági ügyben az ügyvéd fizetése 50 forintig forintjától tíz-tíz pénz, ha ezt kevéssel haladja meg az összeg, szintén ez a díj vehető, 100 forinttól 10, 200 forinttól 20 for. 500 forintig, ezenfelül minden forinttól 5 pénz s ezért az ügyvédek a kolozsvári törvényszéknél a meghatározott szolgálatot megtenni tartoznak. Birtok kérdésben annak értéke szerénti díj határozandó. Becsületi ügyben, a hol holt díj forog fenn, 10 forint, élő díj, nyelvváltás ügyben, hol a büntetésnek csak egy harmada jár ki a föl- vagy alperesnek, az ügyvéd csak az

3-ad rész negyedét követelheti. Hasonló értendő a hatalmassági ügyekben is, hol az első becsü összeg csak 20 forint. Az ügyvédek figyelmeztetendők, hogy feleikhez őszintébbek, ügyeik elintézésében szorgalmasbak legyenek, hogy kárt ne valljanak. Ha ők a párt ki nem veszik, vagy kellő időben meg nem jelennek, a város jegyzőkönyvébe a szükségeseket be nem jegyeztetik, s ebből a peresekre kár következik, fizessék az ügyvédek; mert illetlen lenne, hogy fizetésüket így is megkapják. *Egyébiránt* a közesketésekben vagy magán tanuvallatásokban, melyek alapján a bíró egyik vagy másik fél javára ítél, sok levén a hiány: végeztetett, hogy a mig le nem telt azon időhatár, melyet a bíró valamely félnek ügye bebizonyítására kitűzött, addig, ha bir, ne mellőzze más bizonyítékok szerzését is; ha esketése véghez vitelében akadályozva lesz, maga vagy ügyvéde kérjen a bírótól időt s az adassék meg két-három izben is; ha restség vagy konokság miatt mulasztotta el, akkor az is szokásban van, hogy valamelyik fél a másik ellen a fejed. parancslevelét a törvényszék előtt bemutatván: annak értelmében és erejénél fogva azonnal végrehajtást kívánnak; a másik fél ellenben bíróilag elhatározatni kéri, ha volt e ellenfelének erre joga? a fejedelmi ítélőszék azt végezte: hogy mikor a fejedelem parancslevelében e záradék van: *ugy állván a dolog, a mint előadatik* és ismét: *kivéven, ha valami törvényes akadály fordul elő* Kolozsvár birái és esküdt polgárai a fejed. parancslevelét vizsgálják meg nyomosan, ha törvényesen kelt e vagy nem? s ha törvényes és a végrehajtás útjában nincs akadály, a bíró az ítéletet mondja ki, s ha valamelyik fél vele meg nem elégszik, az ügyet bocsássa a fejedelem elé.

Az is megtörtént, hogy Kolozsváratt örökséget bíró nemes pert kezd kolozsvári polgár ellen, s tanui perközben oly szidalmakkal illetik a polgárt, hogy az el nem tűrheti; perbe fogatják tehát s rájok ítéletet kérnek. A nemesek pedig a fejedelmi vagy vármegyei törvényszékre hivatkoznak, holott nincs birtokuk, a melyből a perbehívásnak kellene történni. A fejedelmi törvényszék így határozott: „ha a nemesnek Kolozsváratt külön saját lakháza van, de a városon kívül, sem Kolozsvármegyében, sem schol máshol birtoka és birtokjoga nincs, mindig s minden esetben a kolozsvári bíró előtt bárkinek panaszára megjelenni, a pert elfogadni és a kérdésekre megfelelni, a bíró a panaszlónak igazságát kiszol-

gáltatni tartozik; ha főlebbezik, a felbocsátásban tartassék meg Kolozsvár régi szokása; ha pedig valamely nemesnek van Kolozsváratt öröksége, de személyes lakhelye Kolozsváron kívül van, valamely erdélyi vármegyében, örökségeért a panaszló fél irányában Kolozsváratt tartozik perbe állani és megfélelni; de a bírónak nincs joga az ily nemest letartóztatni, kivéve a *Hármas Törvénykönyv* I. része 9-ik cikkében elsorolt bűnvádi eseteket. Ha a Kolozsváratt lakó s örökséget bíró nemes a bíró előtt pert indít, s ott a bíró vagy esküdt polgárok vagy ellenfele ellen sértő és szidalmazó szót szól, a szók minőségét kell fontolóra venni, s ha az széktörésre minősült, széktörési vétségben, ha homagiumot illet, homagium büntetésében, ha becsületügyet illet, a melyben itélmi a fejedelmi katonai bíróság van hivatva, az ily nemest a maga bírója előtt a törvény rendes útján perelje be a panaszló; ha az ily vétekbe esett nemesnek Kolozsváratt van öröksége, keressék meg ott, ha nincs, kerestessék meg azon vétkeiért ott, a hol öröksége van, a kolozsvári bíró által hozott ítélet értelmében, s a fejedelmi végrehajtó parancslevél tartalma szerint azon vármegye főispánja és szolgabirája által szolgáltatassék igazság a nyertes félnek, megtartatván mindig a törvény rendje.“

„E cikkek és helyhatósági szabályok a fejedelmi tábla ítélőmesterei és székülő birái érett meg fontolása után — minthogy azokban az ország köztörvényeivel semmi ellenkező nincs, sőt azokkal teljes összhangzásban állnak — minden pontjukban s tartalmuk szerint megerősítve és helybenhagyva, Kolozsvár összes lakóinak, ugy örököseiknek és utódaiknak fejedelmi nyiltlevél alakjában ítélőmesterei aláírás alatt kiadattak. Székely-Vásárhelyen, 1577. jun. 28.“¹⁾

Alig telt el néhány nap, s e törvénykezesügyi helyhatósági szabályzat nemeseket illető intézkedése iránt oly aggodalmak támadtak, melyek a módosítást szükségessé tették. Újabb megerősítés kérése látszott erre alkalmas alaknak, mely alkalommal a fejedelem módosításait záradékképen hozzácsatolta, egyebekben a kedvezménylevél épségében maradván. „Kérték a fejedelmet — így hangzik az — Nyirő Kálmán fő-, Fylstich Lőrincz kir. bíró, Herthel Gergely kolozsvári esküdt polgár, hogy előbbi kedvezmény-

¹⁾ OKLEVÉLT. LVI. sz.

levelöket újból erősítné meg. A fejedelem teljesítette, Gyula-Fejérváratt 1577. jul. 5. kelt kiváltságlevelében, a nemesek ügyeiről szóló utolsó ponton kívül. Erre nézve t. i. a mi a nemesek személyét, birtokát és becsületét illeti, a fejedelem azt akarja, hogy az ő nemesi szabadságuk és peres eljárási szokásuk, mindenkiben sértetlen maradjon, jogaik semmi csorbulást ne szenvedjenek. Ez ugy értendő, hogy őket — kivéve a bünvádi kereseteket — mielőtt a *Hármas Törvénykönyv* I. r. 9. §-ke tartalma szerint elébb a maga rendén perbe fogták, vétkét rá nem bizonyították s törvényes módon el nem ítélték, elfogni és letartóztatni nem lehet, valamint rögtön s véletlenül elítélni s büntetéssel sújtani sem, kivéve a per közben támadt ügyeket. Mivel pedig a nemesek némelye birtokos, másik nem, sőt van harmadik, mintegy középosztályu is, kiknek nincs nemes birtoka, csak városi polgári öröksége, de személyökre nézve nemesek. A kik birtokosok, de Kolozsváratt nincs örökségök, azokra a kolozsvári bírák joghatósága — a bünvádi eseteket kivéve — nem terjed ki, mely esetben irányukban az ország közzvégzései szerint kell eljárni, mint a *Hármas Törvénykönyv* I. r. 9. §-ke tartja. Azon birtoktalanokról, kiknek sem a városban, sem azon kívül semmi örökségök nincs, ha a városon kívül laknak, az áll, a mi a birtokosokról, hogy t. i. nem állnak a város törvényhatósága és bírósága alatt, hanem ha büntetlen éretnek. A kik oly nemesek, hogy a városban mind lakházuk, mind örökségök van, de azonkívül semmi birtokuk nincs, azok minden örökségi, bántalmazási, adóssági, kölcsön, zállog, szerződésből keletkező és másféle perügyekben — kivéve a becsületbeli és nagyobb hatalmasságiakat — a maguk bírāja előtt tartoznak felelni, de nem tüstént s rögtönzőleg, hanem azon város idézési és tövénykezési köz és szokott rendtartása szerint — kivevén ha az ügy per közben támadt volna — mert azon esetben bármely nemes, akár birtokos, akár nem, magáért megfelelni tartozik. A kiknek pedig Kolozsváratt örökségök van, de máshol laknak, azok külső és idegen perlekedőknek a kolozsvári bíró előtt csak örökség, kölcsöntartozás, zállog s hasonlók tekintetében tartoznak felelni, birtokaik és örökségök kiterjedése és értéke arányában; de kolozsvári perló feleknek, ezenkívül boszuság, sértés és gyalázat s más ilyek tekintetében is — kivevén a becsületbeli és nagyobb hatalmassági u. m. nemesek házára menés, ölés, verés, megsebesítés s jogos ok nélkül

letartóztatás, ezenkívül birtokaik és azok tartozmányai elfoglalása eseteit — felelmi tartoznak. A nemesek becsületi és nagyobb hatalmassági ügyei csak a fejedelmi udvarban szoktak birói vizsgálat alá vétetni és elhatározatni. Mikor az ily nemesi ügyek a kolozsvári törvényszékek mindenik fokozatán átmenve, végleg elhatározottak s róluk ítélet költ és kihirdettetett, az illető nemesnek kolozsvári javaira és örökségére törvényes végrehajtás csak akkor vihető, ha a kereset vagy a bűn és sérelem tárgya akkora, hogy javai mind nem fedezik; ez esetben a fizetetlen maradék iránt a biró és esküdt polgárok ítélete erejénél fogva a fejedelem megtalálándó, a kinek végrehajtási parancslevelére azon vármegyék fő- és alispánai ugy szolgabirái, valamint a szabad kir. és mezővárosok, faluk és helységek birái és esküdt polgárai, a hol az ítélettel elmarasztalt nemes lakni szokott, s a hol udvarháza van, törvényes módon elégtételt szolgáltatni kötelesek lesznek. Felhívás esetében az ügy minden körülmények közt a fejedelmi udvarhoz felbocsátandó.“¹⁾

A gyilkosok és paráznák önterületén kinyomozásában és megbüntetésében saját eljárási szabályai voltak a városnak; de az utóbbi időben erről országos törvény alkottatván a vármegyékre, székely és szász székekre nézve: Kolozsvár közönsége szükségesnek látta szabályait ehhez alkalmazni, s az ily vétkesek ellenében a vármegyei törvényszékek eljárását fogadni el és átvenni, azon oknál fogva, mert a köztörvény erősebb, mint a helyhatósági. Ennek következtében Igyártó Mihály és Pulacher István esküdt polgárok maguk és összes polgártársaik nevében 1577. márcz. 10. Bongárdi Pistaky Lukács ügyvédök által kérték a fejedelmet, hogy e szabályokat fejedelmi törvény táblája által vizsgáltassa meg, s ha az ország köztörvényeivel nem ellenkeznek, megerősítvén: adjon róla számukra kiváltságlevelet. Kolozsvár helyhatósági szabályainak három pontja volt, melyet sajátságos voltáért magyar eredetiben közölök. „Miérthogy — ez bevezetése — ez mi alatt megirt kívánságunkról közönséges articulások keltek, kiket urunk ő nagysága az Erdélyben lakó három nemzettel közakarattal elvégzett, ez okért értvén, hogy a köztörvény a helyhatóságinál mindig többet ér, mi, kik Kolozsváratt lakunk, az ő nagysága birtokában, mint az ország

¹⁾ OKLEVÉLT. LVII. sz.

tagjai, néhány időtől fogva való szokásos törvényinkre nézve, mely-lyel paráznságban és egyéb ily vétkekben talált emberek megbüntetésében közönségesen éltünk, az ország elvégezett törvényéhez és módjához akarjuk magunkat szabni és éltetni. Mely szabályok ezek: I. Valamely parázna vagy egyéb gonosztevő a városban találtatik, a mint a vármegyéken az ispánok, azonképen a kolozsvári bíró is tartozzék megezirkálni, és ha hét jámbor meghiendő személy a bizonyság, és a hét személy egy nyomon jár, akkor arra senkinek nem szükség eskünni, hanem érdeme szerint büntetendő, a ki mit érdemel. II. Ha a hét bizonyság egy nyomon nem jár, minthogy hét bizonyzággal egy embert megölnek, és meg is szabadulhat, tehát a bíró tegyen törvényt s az alperes hetedmagával szabadítsa magát. III. A kinek pedig perese van, a város törvénye szerént járjon el dolgában, bizonyítsa meg, és azután maga az actor is hetedmagával álljon rá és esküdjék fejére. . . .“ A fejedelmi tábla ítéletesen kimondotta, hogy e szabályok a köztörvényekkel egyezők; ennél fogva Kolozsvár város birájának, esküdt polgárainak és tanácsának megengedhető, hogy a mondott gyilkossági és paráznsági ügyekben a tettesek nyomozásában és megbüntetésében, átvizsgált szabályaik értelmében, a vármegyék törvényszékeivel egyforma eljárást követhessenek s ezen ítéletet márcz. 14. Vesselőnyi Miklós ítélőmester aláírása alatt ki is adta. A fejedelem e helyhatósági szabályokat és azok iránt kelt ítéletet maga is minden pontjában helyben hagyván és megerősítvén: 1577. márcz. 17. Gyula-Fejérváratt azon világos kikötéssel és hozzáadással adatta ki kiváltságos kedvezményképen, Kolozsvár polgárai és egész közönsége részére, hogy a város birája és esküdt polgárai vigyázzanak arra, nehogy az ily bűnösök megbüntetésénél az irt szabály-cikkek tartalma ellenére valakinek személye iránt kedvezést vagy személyválogatást gyakoroljanak, hanem szegény és gazdag egyformán büntetessék. ¹⁾

Még egy mozzanatot kell megemlítnem, a mi később Kolozsvár örökösödési rendszere megváltozását vonta maga után, a mi azután ott három évszázadon át állott fenn. A száz-férfiak t. i. 1578. jun. 16. meghatározták, hogy a felső tanácsból a fő- és vén urak közül válaszszon ki a bíró 10-et vagy 12-öt, azokkal együtt mind a

¹⁾ OKLEVÉLT. LIX. sz.

mostani tetszést a *Successio* felől, mind a város régi articulussait vitassák meg, és a mi ártalmast találnak benne, adják a városnak értésére, hogy azokat elhagyván, a mi hasznos leszen, ő nagyságától megerősítessék.¹⁾ E végzésnek eredménye csak évek múlva lett, kellő helyén majd látni fogjuk.

Kolozsvár birtoka — a mint már érintve volt — ez időszak alatt nem gyarapodott, de határai kijáratásában a fejedelem határozatosan segítette, s a kijárásokról törvényszéki végzéseket és határleveleket adatott ki, melyeknek a város jogai védelmében maig sokszor vette hasznát. E tekintetben csak I. [Nagy] Lajos király tett többet s gyökeresebbet, mint Báthori Kristóf vajda. 1577. május 11. Gyula-Fejérvárról általános parancslevelet intézett Wesselényi Miklós ítélőmesterhez, meghagyva neki, hogy királyi embereket [*homo regius*] és határszomszédokat véve maga mellé, a *Kolozsvár város, Magyar- és Oláh-Bányabük, Kara, Putha, Györgyfalva, Szamosfalva, Szent-Miklós, Zsúk, Fejérd, Pappfalva, Bács, Felek* és *Monostor* mezőváros közötti határokat járja ki, a hol szükséges, a régi jegyeket újítsa meg, ha ellentmondó lesz, okadásra hívja meg, s a kijárásról tegyen jelentést.²⁾ Harmadnappal ezután, május 13. szintén meghagyta a nevezett falukban és azok közelében lakó királyi embereknek, hogy e határjárásra — felszólítatva — megjelenjenek s az ítélőmesternek segítségére legyenek,³⁾ valamint egy harmadik ily irányú intő parancslevelet is bocsátott ki.⁴⁾ Az ítélőmester sorban kereste fel a kijelölt községeket s úgy tette meg a kijárást. Azon évi jun. 6. Székely-Vásárhelyről az elébbi fejedelmi parancslevélre hivatkozólag jelentette, hogy a Kolozsvár és Györgyfalva közötti határok — Kolozsvár 1377. évi határlevelei alapján május 20. megkísérlett — kijárásnak az ottani összes birtokosok ellene mondtak, kiket okadásra a fejedelem elé meghívott;⁵⁾ jun. 8. ugyanonnan jelentette, hogy a Kolozsvár, Szamosfalva és Szent-Miklós közötti határkijárást a kolozsváriak határkimutatásai szerint a Lajos király-féle 1377. évi határlevél nyomán a *Felekhegy* alatt azon pontnál kezdték meg, hol Felekről Szamosfalvára az út leindul, s a hol három határjegy volt, a Kolozsvárét

¹⁾ A j.-könyv eredetieiből.

²⁾ L. a városi levéltárban M. 35. sz.

³⁾ L. a városi levéltárban M. 32. sz.

⁴⁾ L. a városi levéltárban M. 36. sz.

⁵⁾ L. a városi levéltárban M. 51. sz.

és Szamosfalváét megújította, de a györgyfalviak ellene mondván, őket okadásra hívta meg; tovább ment aztán mindenütt a régi határjegyek nyomán, azokat megújították, a hol ellentmondó volt, 15-öd napra okadásra a fejedelem elé hívta meg. ¹⁾ Most a Kolozsvár és Gyerőfi György s Gáspár, ugy Mykola Pál és Farkas szamosfalvi birtokosok között fenforgó s ellenállással felfüggesztett határ-egyenetlenségnek a fejedelmi tábla által eldöntésére jött a sor, a szent Lukács-ünnepi nyolczadnapos törvényszakaszon tárgyalattott, Pistaky Lukács ügyvéd volt a város képviselője. Az ellenállás oka az volt, hogy a midőn a peresfelek, jelesen az utóbbiak Szamosfalva felől a déli részen a nagy országút mellett a határjegyek felállítását ellentmondással meggátolták, azt hozták fel, hogy a Lajos király-féle határlevelek szerint a kérdésben levő két határjegynek nem a déli, hanem a keleti oldalon kell lenni, a hegy oldalában, nem a szélén, mint a kolozsváriak állítják; nekik — ugy mondták — erről külön levelök van. Az ítélethozás ezért a következő törvényszakasra haladt azon meghagyással, hogy leveleiket okvetlen elhozzák, mert a törvényszék akkor határozni fog. ²⁾ Ugyanakkor tárgyalattott Kolozsvárnak a szent-miklósiakkal volt határegyenetlenségi ügye is, a kik a kijárásnak a keletre néző hegyeknél azon oknál fogva mondtak ellene, hogy a kérdésben levő hegy, melynek oldalán a kolozsváriak határt akarnak csinálni, az alperes községé, a miről levele is van. A fejedelmi tábla a február 23-ki törvényszakon az előbbi meghagyással ezt is a következőre halasztotta. ³⁾ A következő törvényszakon a Kolozsvár és szamosfalvi birtokosok közötti határegyenetlenség azon táblán tárgyalattván: kiderült, hogy utóbbiak a Lajos király 1377. évi határlevelére hivatkoztak, a mi a kolozsváriaké s a mit ők 1546. a kolozsmonostori konventből átiratban vettek ki. Ezért a tábla márcz. 12. azt ítélte, hogy az ítélőmester menjen ki a hely színére s a dolgot szemügyrevétel [*oculata revisio*] útján döntse el. ⁴⁾ A tábla elé került a györgyfalviakkal fenforgó, de keletfelől az Ajtonból Kolozsvárra vivő út és Györgyfalváról szintén Kolozsvárra vivő második út mellett ellenállással megakadályozott határkijárási

¹⁾ L. a városi levéltárban M. 37. sz.

²⁾ L. a városi levéltárban M. 38. sz.

³⁾ L. a városi levéltárban M. 39. sz.

⁴⁾ L. a városi levéltárban M. 40. sz.

perügy is. A györgyfalviak azt hozták fel okul, hogy nekik erről határlevelök van, mit a következő törvényszakra elő fognak hozni, s kérték az ügy addig elhalasztását. Az 1578. évi márcz. 1-ői táblai ülés a haladékot megadta, de az elébbi föltétel alatt, az ítélet márczius 8. kelt. ¹⁾ Sürgetvén Kolozsvár a közte és Sz. Miklós falu birtokosai: Mykola Farkas, János és Pál, és Gyerófy Gáspár, Gergely és András, ugy Kemény Kata, Bogáthi Andrásné ellen határjegyek kiigazításáért folyamatban levő perügyben korábban hozott, de az idők viszontagsága miatt teljesezésbe nem vett ítéletnek fölelevenítését: a fejedelem ápr. 4. meghagyta Wesselényi ítélőmesternek, hogy az ítéletet kihirdetése és kikiáltatása után vegye teljesezésbe, a peres határok kijárását hajtsa végre s tegyen róla jelentést; ²⁾ hasonló parancslevelet intézett hozzá 1579. márcz. 15. meghagyva, hogy az 1578. *Reminiscere* vasárnapi [febr. 23.] törvényszakon Kolozsvár és a szamosfalvi birtokosok között fenforgó határjárási ügyben kelt és most fölelevenített ítéletet haladéktalanul hajtsa végre s tegyen róla jelentést; ³⁾ jun. 19. szintén hozzá intézett parancslevelet a fejedelem az iránt, hogy a Kolozsvár és Szamosfalva, Szent-Miklós és Fejérd felőli határokat a tábla ítélete alapján, ő, a Monostorral vita alatt levő határokat Sombori László ítélőmester járja ki, egyszersmind tudatta, hogy a kijárás jun. 14. lesz, s a kik a parancslevéllel ez irányban fölkerestetnek, ott megjelenni el ne mulassák. ⁴⁾

Volt Kolozsvárnak határ egyenetlensége Perechényi Báthori Péter fejérdi birtokossal is, melyben a fejedelmi ítélőtábla a Lajosféle 1377-ki határlevél alapján a városra nézve kedvező ítéletet hozott, s midőn az ítélőmester végre akarta hajtani, Báthori a Kolozsvár, Kajánthó és Fejérd határait megkülönböztető jegyek közül a legutolsó előttinek, az ugynevezett czilheres vagy berek közelében [*inter rubeta seu nemora*], ugy szintén a két legutolsóinak a kolozsvári és kajánthói határok között felállítását erőszakosan meggátolta. Meghagyta azért a fejedelem 1580. márcz. 10. kelt parancslevelében Wesselényi ítélőmesternek, hogy mivel Báthori a visszatüzésnek nem adta okát, azon határjegyeket hányassa fel s

¹⁾ L. a városi *levéltárban* M. 41. sz.

²⁾ L. a városi *levéltárban* M. 42. sz.

³⁾ L. a városi *levéltárban* M. 43. sz.

⁴⁾ L. a városi *levéltárban* M. 44. sz.

korábbi ítéletét vegye egészen teljességébe, rajta pedig büntetésül egy tiszta aranymárkát vegyen fel, a mi 72 forintot tesz, s a minnek két része a bírónak, egy része a fölperes városnak lesz adandó; ¹⁾ továbbá volt egy más perügye Győröfi Gáspár szamosfalvi birto- kossal, a ki egy ítéletesen a város határához csatolt malmához erő- hatalommal gátat épített. A város vármegyei királyi emberekkel törvényesen eltiltotta, de az arról készült jelentést elvesztette; a fejedelem tehát Kolozsvár kérésére 1577. márcz. 19. kelt parancs- levélben meghagyta Szucsági Báchy Mátyás és Sárdi Hatzakay Mártonnak, kik a jelentést készítették, hogy azt Kolozsvárnak jogai védelmére újabban adják ki. ²⁾ E két perről további adatokat nem találtam.

Maga Kolozsvár két határjárási ügynek az 1579. octob. 18. kelt ítélmesteri jelentés alapján leendő végleges elintézését aka- dályozta meg ellenállással; *először* a szent-miklósiakkal valót, mert az egyik határjegynek egy hegy tetején vagy oldalában leendő megújítását az igazsággal nem egyezőnek tartotta; ³⁾ *másodszor* a Kolozsvár, Györgyfalva, Szamosfalva és Dezmér közötti határvége- netlenség ügyét, melyre nézve a fejedelem a törvényszék ítélete alapján kijárást és a határjegyek megállapítását határozta s az ítéletnek végrehajtását 1579. márcz. 17. kelt parancs- sal rendelte el. Kolozsvár ellentállott, okadásra meghivatván, nem jelent meg, azért 6 márka pénzfizetésre s a határjegyek helyreállítására bün- tettetett. ⁴⁾

Kolozsvár jóllétére irányult a fejedelem 1576. ápr. 28. ott- léte alatt kelt s *Torda, Déézs, Bánffy-Hunyad, Zilah* mezővárosok s *Egeres* falu biráihoz intézett azon parancslevele, melyet annak polgárai kérésére adott, a kik panaszolták, hogy e helységek elől- járói vétsége miatt gyakran 2—3 napig kell a fejed. és ország ügyeiben fuvarozást tenniök, hogy a közérdek ne szenvedjen. Meghagyta azért biráiknak: „hogy jövőben mikor a kolozsváriak a fejedelem levelét [*salvus conductus*] előmutatják, rögtön eléálljanak s postáit tovább szállítsák, különben szigoruan fognak bün-

¹⁾ L. a városi *levéltárban* M. 47. sz.

²⁾ L. a városi *levéltárban* M. 55. sz.

³⁾ L. a városi *levéltárban* M. 45. sz.

⁴⁾ L. a városi *levéltárban* M. 48. sz.

tettetni.“¹⁾ Jólletének egyik állandó forrása volt nagy birtokterülete. Gazdag termékenységű széna füveit, szántóit, legelőit, erdeit, berkeit, füzeseit polgárai közösen használták századokon át. Midőn a szántás, kapálás, vesszőszedés ideje eljött, a száz-férfiak gyűlése időt határozott, a bíró megkiáltatta, a piaczi torony nagy harangja megkondulása az indulást hirül adta, s a városi birtokos polgárok negyedenként mentek ki érték szerinti részök kijelölésére és kicsóválására. A szántást és kapálást aztán kiki a csóvák és jegyek határait megtartva végezte el, a mire a mezőpásztorok, az ugynevezett *barnasibok* ügyeltek. A berkekből és füzésekből a szőlőkötő vesszőt s szőlő karót is ily módon szedték meg, kiki értéke s szüksége arányában; fát is az erdőkből így kapott a polgárság vagy községileg meghatározott árban. Csak a szőlőket birták egyéni tulajdonul. A szüret idejét közgyűlés határozta meg, a szőlőmunkások, vincellérek munkadíját s rendtartását szintén. Egy 1580. márcz. 12-ki végzés így szabályozta ezt:²⁾ „1. Reggel, mikor a vincellér kimegy, a mívest a szőlőben leülni ne engedje, csak mig kosztját [*élelmét*], szürit leteszi, elhelyezteti, addig nyugodjék s mindjárt kezdjen dologhoz. 2. Fölöstökömrre mikor leülnek, félóraig egyenek és pihenjenek, azután kezdjenek dologhoz. 3. Délben 12 órakor, mikor a rézdobot [ez a *Hídkapu* bástyatornyában volt] megütik, akkor üljön le s egyék, akár aludjék egy órát, tovább ne. Mikor a rézdobot másodsor ütik meg, mindjárt felkeljen. 4. Ozsonakor is csak félóraig ülhessen. 5. A szőlőből senki el ne induljon mívesével, mig a rézdobot [*vecsernyére*] meg nem ütik. Senkinek pedig a vincellére férfinak 12 pénznél többet ne ígérjen, asszonyembernek 8-nál. 6. Henyélni a míveseket a vincellér ne hagyja, karódarabokat és szőlőtöréseket elvinni ne engedje. Ha mely vincellérek ezek ellen cselekesznek, megfogják és pelengérhez³⁾ kössék, három napig ott hagyják. Ha mely míves a vincellér szavát nem fogadja, napszáma veszzen el . . . Ezeket a bíró vásárnapi prédikáció után, mikor a míves nép bejő, kiáltassa meg.“

Iparügyben az országgyűlésnek van egy intézkedése 1578.

¹⁾ L. a városi *levéltárban* P. 4. sz.

²⁾ Czime ez: *A szőlőművesek dolgairól való végzés, a szőlőművelésben való szabadságság elkerülése végett.*

³⁾ A piacon felállított magas faoszlop, melyhez közmegszégyenítés által megbüntetés végett a vétkeket szokták kikötni.

ápril 24 — május 5-ről. Meghagyatott t. i. a városok királybiráinak, polgármestereinek és a czéhmestereknek, hogy lássanak a műves népekhez, hogy műveik árát a bőr árához szabják; azonképen mezővárosokban s faluhelyeken a birák viseljenek erre gondot 200 for. büntetés alatt. ¹⁾ Az ipar e korlátozása a fogyasztók javára, nem ösztönzés az iparüzőre nézve. De ez irány ezen túlra mindinkább érvényesül.

A fejedelemnek szintén csak a szőcsök és mészárosok részére van két kevésbé fontos, s az aranyműveseket illetőleg egy nagy következményű intézkedése, a mit alább ismertetek meg. A szőcsök javára kiadott levelében, mely 1576. ápr. 29. Kolozsváratt kelt, megerősítette II. János király 1568-ki azon kedvezménylevelét: „hogy semmiféle szőcs mesternek vagy kereskedőnek kicsávátlan bárány és másféle bőrt a kolozsvári szőcsök szabadsága ellenére vásárolni és Erdélyből kivinni vagy vitetni nem szabad.“ ²⁾ A másodikban, szintén Kolozsváratt létében 1576. május 26. a mészárosoknak II. János királytól 1559. nov. 26. kapott kedvezménylevelét erősítette meg.

A *czéhek* körében is csekély munkásság jelei tűnnek fel. A becsületes [ez *szokott irály* ama korban] *Timár* czéh 1580. böjt ötöd vasárnapján végezte: „hogy a négy legifjabb mester tartozzék az atyamester parancsolatjára a csertörömalomnál segíteni, hogy megtanulják, mi módon kell ott egynek-másnak dolgot adni. A ki nem teszi, igen megbüntettessék.“ ³⁾ A *Szabó* czéh 1577. sept. 2. kelt szerződésnél fogva 120 frttal megszerezte Eotveos Orbántól a Szent-Egyed [ma első *Kömál*] nevű szőlőhegyben saját szőlője mellett levő szőlőjét, egy kézi sajtóval és 100 vedres hordóval együtt örök jogon. E vásár a czéh gyarapodását mutatja, a szerződés Kolozsvár egyik kedves és keresett *szőlőhegyének XVI. századi nevét* határozza meg, a mi az ott volt Szent-Egyed-zárdáról volt véve. ⁴⁾

Két czéh eredeti j. könyvében néhány érdekest találtam, a miknek közlése nem lesz fölösleges.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. köt. 134—35. ll.

²⁾ A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből*.

³⁾ A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből*.

⁴⁾ OKLEVÉLT. LVIII. sz.

Egyik jegyzőkönyv a *Kádároké*, mely levéltárunkban időkorra nézve a *második*,¹⁾ latinul van írva, czimlapján keletkezési éve, utána ez: „**A kiadások jegyzőkönyve**, iratott Krisztus születése után az 1581-ik évben febr. hónap 18-án. [*Registrum Doleatorum Anno Christy partus conscriptum 1581 die 18-a Calendis novembris.*] Czéh-tagok: Gutner Zsigmond, Fülöp Gergely, Heiszal Gergely, Grews István . . . .“ A mesterek külön vannak írva egy-egy félivre, németül, de a nevek magyarosak.²⁾ Második az *Aranyművesek* legelső nagy **Leltára**,³⁾ melyben ez időszakból ezek a történelmi értékű bejegyzések . . . . „1577. czéhmesterek voltak Igyártó Mihály és Fylstich Péter . . . . Mikor Tury Pál mester remekét bemutatta. *hegedűsnek és lantosnak az egész czéh képében fizettem [a czéh jegyzője? vagy pénztárnoka? nem tűnik ki] 50 pénzt . . . . Mikor Isten akaratából Mihály uramat [Eötvös Mihályt] egész városul polgárrá választottuk volt, régi jó szokás szerént a czéh akaratjából a czéh képében mutattam ajándékot — — — vöttem egy szőnyeget 4 f. 20 pénzen . . . . 1578. Eötvös Mihály és Ádám lettek czéhmesterek . . . . A fejedelem meglátogatta Kolozsvárt, s az ötvös czéh nevében, némi-nemü szükségért [*e följegyzések írója*] szemben volt vele, vett a czéh képében ajándékot, mely tett 2 ft. 42 p. . . . 1579. az Eötvös Ambrus leánya menyegzőjékor adtunk a czéh képében két kalánt és 2 for. . . . Kiváló figyelmet érdemel e följegyzés: „1579. *Adtak ez esztendő elein az Regelő kedden az számvevő uraim ifju czéhmester uraimnak, Bonchydaj Gergelynek és Fylstich Péternek kész pénzt fl. 1. 23 pénzt.*“⁴⁾*

Ezek szerint a czéhek vigalmait a XVI. század végén is hegedűsök és lantosok élénkítették, a czéhek a mesterek nőstülésekor s más emlékezetes alkalmakkor ajándékkal kedveskedtek neki, a *Regelő* az új év első napjai voltak, a *Regesek* ilyenkor énekelve s verset mondva járták be a várost s keresték fel az előkelő házakat és vigadó társaságokat. Azt is megjegyzem, hogy egy 1583-ki sáfár számadásban január első feléből a kiadások közt ily tétel volt:

1) Az első fennebb már volt ismertetve.

2) A czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből*.

3) Fennebb volt ismertetve.

4) Az aranyműves czéh *levéltárában* levő már ismertetett *eredeti* j. könyvből.

„*Regelő létfőn* elkölt bor 24 ejtel . . .“ Ez is az elébb kifejezett nézetet támogatja.

Az *Ötvös*- máskép *Aranymíveseknek* egy súlyos sérelmét orvosolta s iparukat általa tetemesen emelte a fejedelem, t. i. azon per közben létre jött békés kiegyezés által, melyet ezek és a szebeni aranymíves czéh között a magyar és szász aranymíves legények és tanuló inasok kölcsönös befogadása és oktatása vitás kérdésében 1577. ápr. 28. a fejedelmi ítélőtábla előtt kötöttek. „A fejed. elébe terjesztették t. i. Választhó Gergely, Szőchy Pál és Bornemisza Gergely Kolozsvár városi polgárok és aranymívesek, mint fölperesek, Bak Pál, Eötvös Imre és Péter szebeni aranymívesek, mint alperesek, és megvallották, hogy közöttük a miatt, mert a szebeni aranymívesek a magyar nemzetből való aranymíves inasoknak és legényeknek a közöttük való dolgozást és tanulást nem engedték meg, a szebeni király- és székbiro előtt per keletkezett, mely onnan elébb a szebeni tanács, majd a szász nemzeti universitás elébe hatott, mely azon okból, hogy a perbe fogottak titkos végzésökben és szabályokban meghatározták, hogy a magyar nemzet hire és neve kisebbségére s az ország köztörvényeinek és végzéseinek, átalában az alkotmánynak ellenére a magyar ifjaknak és fölserdülteknek a szebeni aranymívesek műhelyeiben helyet ne engedjenek, mesterségök tanulására módot ne adjanak; holott eddig a magyar nemzet minden keresztény nemzetek között be volt fogadva és elismerve, s — a mint a mindennapi tapasztalás igazolja — bárhol, bármiféle mesterségre fölvetett, ezen titkos határozás tehát minden pontjaiban megigazított és megsemmisítettett, következőleg a fejedelem kegyelmétől függött, hogy a perbe fogottakat fejenkénti főváltságon, a mi 66 forintot tesz, ítéletesen elmarasztalja; a minek midőn végrehajtását a fejedelmi tábla a szebeni birótól és esküdt polgároktól kívánta, alperesek új ítéletet kérő kegyelmi menedékkal éltek, s a szebeni birótól és tanácstól új ítéletet nyertek; de a mivel a kolozsváriak nem elégedvén meg, a föllebbezési fokokon át végre ügyöket a fejedelmi tábla elé vitték, melynek ítélő mesterei és székülő birái azt megvizsgálván s az alpereseket büntetésre méltóknak ítélvén: a felek ügyöket utoljára érettebb megfontolás végett egyedül a fejed. személye elé föllebbezték. A fejed. a tábla ítéletét minden pontjában, záradékában és cikkelyében helyben

hagyván és megerősítvén: ez a felek közé új viszály és per üszkét vetette; azonban a fejedelem kegyes és kegyelmes intésére, némely tanácsosok és jeles férfiak rábeszélése következtében véget vetvén a pernek — a minek kimenetele bizonytalan, — a fejed. előtt ily békeegyeződésre léptek: *először* azon határozás és helyhatósági szabály, mely a *szász* aranyműveseknek megengedte, hogy magyar nemzetű aranyműves ifjaknak czéhekben vagy társulatokban aranyművet két hétnél tovább ne adjanak, s a magyar aranyműves tanulókat [*tyro*] az aranyműv megtanulására és tanítására kebelökbe soha föl ne vegyék, egészen és végképp eltöröltetik s hatálya elvétetvén, közülök kiküszöböltetik, s azon helyhatósági szabálylyal nekik soha semmi időben élniök szabad nem lesz. Nemkülönben a fölperesek is a perben fenforgott minden leveleiket s a fejedelmi ítéletet haszontalanoknak, érvényteleneknek és megszünteknek s a bemutatóra nézve ártalmasoknak nyilvánították s nyilvánítják most is a fejedelem előtt, oly módon, hogy az alperesek, t. i. a szebeni szász aranyműves mesterek ezentúl a magyar nemzetű aranyműves tanulókat és inasokat [*tyrones et famulos*] a szebeni aranyműves czéhekbe vagy társulatokba befogadni és beengedni, s ott tanítani nemcsak két hétig — mint régebben szokás volt — de azontúl is, a *czéhszabályok* tartása szerint, addig tartoznak, míg a szükség és ők kívánják; *másodszer* a fölpereseknek, t. i. Kolozsvár aranyműves mestereinek, ezen ügy folytatására fordított költségeik, munkájok és fáradságuk megtérítéseül a következő Margit napig 350 forintot folyó és most használatban levő pénzben Kolozsváratt lefizetni tartoznak, azon önlekötéssel, hogyha alperesek ezen kiegyezést részben vagy egészben megtartani nem akarnák, nem tudnák, vagy bármiképp elmulatnák, a szebeni aranyművesek azonnal tényleg ezer tiszta értékű és súlyu arany forint megfizetésében ítéltessenek és marasztaltassanak el s a kolozsvári aranyműves mesterek ezen önlekötés iránt maguknak a törvény útja megtartásával kellő s teljes elégtételt szerezhessenek.“¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. LIV. sz. Lásd erről *Deák Farkas* m. tud. akad. rendes tag felolvasását az *Értekezések* XIII-ik köt. III. számában, s egy más felolvasását: *Rajzok a kolozsvári ötvözcseh életéből* — czim alatt a *Századok* 1886-ik évi folyama 7-ik füzetében.

A *kereskedelem* kevés figyelemben részesült ugy a fejedelem, mint a törvényhozás részéről. Van a város levéltárában egy 1576. aug. 30-án kelt parancslevél, melyben a fejed. a török felsőség alatt levő magyarországi részek főtisztjeinek: a budai és tömösi beglerbégnek, szolnoki és lippai szandsag bégnek, ugy a török császár birodalmában levő minden más vajdának, agáknak, kadiknak és emingeknek, szóval: bármely hivatalban és tisztségben levőknek, nem különben a besliák, janitsárok és minden más állásu és sorsu török katonáknak, mint szintén a maga országában és a magyarországi részekben levő vármegyék fő- és alispánainak, kapitányoknak, várparancsnokoknak, várgondviselőknak, fővám-szedőknek és harminczadosoknak, végre a városok biráinak, polgármestereinek, esküdt polgárainak, a falvak biráinak s a t., a kik a fejed. és hatalmas török császár birodalmában vannak, tudtára adta: „hogy a hatalmas török császár levelét adta a kolozsvári kereskedőknek és árusoknak arról, hogy megfizetvén áruikból a szokott fizetendőket, az ő birodalma alá vetett tartományokban kereskedés végett szabadon járhassanak, áruikat be- és kivihessék, árulhassák, és senki őket ebben, kivált pedig mások hibájáért meg ne akadályoztathassa, le ne tartóztassa és meg ne károsítsa. Meghagyta azért ugy a maga, mint a hatalmas török császár birodalmában levő nevezett méltóságoknak és más előljáróknak, hogy a kolozsvári kereskedőket, ha útjok feléjök s az ő földjükre és tartományukba viszi, békében és szabadon engedjék menni és jöni, őket senki kérésére le ne tartóztassák, hanem ha valakinek ellenök követelése van, keresse rendes biráik előtt Kolozsváratt. A fejed. alattvalói pedig máskép cselekedni ne merjenek.“ ¹⁾

Az országgyűlés 1577. ápr. 21—26. Tordán a kereskedés iránt ily általános irányu végzést hozott: „Az erdélyi és magyarországi kereskedő népeknek az országban öreg barmot legyen szabad felszedni és a letevő helyeken idegen kereskedőknek eladni; de juhot, herbécset s e félet se idegeneknek, se országbelieknek felszedni és az országból kivinni nem szabad. Egyébféle marhák, kiket az idegen emberek az országba behoznak, bizonyos és szokott helyen tétessenek le: kik Havasalföldről, Moldvából, Brassó felé jönnek, Kolozsváratt a hostátban, kik Karánsebes, Lugas, Lippa

¹⁾ OKLEVÉLT. LI. sz.

felől, Szászsebesen.¹⁾ Az 1578. ápr. 24-től május 5-ig tartott kolozsvári országgyűlés 18. t. cikke rendeli, hogy a gabonamérésnél a szászokon kívül, mind szabad, kulcsos és mezővárosokban s mind faluhelyeken a kolozsvári köböllel éljenek, ugyszintén a magyarok, székelyek és szászok közt mindenütt a kolozsvári ejtellel.²⁾ A köből Váradon szintén a kolozsvári legyen.³⁾ Ugyanazon országgyűlés berbécs, juh, kecske és czáp, valamint azok bőre kivitelét is megtiltván azért, hogy a műves nép azok drágaságáért ne panaszkodhassék, egyszersmind árukat is megszabta, a bőrök árát: ökörét 65, tehenét 40 pénzre, juh, czáp és egyéb timároknak, vargáknak való bőröket a régi limitatiók szerint, kos- és ürübört, öregét 1 for., öreg juh- és kecskebört 6-ával 1 for.⁴⁾

A szellemi érdekek küzdelmén az iskola és egyházi szószék erős harcztot vivott e korszakban is jogai mellett; folyvást élesbültek a küzdők fegyverei, mind közelebb jött a válság, ugy, mint évek előtt a nyomtatási szabadság jogával történt, mely azóta teljesen elnémult, álarcztot tett, vagy irányt változtatva, csak árnyává lett a kevéssel azelőtt oly civilizáló és hódító hatásu magyar irodalomnak. Báthori István már a város — illetőleg Dávid F. híveinek — régi virágzó iskoláját jóformán meggyöngítette volt jeles tanárai eltávolítása, az ott maradtak megfélemlítése, s a főigazgatóra, a népszerű plebánusra rendszer és kiszámítás szerint mért új meg új csapások által. Palaeologus Jakab, a híres görög tudós is, 1577. — a lengyel királytól és erdélyi vajdától egyformán tartva — végkép elhagyta az igazgatói széket és Erdélyt. A közönség megdöbbsent, tevékenységében ellankadt. Mint a leajzott húr: ugy szállott alá Kolozsvár közönségének iskolája iránti érdeklődése. A száz-férfiak 1577. febr. 13. e bádjadtt és kevés értékű végzést hozták: „A schola dolga felől kéri a bírót és tanácsot, hogy arra és a tanító személyekre viseljenek gondot, minél jobban tudják.“ Ez az egyetlen közoktatásügyi intézkedés egy csak imént oly virágzó és hatalmas polgárságu város kebelében, ily súlyos viszonyok között! Egyéb is, a mi emlék itt-ott fenmaradt, az oktatásügy elárvulását mutatja. Az 1578. évi városi számadások

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 117. l.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 133. l.

³⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 134. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 134. l.

szerint, ez évi scholamester a tudós, de jámbor Hunyadi Demeter, a kinek bérében [így] 15 frtot fizettek. 1580. a költő Bogáthi Miklós volt iskolamester [rector], kinek félévi *sallarimumát*, 50 frtot a sáfár polgár fizette ki; 1581. Kolozsvári Bálint fizetésébe adtak 55 frtot. 1579. a nagy templomban a száz deákoknak az *éneklő könyvét* újból megírták, fizettek érte 2 f. 50 p. 1581. A tanítás érdekében is ily aprólékosságokat látunk följegyezve. A magyar deákoknak írtak *éneklő könyvet*, fizettek érte 2 frt. A nagy templom felett való harangra, kivel a tanításra csengettek, szíjat vettek. 1580. vettek a tanító harangjának egy kis kötelet, az iskolamesternek egy asztalt. 1579. az iskolában foltozták meg a kemenczét, fejeztettek a deákoknak három szobát; a házban, hol az iskolamester lakott, ajtóra, ablakra rámat csináltak, a *Palatium* felett [a János király építette iskola nagy hallterme] héjaztak, aug. 25. fejeztettek 3 kamarát a deákoknak, 1581. a kemenczét az iskolában megcsináltatták, hol a gyermekek a nagy deákokkal ülnek. Csaknem mosolyra indit az utolsó följegyzés. „Hozattak — mond a számoló — az iskolába egy szekér töviset, hogy a kerítést és a lyukat, hol a deákok a sövényen alá és felbuvhattak, megcsináltassák“. Egy konz papirosat vettek . . . .

Ily képet mutatnak Kolozsvár köziskolái e korban.

Még aggasztóbb volt a *szószék* és Dávid F. helyzete. A közönség értesült, hogy a jezsuiták már a városba is be kezdenek jöni s titkon a Ferencz-rendiek zárdájában isteni tiszteletet tartanak. A száz-férfiak 1577. sept. 1-sői gyűlésökben hathatósan felszólaltak ellene. „A klastromban ismét elkezdődtek a bálványozások — így szól végzésök — egyébiránt tudják ő kegyelmek, eddig is mi történt. Minthogy a bálványozás mind napról-napra erőt vesz, a miből romlás és veszedelem következik s az Isten haragjának fölgerjedése: ezért a birót tanácsával kéri, hogy erre legyen nagy gondja, vegyék elejét, s ha szükség, a biró személyesen találja meg a fejedelmet, s a bajt távoztassa el; ha pedig ő kegyelmek országgyűlés tartását látják szükségesnek s ő nagysága meg nem engedné, az országot is meg kell érte találni. . . .“ A fejedelem octob. 12—25. megtartotta az országgyűlést Tordán, de a hozott törvények egészen a kolozsváriak s főképen Dávid F. ellen irányultak; a közfigyelem a jezsuiták iránti sérelem orvoslása helyett ismét az újítókra fordult s meghatározott: „hogy

a fejedelem a régi törvények szerint oltalmazzon meg minden rendeket vallásukban, az újítókat, ha volnának, büntesse meg a püspök megtalálására. Thordai Andrásnak — a reformáltak püspökének — legyen hatalma az országban mindenütt járni, minden helyeket látogatni s a vallásán levő papokat igazgatni, oktatni, fenyitni, zsinatot tartani, sőt a más valláson való papokat is serkentve, intve tanítani — a kit lehetséges, az ő sentenciájára vonni, de nem erőszakkal; a másik félnek pedig, Dávid F.-nek, mint ennek előtte is, csak Kolozsváratt és Tordán legyen szabad zsinatot tartani, és más hitű egyháziakon hatósága ne legyen, hanem csak az övéin.“¹⁾

E törvény válasz volt a fejedelem részéről a kolozsváriaknak a bálványozás — így nevezték ők a r. katolikus isteni tiszteletet — eltiltása iránt hozzá küldött követség kérésére. Ez mutatja a lefolyt országgyűlés és Kolozsvár hitfelfogása közötti nagy távolságot. Ez azonban csak megelőzője, útegyengetője volt a Dávid Ferenczre mért s őt nem sokára megsemmisítő csapásnak. Az 1579-ki márcz. 28-ki közgyűléstől kezdve jul. 3-ig tartottak, mind azon egy tragoedia külön felvonásainak külső nyilvános küzdelmét és titkos belső rugóit és aggodalmát mutatják. E nagy tusa izgalmai töltötték be négy hónapon át Kolozsvárt a sziveket és társadalmat. „Megértette a város — így szóltak amaz első gyűlésben — ő nagysága levelét és parancsolatát a plebánus tartóztatása iránt. Végezték, hogy az teljesüljön a tilalomra és őrizésre nézve. De két polgártársuk menjen le a fejedelemhez, enyhítsék, szállítsák le ő nga haragját. Igerjenek kezességet, mert plebánus ur ugyis Istennek fogságában is van [*értik súlyos betegségét*], jámbor főemberek és attyokfia kezességére a tartóztatás gyalázatával ne terhelné, mert sehova innen el nem megyen.“ A fejed. megtagadta a közönség kérését, s a bírónak megparancsolta, hogy Dávid F.-et a prédikálástól tiltsa el, s mint foglyot küldje Tordára az országgyűlésre. A bíró a száz-férfiak elé vitte az ügyet, felhívta a plebánus oltalmáról intézkedésre. Azok ápr. 21. ily végzést hoztak: „Megértették a bíró kívánságát, tetszésük az, hogy semmiféle újítást nem kell tenni a választásra nézve, kik menjenek el a plebánus mellett a felső tanácsból, hanem menjen el a

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. köt. 122—123 ll.

biró negyed magával vagy a hányan tetszik, legyenek ott, mint-hogy egyéb dolgokért is szükség, hogy elmenjenek a gyűlésre, s úgy oltalmazzák a plebánus urat, hogy ország végzése ellen a városra semmi terhet ne hozzanak. Minthogy pedig a fejedelem a plebánust a predikálástól eltiltotta, a városnak az tetszik, hogy a község közt botránkoztatás ne legyen, mindkét fél szünjék meg a predikálástól, addig, míg az országtól és fejedelemtől válasz jó...“ E végzés egy politikai testület hivatalos nyilatkozata volt, melyet loyaltás és fejed. iránti köteles engedelmesség kívánt így. Az egyesek számtalan jelét adták Dávid F. sorsa iránti mély érdeklődésöknek. Kőmives Ferencz sáfár polgár a biró rendeleténél fogva márcz. 29. 1579. Kolozsvári Bálint és Timár [Herthel] Gergelytől, kik a száz-férfiak választása következtében Dávid Ferenczért kért mentek Fejérvárra, küldöttek a fejedelemnek és uraknak narancsot és malozsát. Ápril 25. mikor a fejedelem parancsolatjára a plebánus ügyében a száz-férfiak közül is ötön, a tanácsból is ötön mentek Tordára a gyűlésbe, ismét vittek a fejedelemnek ajándékul egy aranyos kupát, kancellár Kendy Sándornak és Gálffi főudvarmesternek egy-egy szőnyeget, a fejedelem trombitásának adtak 1 forintot, a scholabeli deákoknak, kik estve énekeltek, 18 pénzt, a darabont hadnagynak, a ki Dávid Ferenczet őrizte, vettek egy dali eszimat, egy öreg rakott nyelű kést hüvelyestől és egy hosszú kristály üveget.

Az első kihallgatás nem vitt célhoz. Dávid F. hívei szívósan ragaszkodtak hozzá s erőseknek bizonyultak a tordai országgyűlésen, s ő vissza bocsátatott Kolozsvárra. De alig pihent meg, a fejedelemtől újabb rendelet érkezett, hogy mint államfogyót Fejérvárra kísérvék s a tanuk is vele menjenek. Ekkor történt híveitől örökre elválása: „Csaknem az egész város könyhullatás közt kísérte, s ő alig tudta e pár bucsuszót intézni hozzájuk: „Isten veletek, engem többé nem láttok!“

[*Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua, nos alia ex aliis in fata vocamur.*]

Boldogok ti, a kiknek éltetek szerencsége biztos — engem egyik veszélyből a másikba hány balsorsom.¹⁾

¹⁾ Dávid F. *Emléke*, I. k. 234 l.

A történelem ritkán mutatja az önkény hasonló példáját, a mit Báthori Kristóf vajda mint világi fejedelem egyházi és szorosán vett vallási ügyben a kolozsvári unitárius egyházon és főpapján elkövetett. A mikor utóbbit a szószéktől eltöltötte, egyidejűleg megparancsolta a birónak, hogy a nemsokára oda érkező r. kath. papra legyen gondja, nehogy bántalmaztassék. Ez az igazságtalanság igazságszolgáltatása. A száz-férfiak május 1. gyűlésökben tárgyalták s így végeztek: „A város érti ő nagysága parancsolatját. Megbecsüli azt s előbocsátja, kéri a birót, viseljen rá gondot, hogy mikor bejő, semmi bántalma ne legyen. Hogy pedig a scholabeli gyermekektől ne legyen valami hurítás, vagy gyalázatos szó, a biró hivassa be a mestert s hagyja meg, hogy megfenyítse a gyermekeket, hogy semmi kiáltással vagy sértő szóval ne illessék a bejövő papot.“ E pap neve a könyvben nincs megmondva. . . . A sors gúnyos játéka, hogy e gyűlésből jelöltettek ki a felső és alsó tanácsból azok, a kik Dávid F. ügyében az országgyűlésre Fejérvárra lemenjenek. . . . A fejedelem később kívánta, hogy többen s mások is menjenek le. Ezt a május 24-ki közgyűlés tárgyalta. „A biró és tanács igazítsák el a dolgot minél jobban tudják“ — lőn a rövid végzés —, s május 29. már elindultak valamennyien. „A felső tanácsbeliek száma nem volt meghatározva, az alsó tanácsból négyet említ az illető számadás, a fejedelem mindkét tanácsból névszerint rendelt alá többeket. Papok voltak: Eppel János, a magyar predikátor, a rector vagy iskolamester, Péter Pap, Bernád pap, a lector, Kraccer György és Péchy János predikátorok, együtt 17 polgári, 8 papi tanu. Dávid Ferenczcel csak veje volt, Trauzner Lukács, a jegyző. A közgyűlés végzéséből vitt le Kőmives Ferencz sáfár polgár a fejedelemnek és uraknak 60 narancsot, 8 ejtel malozsát, Enyeden is vettek 60 narancsot, meghagyták nekik, hogy könyörögjenek Dávid Ferenczért . . . . Elítéltetése után a fejedelem Blandratát küldötte Kolozsvárra mint biztosát, hogy helyére plebánust és püspököt válassztasson. A kolozsváriak jul. 3. tartott községi gyűlésökben — választás előtt — még egy kísérletet tettek Dávid F. megszabadítására. „Megértette a város — mondák — hogy a biró a Blandrata izenetére hívta egybe plebánus választás végett. Előhozván azért az *Unio*-ot [1568] és azt elolvastatván, végezték: „Minthogy eddig Dávid F.-ért, a ki nem kevés ideig szolgálta a várost, nem törekedett a város, kéri

a bírót és tanácsot, hogy az öregek kettőjét küldje alá, t. i. Kolozsvári Bálintot és Timár [*Herthel*] Gergelyt, hogy a fejedelemnél könyörögjenek, hogy életének kegyelmezzen meg és örökségébe bocsássa vissza. Vigyék le az *Unio*-t s adják a fejed. elé, minemű módja és rendtartása van a városnak a plebánus választásban; könyörögjenek ő nagyságának, hagyja meg őket régi szabadságukban s ne kötelezze a plebánus választásnak módját a püspökség választásához; onnét megjövén, gyűjtsék össze a várost, s akkor a plebánus választásról ő kegyelmek végez“. E végzésről Dr. [*Blandrata*] urat tegye bizonyossá a bíró s jelentse meg neki, hogy e dolog felől a fejed. ő nagyságát akarja megtalálni a város.

Az említett sáfári számadásban jellemző följegyzések vannak Blandratának ez időben Kolozsvárral való magatartásáról. Junius 27-én megérkezvén, a bíró meghagyta Kőmives Ferencz sáfár polgárnak, hogy a míg ott lesz, mindennap küldjenek neki, a mire szüksége van, csakhogy szegény Dávid F.-ért törekedjék. Küldöttek is a mi kellett jun. 29., 30. és 31-kén, ugy szintén jul. 1. neki és vendégeinek minden szükségeseiket, 5-én Szamos-halat, czápát, kenyeret, bort. A bíró egy kis arany kupát adott ajándékban. Jul. 7-én a száz-férfiak végzéséből Kolozsvári Bálint és Timár [*Herthel*] Gergely Dávid Ferencz szabadságáért alá menvén, vittek a fejedelemnak ajándékban egy aranyos kupát, az uraknak 4 ejtel malozsát, 40 narancsot.

Filstich Lőrincz bíró azt jegyezte be költségkönyvébe ez évi jun 18-ról: „Hozzá jövén Blandrata kedves szolgálja, János deák, kitől a plebánus írását Lengyelországba, Krakkóba küldik, szállásadó gazdája, Ádám János jelenté, hogy nem ártana valamit küldeni neki, ha szava nyomna valamit a Doctornál a szegény plebánusért: küldje neki 6 pénz áru rákot és két ejtel bort; jun. 28-ról írja, hogy a Doctor ottlétében gondja volt rá, hogyha szivét meglágyíthatná szegény plebánus iránt, hogy valamivel jó kedvét, jó akarátját mutatná ő ngánál megszabadításában, valami szép kalácsot és egyebet csináltatott, összesen 35 pénzre. Jun. 30. a Doctor küldje hozzá 2 palaczkot, hogy jó bort küldene neki; jul. 1. mivel azt adá értenie, hogy ő a fejed. ő nga képe, igen kéréte lovainak szénát, magának bort: adott mindkettőből. Jul. 3. ismét szolgáljától küldött 2 palaczkot jó borért, 4-én ismét, 6-án, 7-én ismét vendégeivel együtt ellátta a szükségeseikkel.“

Ez adatok Blandratát hivatali hatalmával visszaélő, fejedelmét compromittáló, élődinek és zsarolóknak tüntetik föl, a ki ugyanazon napokra Kolozsvár sáfáraitól és birájától is élelmet csikart ki, egyszersmind lelke álnokságát, érzülete erkölcstelenségét föltárta az által, hogy a midőn hitsorsosát s korábban barátját már rég elárulta és szerencsétlenségbe döntötte, híveitől — a kik szánták sorsát s megszabadításán törekedtek — ajándékokat és szolgálatot fogadott el, a nélkül, hogy azért viszontszolgálatot tenni csak gondolatában is legyen. Másfelől ugyan ez adatok azt is igazolják, hogy Dávid Ferenczhez hívei élete végső perczéig ragaszkodtak s ő azok rokonszenvét mint nyilvános életében: ugy fogságában is mindig bírta.

A fejedelmi akarathoz a plebánusválasztásnál nagy nehézségekkel kellett küzdeni. Mutatja azon tény, hogy a községi gyűlések néhányáról semmi irott följegyzés nem készült. A jul. 19-ki közgyűlésről csak ennyi van [*latínul*] a jegyzőkönyvben: „Vasárnap, mely jul. 19-én volt, az összegyűlt száz-férfiak bizonyos általuk aláírt dolgot határoztak el“ [*Die Dominica, quae fuit dies decimus nonus mensis julii, electi Domini Centumviri in subscriptis deliberarunt.*] Következő nap, hétfőn, mely július 20-ka, az összegyűlt száz-férfiak végezték, [*Sequenti die, Lunae, qui fuit vigesimus dies julii, Domini Centumviri congregati decreverunt*] és egy értelemmel s régi szokás szerénti szavazással tisztelendő Hunyadi Deme-tert pappá és plebánussá választották, ünnepélyesen beigtatták és a plebania házába bevezették . . . . Vasárnap, mely aug. 8. volt, a száz-férfiak összegyűlvén: határozatuk saját aláírásuk alatt kelt, de írásba [*azaz jegyzőkönyvbe*] semmi sem foglaltatott. [*Die Dominica, quae fuit 8-a augusti, Domini Centumelecti congregati in subscriptis decreverunt, sed nihil literis mandata.*] Mik voltak a száz-férfiak saját aláírásaik alatt kelt, de j. könyvbe nem igtatott két izbéli határozatai? Örökre felelet nélkül maradó kérdései Kolozsvár ez időbeli belső történetének. Indító okai sem tudhatók, de azt lehet következtetni: „*hogy az első gyűlésben azon hitzükkek voltak megállapítva, melyeket Blandrata és a kolozsváriak magukóinak vallottak, s melyeknek hitfeleikkel elfogadtatását a fejedelemnek megígérték azon esetre, ha az plebánusokat megválasztani engedi;*“ a másodikban a fejedelemnek valószínűen kedvező válaszát tárgyalták, a minek következtében: „*a választás megtörtént s a határozás hihetően az új ple-*

bánusnak és kolozsvári híveinek aláírása és megtartása iránti önkötelezése volt,“ a mit később az összehívott zsinat is elfogadott és aláírt. Hogy a királyi biztos — Blandrata — sokat alkudott le Dávid Ferencz hitelveiből, bizonyos. Az unitáriusok engedékenységét helyzetők szorongatott volta s az önfentartás ösztöne érthetővé teszi. A jegyzőkönyv megcsönkítéséért a kormány felelős, mert ez az alkotmány helyére a fejedelem önkényü akaratát állította. Ezért a nyilvánosság kerülése. Ama katastropha sötét részleteinek, melyekkel Dávid F. élete végződött, elvonása a történelem látása elől, a legenda varázsával veszi őt körül, míg az igazságos utókor sujtó ítéllete gyűlölöinek emlékére a megrovás és feledés árnyát borítja.

Eliteltetéséről, fogsága és halála körülményeiről semmi sincs a közjegyzőkönyvekben, csak kétszer fordul elő árváinak neve, a kik a várostól segílyt kértek. „Megértették — így szóltak 1579. sept. 12-ki gyűlésökben — az árvák könyörgését s akarnak mind rajtok segíteni, mind a vetélkedésnek és háboruságnak véget vetni. Mellőzik hát a korábbi végzéseket s egyenlő akaratból és egy értelemmel végezték: „hogy az árváknak a fél quartából adjanak 16 hordó bort és 60 köböl buzát s legyenek minden egyéb fizetés-től szabadok és mentek; a fél quarta többi részét pedig a quartások a város számára takarítsák be, viseljék gondját s abból a predikátornak félévre hátralevő fizetését adják meg, a többit tartásuk a plebániához és malom építésére, megtérítvén, a mit eddig ezekre máshonnan költöttek. A szőlők idei hasznát is vegyék az árvák, azután takarítsák el s úgy adják a plebánus kezébe, azután miveltesse, a hogy akarja . . .“ Később kérték az árvák az atyjuk által Theobald lector behozására tett 73 for. költsége megtérítését, de az 1580. febr. 20. tartott közgyűlés azt határozta: „hogy a város velök immár minden dolog felől végzett, s arról szerződés van, a szerint a száz-férfiak azt hiszik, hogy semmit sem tartoznak az árváknak fizetni.“

Báthori Kristóf vajda és a lengyel király előtt határozott ezél állott, régen megállapított eszközeivel. Mikor Dávid F. először elfogatott, eliteltetése iránt senkinek többé kétsége nem volt. A jezsuiták már ben voltak a monostori apátság vár-zárdájában, ¹⁾ bejártak Kolozsvárra, sőt — a mint említve volt — papi szertar-

¹⁾ A kolozsvári r. kath. nyilv. teljes *Gymnasium Évkönyve*. 185^{1/2}. 10:1.

tásokat végeztek, prédikáltak is a klastromban, — meghívott és szívesen látott vendégei Fejérvárat a vajdai udvarnak. Tordán az első kihallgatásra, Fejérváron az elítélési tárgyalásra Leleszi jezsuita megjelent. Mindent tudtak, s a mi történt, abban résztvettek, mert minden az ő útjokat egyengette. Fausto Socini, Blandratától híva be, Kopáchy Ferencz, Ernő, osztrák főherceg titkos tudósítója s több jezsuita, Kolozsváron vonult át és vissza; a sáfár polgári számadások szerint a város szállította ide oda tavasztól septemberig. A háló, melybe Dávid bele került, éveken át szövődött, a két fejedelem tartotta kezében, s a mint 1579-ben összevonták és ő elítéltetett: plebánusi helye meg üresedésével félelmes szelleme Kolozsvárról eltávolítván, Dévavára sötét falai közé záratott: a jezsuiták azonnal nyilván megjelentek a városban. A vajda 1579. május 5-én Tordán adta ki számukra a fejedelmi biztosító levelet bántatlanul bejöhetsők iránt, ott és akkor, midőn Dávid F. ügyében az első nyomozás folyt. Elítéltetése után azonnal megindult azok behozása iránt a munka.¹⁾ Leselini volt első, a ki bejött s a vajdával értekezett.²⁾ September elején már Leleszi János tiz lengyel jezsuita társával beköltözött Monostorra.³⁾ Az octob. 21 — 24-ki tordai országgyűlésen előmutatván a fejedelem a lengyel királynak a jezsuiták behozása iránt irt levelét, tudtára adta a kk-nak és rr-nek, hogy annak teljesítéseül ő azokat Kolozsmonostorra be is hozta az ifjuság tanítása és nevelése végett s kérte az országgyűlést, hogy tanácskozzék felette. Ez — bevégzett ténnyel állván szemben — nem tehetett mást, mint: „könyörgött ő nagyságának, hogy a mi végre hozatta őket, viseljék csak abban magukat, a tanításon kívül ne menjenek, legyenek a tanítás tisztéhez kötelezve, hogy a különböző tanítók közt háboruság ne következék.“⁴⁾

Kolozsvár azonban nem nyugodott meg, sőt a midőn a fejedelem azon szándékáról értesült, hogy őket a városba is behozza, s oda Collegiumot épít számára, a száz-férfiak 1580. ápr. 2. hozott végzésében ellene felfolyamodott. „Ami a jezsuiták épületit nézi, végeztetett, hogy a bíró találja meg ő nagyságát s könyörögjön, hogy ne szállítaná közéjük a városba, mert nagy egyenetlenségtől,

¹⁾ A kolozsv. r. kath. Gymn. **Évkönyve** 185^{6/7} stb. 10. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 29. l.

³⁾ A kolozsvári r. kath. Gymn. **Évkönyve.** 185^{6/7} 10. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 143. l.

háboruságtól félt a dolog, sőt a városnak szabadsága kezd veszedelemben forogni. Ő nagyságának van jó helye Monostoron is, hová efféle scholát építhet. . . .“ A fejedelem május 5. már megtette határozatát iránta, Kolozsvár közönségének adott biztosítólevelében, melyben tudtokra adta mindeneknek, a kiket illet: „hogy ő országában a tudománynak előmozdítása s az ifjuság közt a szabad mesterségeknek elterjesztése végett határozta el magát Kolozsvárat a jezsuiták Collegiuma felállítására. Ezért, hogy ez ne essék a város terhére vagy megkárosítására, melynek inkább diszeül és hasznára valónak ohajtja: biztosítani kívánja Kolozsvár városát arról, hogy ezen Collegium alapítása által régi szabadságait, kiváltságait és mentességeit nem akarja csorbitni, sőt azokat érvényben hagyja, s ezen tanító intézetet a városban azért állítja fel, hogy annak diszére és hasznára legyen. Mely szándékáról és akaratáról a várost maga és kancellára által aláírt levelével megnyugtató és biztosítani kívánta. . . .“ ¹⁾

Egy más baj is jött az elsőnek nyomán a városra, t. i. a jezsuiták monostori dézmaboruknak a városba behozása, a miért a közönség szintén a fejedelemhez folyamodott. „Nagy veszély fenyegeti — ugymond az 1580. febr. 24. tartott közgyűlés — városukat a jezsuiták monostori bora és dézmája miatt. Végezték azért, hogy könnyörgjenek a fejedelemnél: emlékezzék meg ő nagysága, hogy őket városul biztosította, hogy régi szabadságukban megmaradnak és a jezsuiták miatt nem lesz bántódásuk. Kivánságuk az, hogy a monostori bordézmát, a mi idegen bor, behozhassák. Kérik ő nagyságát, ilyen főszqaadságukban ne engedné őket megromlani.“ A fejedelem azon évi octob. 3. saját és kancellára aláírása alatt kelt levelet adott ki, melyben kijelentette: „hogy saját akaratából, s tisztelt öcse, Báthori István lengyel király beleegyezésével ezen ország ifjuságának a tisztességes tudományokban és szabad mesterségekben oktatása végett hívta be országába a jezsuita atyákat, a kik ártatlan és szent életűek, és sokféle tudományukról híresek, s ily célból alapított számukra Kolozsvárat Collegiumot, mindennapi életök fentartására pedig a Kolozsmonostor mezőváros és vár tulajdonát tevő szőlőhegy bordézmáját adta, oly módon, hogy azt Kolozsvárra magukhoz behozathassák. De minthogy Kolozsvárnak

¹⁾ OKLEVÉLT. LXI. sz.

régi kiváltsága van idegen boroknak oda be nem vihetésére nézve, melyeket mint a régi királyok, úgy a fejedelem is érvényben kíván hagyni: hogy ezen borbehozás a város kiváltságainak kárára ne legyen, Kolozsvár összes polgárságát bizonyossá tenni és biztosítani kívánja arról, hogy semmiféle sorsu és állásu nagyságos uraknak, báróknak, nemeseknek, valamint nem-nemeseknek soha, semmi időben megengedni nem fogja, hogy bármily úton és módon, bármely szín és ürügy alatt idegen borokat maguk, fiaik, lányaik vagy eselédjeik és háznépök számára avagy csak a legkisebb mennyiségben is — Kolozsvár kiváltsága ellenére — oda bevihessenek és vitethessenek. A jezsuiták is a monostori szőlők dézmaborán kívül semmi másféle bort kereskedés végett vagy más ürügy alatt zárdájokba be nem hozhatnak, s abban vagy azon kívül másra, mint napi önfentartásukra nem használhatják. Ha idővel az ő kolozsmonostori birtokukban változás történnék, s a patronatusi és tulajdonosi jog bárki másra vagy világi papokra menne át, azoknak ezen ürügy alatt a monostori szőlőhegy dézmaborát Kolozsvárra — annak kiváltságai és szabadsága ellen — behozni szabad nem lesz, hanem a kolozsváriak szabadságai és mentességei maradjanak erejükben és sértetlenül, s legyenek örök érvényűek. Mindezekről a fejedelem a kolozsváriakat titkos pecsété alatt kelt levelében bizonyossá tette és biztosította.“ ¹⁾

Kolozsvár közönsége végzéseinek tartózkodó, szaggatott és homályos, a fejedelemnek a más hitfelekezeteket kimélő s az ország közhangulatához alkalmazkodó óvatos tényelődásait leplezetlen valóságában, őszintén feltüntette Báthori István lengyel királynak, mint egyszersmind Erdély fejedelmének 1581. május 12. Vlnában kelt, s maga és erdélyiügyi kancellára Berzeviczi Márton által aláírt *alapítványlevele*, melyben ténye indító okaiul a fejedelemnek eme két kötelességét hozta fel, *egyik*: hogy alattvalói közt fentartassék az igaz és őseredeti [*verus et genuinus*] isteni tisztelet, a mi az embernek a földön főczélja, *másik*: hogy kinek-kinek igaz joga megadassék, a mi a polgári élet alapja. „A király — mondja a szöveg — mióta Erdély kormánya élén áll, mindkettő érdekében igyekezett valamicskét tenni, kivált pedig a vallásos tévelygések elűzésére, a melyekkel amaz ország uralkodásra léptekor telve

¹⁾ ORLEVÉLT. LXII. sz.

volt, s a mik ellen előtte semmi czélszerűbbnek nem látszott, mint az, hogy más jeles fejedelmek példáját követve, kegyes és példás életű tudós férfiakat hívott be, kiknek tanítása s kegyes munkái által az igaz kegyesség régi birodalmába visszaállitassék s az ifjak a szentírásokban és klasszikai tudományokban [*in studiis Humanitatis* = ennek a dolgot megközelítőbb magyar kifejezését nem ismerem] oktattatván: némelyek a templomi istentiszteletre, mások a polgári tudományokra válnak alkalmasokká, a miért a magyar nemzet ifjuságának eddig, nagy költséggel messzi utazásokat kellett tenni, minthogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nem voltak Collegiumok és Akadémiák, sőt sok jeles elméjű, szegénysége miatt el sem mehetett azért, mert a török hatalom növekedése miatt Magyarország dolgai szerfelett aláhanyatlottak. Ezért elhanyagoltatván a tisztességes tudományok, a tudomány nélküli katonai férfiakban a kegyesség és buzgóság is kihűlt, s az élet minden szépsége elenyészett. Hogy tehát — így folytatja a király — meglássék, hogy mind Istennek, mind embereknek élni s az utókor iránt némi érdemet szerezni kívánt, saját bizonyos tudásából, s XIII. Gergely pápával és Somlyai Báthori Kristóf testvérével, az erdélyi vajdával és székelyek ispánjával folytatott sok és hosszas tanakodás és határozgatás után levelet irván tisztelendő Magius Lőrincz csehországi és osztrák jezsuita tartományfőnökhöz és theologiai doctorhoz is: [katholikus források szerint a király *Borgia Ferencz* jezsuitarendi főnökkel = praepositus generalis = is levelezett e tárgyban] ¹⁾ jónak látta, hogy Erdélyben Kolozsváratt, — mely azon tartomány küszöbén fekszik, s Magyar-, Legyel- és más országokból sok ember keresi fel — jezsuita Collegiumot állitson fel, a mire őt annak tudása vitte, hogy a szerzet már csaknem minden keresztény népek közt bebizonyította egyházra és államra nézve egyiránt hasznos voltát, minthogy ők már a szerzet rendeltetésénél fogva az ifjuságot mind a jó és tisztességes tudományokban és ismeretekben, mind a jó erkölcsökben tanítani s őket ugy az egyházi szent szolgálatokra, mint az iskolában való tanításra képessé tenni, szóval: állandóul az elmék mivélésére s lelkek üdve eszközésére vannak hivatva és kötelezve. Hogy e hasznokat Erdély országának lakói tovább ne nélkülözzék, már két évvel ezelőtt,

¹⁾ A kolozsvári r. kath. Gynn. említett **Évkönyve**. . . . . 8. l.

midőn az orosz háborúra indult, táborába hivatta Sunnyerius Ferencz lengyelországi jezsuita tartományfőnököt s szólott vele az iránt, hogy az ő költségén Erdélybe néhány tudós jezsuitát küldjön, a mit az nemesak készséggel fogadott, de magára vállalta, hogy ő is elmegy velök, a mit nemsoká — midőn a király Poloc vára ostrománál volt elfoglalva — elvivén Erdélybe 12 vagy valamivel több alapos tudományu és kegyes férfit, kik ott az ur szőlőjében hasznosan munkálkodjanak, teljesített is, nem rettenve vissza az út hosszadalmasságától, valamint különböző veszélyeitől, miknek az utazók azon időben kitéve voltak. Mindezeknél fogva a király a jezsuita-rend intézményére és törvényeire való tekintetből, melyek szerint nekik mind a tisztességes tudományokat előadni, mind a kegyességet, vallást és jó erkölcsöket terjesztetni kötelességek, gondoskodni kívánván a vallás, tisztességes tudományok és Erdély sorsáról, melynek jólléte, szabadsága, mivelődése és disze iránt oly nagy érdeklődéssel van: tiszta öntudatból, érett megfontolás után, lelke jól megfontolt elhatározása következtében, Jezus Krisztus szentséges nevében Kolozsvár városában a jezsuita-rendnek Collegiumot alapít, alkot, létesít, rendel és állít fel, s az alább irt javakkal és jövedelmekkel látja el. Akarja — ugymond — hogy ez alapítványa legyen minden következő időkbén örökre érvényes. E végre a pápai apostoli szentszék helybenhagyásával azon jezsuita-rendnek adta a hajdani szent Ferencz-szerzetnek Farkas-utczában a fal mellett levő, Magyarország királyai bőkezűségéből épült puszta zárdáját, a templommal, kertekkel, udvarokkal, tornyokkal és a város falai mellett köröskörül fekvő minden helyekkel, a melyek hajdan a Ferencz-rendi barátok birtokában voltak; ezenkívül a mellette levő s hajdan apáczák által lakott házat, avégre, hogy oda iskola építtessék, minden hozzátartozóságokkal, mentté tevén e helyeket és jezsuita iskolát minden polgári törvényhatóságtól, terühtől és szolgálattól, ugy minden világi ügyekbajoktól s minden olyantól, a mi nem egyházhatósági körbe esik, kedves és méltóságos bátyjának s utána következő erdélyi fejedelmeknek csak létezésök tudását hagyva fenn. Hogy pedig az általa alapított Collegiumnak a többi keresztény Akadémiák jogaiból, diszéből, előnyeiből semmi se hiányozzék, királyi különös kegyelménél fogva ezen alapítvány-levelében megállapította és határozta: hogy a ki itt a héber, görög, latin humanus tudományokban

dicséretes jártasságot szerzett, s azután tudományos készültségét igazolva, a theologiai vagy philosophiai facultas magasb fokára a Collegium itélete folytán eljutni akar, koszorusi, mesteri és tudori rangra [*baccalaureus, magister, doctor*] emeltethessék, mely tudósi rangnak annyi joga, méltósága, előnye és dísze legyen, a mennyivel az olasz-, francia-, spanyol- és németországi Akadémiák ily rangkitüntetései bírnak. Hogy ehez a pápa is megegyezését adja, s e Collegium az egyetemi kiváltságokat megnyerje, a király a szentszéknél közbe fog járni. A rend-társaság fentartására átadta a Máriáról nevezett kolozsmonostori apátságot a régi Monostor falval együtt, mely csaknem egybe van kötve Kolozsvár külvárosával s Kolozsvármegyében levő azon még több falukkal, mely apátsági falvak a boldog emlékezetű Izabella, Magyarország felséges királynéja és felséges fia, erdélyi fejedelem, II. János választott király Erdélybe visszajöveletekor 1556. a Katalin-napi kolozsvári országgyűlésen az erdélyi egyházak javaival együtt a kk. és rr. által a fiskus részére foglaltattak le s a királyné és fia rendelkezésére bocsátattak, azután II. János király kegyelme s nagylelkűsége nagyságos Forgách Ferencznek adományozta, ez Olaszországban örökös nélkül halván el, ismét a fiskusra szállottak vissza; mely falukból hármat a király hív szolgálataiért udvari orvosának, Blandrata Györgynek adott örök jogon, ez később 5000 frtért Kendy Sándornak és Losonczy Bánffy Farkasnak adta el, kitől végre a király ez összeg lefizetése után azokat birtokába vette s a kolozsmonostori zárdának visszaajándékozta minden hasznaival és tartozmányaival együtt; most pedig a király e zárdát és hozzátartozó falukat a nevezett jezsuita Collegiumnak adja, adományozza és átbocsátja. Miknek hitelességeül e királyi oklevelet [*diploma*] saját kezével aláírta s az erdélyi dolgokban használni szokott függőpecsétével megpecsételtetni rendelte.“¹⁾

Királyi fenkölt érzés, igazi katolikus hitbuzgalom s komoly tudományoszeretet jellemzi ez alapítvány-levelet. A királytól jö, nem szükség szerkesztőjét kutatni, meg kell előtte mindennek hajolni, a ki a tudományt becsüli s a nemzet mivelődését ohajtja. Ez a teljesen tárgyilagossá történelmi felfogás. De az intézmény létező viszonyok között követelte helyét, birt jogokkal s létező

¹⁾ OKLEVÉLT. LXIII. sz.

állapotokkal szemben életjogát. S itt már az elméletben oly szép eszme a gyakorlat óriási nehézségeivel találkozik, egyénivé lesz a megítélés, s ellenvetésekre és gáncsra, féltékenységre és akadályokra talál a nemes szándék. Az alapítás indító okai közt ott van a nyílt vallomás, hogy a király uralkodása kezdetétől fogva a Kolozsváratt elterjedt vallási tévelygéseknek — mi alatt más, mint a reformatio nem érthető — üldözője volt, s alapításával az ő régi vallásnak jogaiba visszaállítását czélozta. Ezt a vajda előre tudva, már 1579. behívta Kolozsvárra a jezsuitákat, a mi által nem kevésbé háborította meg az ország lakosainak elméjét — írja Bethlen Farkas, — bántotta őket, hogy azt a lengyel király a pápa ösztönzésére tette, fölgerjedtek miatta, s hivatkoztak esküvel szentesített törvényeikre, melyek e társaságot Erdélyből kizárták.“¹⁾ Most nem volt foganata, de később látni fogjuk ennek hatását, csaknem egy negyedszázadig tartott, az országot végső pusztulással, a magyarságot kiirtással fenyegető belső harczokban.

Az új tanítók a hitoktatásban és prédikálásban — a mi kettős feladatuk volt — oly erélyvel és sikerrel fáradoztak, hogy a száz-férfiak már 1581. sept. 30-ki gyűlésökben prédikátorok állítását s a népnek a jezsuiták tanításaitól visszatartását, valamint az iskolákra jobb gondviselést szükségesnek látták. A szász nemzetnek azon panaszára, hogy nekik prédikátoruk nem volna, meghatározták: „hogy a bíró hívassa be a plebánust és intse meg, legyen gondja rá, hogy ők prédikátorban meg ne fogyatkozzanak, szerezzen nekik, hogy ne legyen az egyenetlenség miatt panasz. Arról is intse meg a bíró plebánus urat, hogy a szentpéterei plebánust fel ne hozassa a község közül, hanem minden estve reggel ott prédikáltassák, ne kényszeríttessék a község a jezsuitákhoz futni. Az iskolára is legyen ő kegyelmének gondja, minthogy az arra való gondviselést magának kívánta, hogy az is ne panaszoljon a tanítók tunyasága miatt.“ ....

Hogy a plebánus az iskolában az előtt is tanított, igazolják a számadások, melyek szerint neki azért évi 100 forintja járt, s mikor szolgálatát folytatta, az ki is fizettetett.

Verseny támadt tehát a régi és új iskola között, a mi — előítélet és önzés nélkül ítélve — a haladásnak és tökélyesbülésnek föl-

¹⁾ *Bethlen*, II. 437. 1.

tétele és rugója. De mivel létesítésénél a törvény, alkalmazásánál az önmérséklet mellőzve volt, sok vizálgódásra adott alkalmat — a mint hátrább látni fogjuk.

A *sajlót* az előleges könyvvizsgálat eddigi szűkre vont körében tartotta. Dávid F. *három tételle*,¹⁾ melynek eddig éve sem ismeretes, a Blandrata XXX. tételére válaszul 1578. irt kis könyve [*libellus*],²⁾ valamint az 1579. febr. 24-ki tordai zsinatra vitatásul kitűzött *tételek*³⁾ nyomtatásban megjelenése kétséges; egyéb, a mit nevéhez kötnek, apocryphum. Neki II. János király halála óta, egy célra igyekező két hatalmas fejedelmen kívül, egy sokszor megújított s bármikor végrehajtható, minden újítást tiltó és üldöző törvénytől kellett félni nem csak állását, de életét is. Rá nézve a sajtó már rég nem létezett.

De mások, paptársai s néhány tanítványa, nem komoly tudományi szakban — az kockáztatás lett volna — de a költészeti és szépirodalmi téren folyvást dolgoztak. *Bogáthi Miklós* a kolozsvári unitárius iskola rectora két érdekes elbeszélő költeményt irt,⁴⁾ *Szathmári F. István* unitárius magyar prédikátor egy másikat,⁵⁾ *Enyedő György*, a nagy hirű, tudós unitárius püspök egy jeles művével Debreczenbe,⁶⁾ sok író a *névtelenség* védő paizsa alá vonult. 1576-tól 1579 végeig husz magyar mű jelent meg Heltai özvegye kolozsvári nyomdájában,⁷⁾ többnyire versben irt szerelmi, hazafias, oktató és hőstörténeti s regényes elbeszélések hazai és idegen tárgyokról. Habár ezekkel tudományosságunk határa nem bővült, mélysége nem öregbedett, de a magyar nyelv szépült, az irány simább s könnyebb lett, új szólásformák támadtak s a régiéket idomultak, a tanköltészeti és elbeszélő műfajok termékei, bár magukon viselik a zsenge kor bélyegét, az akkori német hasonló irodalmi termékekkel versenyeznek, sokban feljül mulják, s a mai-

¹⁾ Dávid F. *Emléke*. II. r. 73. l.

²⁾ Dávid F. *Emléke*. II. r. 73. l.

³⁾ Dávid F. *Emléke*. II. r. 73. l.

⁴⁾ *Szép Historia. A tökéletes Asszonyi Allatokkról . . . Régi M. Könyvtár.* 128. sz. *Az ötödik része Mátyás király dolgainak s a t. . . U. ott.* 129. sz.

⁵⁾ *Historia . . . De Amatoriüs Officiüs . . . U. ott.* 234. sz.

⁶⁾ *Igen szép Historia az Tancredus király leányáról . . . U. ott.* 126. sz.

⁷⁾ Látható Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtárában* [Buda-Pest, 1579.] 120., 121., 128., 129., 130., 131., 132., 133., 134., 135., 140., 141., 142., 143., 144., 154., 155., 156., 157., 158. folyó szám alatt.

nak természetes és biztos nemzeti alapjává lettek. Ez a kiindulási pont, honnan lyrái, epikai és regényirodalmunk mai magassági fokára emelkedett. Nézzük végig a magyar nyelv és irodalom állapotát az első magyar könyvnek 1484. Norinbergában, ¹⁾ s ugyan az elsőnek Magyarországon, Sárváron 1539-n, ²⁾ s Erdélyben Kolozsváratt 1550-ben ³⁾ Heltai nyomdája felállításakor történt kinyomatásától kezdve, s hasonlitsuk össze a Heltai és Dávid F. előtti és alatti két időkor magyar irodalmi és műveltségi eredményeit. Ebben adva lesz a Heltai-féle kolozsvári nyomda rendkívüli fontosságának igaz mértéke.

Az *első* magyar könyv a nyomtatás feltalálása éve [1455] után 29 évvel nyomtatott külföldön, a *második* 47 év múlva [1531] Krakkóban. ⁴⁾ A Magyarországon nyomtatott második magyar mű szintén Sárváron jelent meg, ⁵⁾ s akkor 1550-ig szünet állott be. E két időpont között Krakkóban megjelent még 13 magyar könyv, ⁶⁾ Bécsben 4. ⁷⁾ Heltai előtt tehát általában mindenhol 21; ebből a magyar kiváltságban 2 magyar könyv jelent meg, s azzal a sárvári nyomda elenyészett. Kilencz év múlva hozta létre Heltai a másodikat, mely azóta folyvást fenállott, fejlődött, a magyar irodalmat kiváló szeretettel mívelte és gazdagította. Heltai a magyar irodalom megalapítója. Az 1550 és 1579 közötti korszak alatt ő és Dávid Ferencz a kolozsvári és gyula-fejérvári magyar nyomdák éltető lelkei, vezérszellemei voltak, mit a magyarországi és erdélyi nyomdák eddigelé fölfedezett termékeinek összehasonlítása igazol. ⁸⁾

¹⁾ *Régi Magyar Könyvtár* 1. sz. a.

²⁾ *Régi M. Könyvtár* 14. sz. a.

³⁾ *Régi M. Könyvtár* 22. sz. a.

⁴⁾ *Régi M. Könyvtár* 2. sz. a.

⁵⁾ *Régi M. Könyvtár* 15. sz. a.

⁶⁾ *Régi M. Könyvtár.* 3., 4., 5., 8., 10., 11., 12., 13., 16., 17., 18., 19., 20. szám alatt.

⁷⁾ *Régi M. Könyvtár.* 6., 7., 9., 21. sz. a.

⁸⁾ *Magyar művek kimutatása Heltai nyomdája felállítására* [1550] előtt és után [1579 végeig].

I. Hazai nyomdáikban:

Német-Ujváron nyomtatott	8
Bártfán	9
Siczen	9

Kolozsvárral ez időben egyedül Debreczen áll egyenlő irodalmi színvonalon. Az összes magyar- és erdélyországi nyomdák együtt mutatnak fel annyi művet, min Kolozsvár. Az összes külföldi nyomdákon annyi könyv jelent meg ez idő alatt, mint a

Semptén	nyomatott	8
Monyorókeréken	„	7
Gyula-Fejérváron	„	9
Szebenben	„	7
Alsó-Lendván	„	3
Vízsolyon	„	3
Galgóczon	„	3
Váradon	„	3
Abrudbányán	„	1
Német-Kereszturon	„	2
Magyar-Óváron	„	2
Pápán	„	2
Sárváron	„	2
Detrekőn	„	2
Szegeden	„	1
Detrekőn és Rarbokon	nyomatott	1
Komjáthon és Semptén	„	1
<i>Helynév nélkül a XVI-ik században</i>	nyomatott	24
	együtt	127 magyar mű.

Látható: Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában* 1—86. lapig, 1—161. szám alatt.

Ennek megjelenése óta a *Magyar Könyvszemle* 1878. 314. lapján felfedeztetett Heltainak egy 1553. megjelent műve, a 264. lapon 1559-ről: *Az urnak cacsorájáról való keresztyén vallás* stb. Ugyanazon lapon 1578-ból: *Misocacus Vilmos Prognosticonja*. Mindkettőt nyomatta a Heltai-nyomda.

II. *Külföldi nyomdáiban* nyomott magyar művek a Heltaié felállításá után:

Krakkóban	8	
Bécsben	10	
Baselben	2	
Velenczében	1	
	együtt	21.

Heltainak egyedül saját nyomdájában megjelent 20 magyar, 2 német műve, 3 latin külföldön.

Dávid Ferencznek Heltai nyomdájában 4 magyar, 7 latin, *Gyula-Fejérvárott* 6 magyar, 11 latin műve, négynek kiadási helye nincs kijelölve.

Basilius Istvánnak 2.

Bogáthi Miklósnak e korszakban 2.

Heltai-nyomda felállítására előtti században; a mi azt mutatja, hogy a magyar sajtó természetes helyét s jogát elfoglalta, maga lett Magyarországon a művelődés közvetítő csatornája s hazánkat külföldre szorulástól megmentette.

A község beléletében annak jótékonyági intézetei: szegény- és kórháza ügyében van följegyezve egy pár érdekes tény. Lakatos János, a szent Erzsébet-kórház mestere 1576. nov. 16. fejedelmi parancsral eskettetett az iránt, hogy a mérai *száldobos* nevű erdő az ispotályé, a mit mindig tilalomban tartottak s a községnek hozzá joga nem volt.¹⁾ A kórház ez alapon meghagyatott annak birtokában. A szent Lélekbéli kórház szöllőjéről 1578. febr. 13. a száz-férfiak azt végezték, hogy mivel puszták s a kórháznak nagy költségére és kárára vannak, tartsanak meg hármat, a többit adják el s árából építsék meg a megmaradt szőlőt és kórházat. Az új plebánus kérésére 1579. sept. 13. a száz-férfiak meghatározták, hogy négy magyar és négy szász választott polgár készítsen *leltárt*, abba írják bele az egyház minden vagyonát, a könyveket is, a miket a két nemzet predikáló székébe szereztek, kérjék elé, ha van róla leltár, s azzal együtt, ha nincs, vegyék számba most, s ugy adják szám és leltár szerint a plebánus kezébe, hogy ezután senki se többet, se kevesebbet ne kívánhasson. A mi a 15 hordó bort és 40 köböl búzát illeti, a mit Dávid Ferencz a leltár javára hagyott és ajánlott fel, mikor a dézma betakarítódik, adják a plebánus kezébe, kit annakutána ő kegyelme is mint leltárban levőt hagyja hátra utódának, a többi számbavett dolgokkal együtt. Ezt a leltárt a város nevében pecsét alatt adják ki a plebánus urnak s társa maradjon a város kezében.²⁾ A város kapui őrizetére

Csázmai Istvánnak 1.

Csanádi Demeternek 1.

Karádi Pálnak 1. Valamennyi unitárius iró.

Együtt: *125 magyar mű.*

Debreczenben megjelent ez idő alatt 192. *Nagy-Szombalban* 18.

Látható: Szabó K. *Régi Magyar Könyvtárában* 1—86. lapig.

¹⁾ I. OKLEVÉLT. LIII. sz.

²⁾ A *Breyber László* és *Petessy Gyárfás* egyháziak által évi számadásukban elősorolt leltári tárgyak ezek voltak:

Papi ruhák.

1. Ötödik kápa 3 for. 50 dr.

mily szigorú vigyázat volt, kitetszik a száz-férfiak 1581. sept. 13-ki végzéséből. „Sok panasz esett a darabontokra — így szól az — fel nem kelés miatt, mikor reggel a kapuköt kinyitják. A bíró tartsa őket fenytékben, hogy mikor leeresztik a kapu hidját, ott legyenek és többé lefeküdni ne merjenek. A ki vétkezik ellene, 3 pálczaütéssel büntessék. Ha valamely darabont czégérmél [*koicsma*] találtatik, a bíró vonassa le s 3 pálczaütéssel üttesse meg a farát a tanácsház előtt. A mi eset most lött a Monostorkapuban, semmiképen el ne tőrje ő kegyelme, hanem törvényt láttasson reá, és ha fővesztést érdemel, feje essék, ha keze vágását, keze szakadjon érte.“ Sajnos, hogy a büntett a j. könyvben nincs megírva. A fejedelem életéért súlyos betegségében könyörgés rendeltetvén: a közgyűlés 1580. jul. 28. ily végzést hozott: „Az urunk levelét érték ő kegyelmek, azért úgy itélnék, hogy ugyan parancsolat nélkül is minden istenfélő keresztény embernek tisztli, hogy királyáért, fejedelmeért könyörögjön, kire Krisztus is int minket.

2. Kilenczedik kassula 3 for.
3. Egy sárga kassula 1 for. 50 dr.
5. Egy zöld bársony, aranyos kassula 6 for.
6. Egy zöld aranyos kassula 4 for.
7. Egy hitvány szabásu kassula 1 for.
8. Egy nagy aranyos bársony férfiruha 12 for.

Ezüst marhák.

- Két ezüst pohár, egyik fedeles, másik nem, 10 márka 12 piseta.
- Két ezüst tángyér 2 m. 39 p.
- Ezüst kauna 4 m. 3 p.
- Ezüst ládácska 4 m. 15 p.
- Együtt 21 m. 21 p.

Egy öreg ón kanna, egy kis réz ló, két ejteles ón kanna, a nagy templomba való 4 szőnyeg, egy drb fekete bársony, a *Petrovich Péter* koporsójára való.

Egy asztalra való hitvány aranyos bársony.

A két templom asztalára két abrosz.

Egy kendő keszkenő.

Egy keresztelő szerszám, mely a nagy templomban alatt a sekrestyében van, két bokor *sanctus*-ra csendítő harang.

Öt öreg hártýára írott könyv.

Egy öreg deák biblia.

Vannak temetési adósságért zálogban: gyűrűk, poharak, kessentyű, ezüst kalán s a t.

Azért plebánus uram menjen elé dolgaiban urunk parancsolatja szerént.“ A társadalmi erkölcsök felett örködés szigorú volt e korszakban. Elég az 1579. jan. 12-ki közgyűlési végzést idéznem igazolásul, melyben a száz-férfiak kimondották: „hogy a 8 óra után szánkázókat, ha örökségek van, fogják meg s 5 ftig büntessék; a török módon kiáltókat, álarczosokat, farsangosókat, lézengőket toronyba tegyék, főnemeseknek intéssel vegyék elejét, rosszféle személyeket senki házába be ne fogadjon 10 for. büntetés alatt; a ki *lélek*-kel szitkozódik, először büntessék 1, másodszer 2, harmadszer 3 forinttal, negyedszer a nagy követ kössék a nyakára és háromszor kerüljék meg a piacot vele.“ „Azon leányok pedig — így szól az 1585. jan. 15-ki községi végzés — a kik csak maguk szennyezésében laknak valaki házánál, vitessenek kalitkába, s ott tartassanak harmadnapig, akkor a cigányok kísérik ki a kapun. Az ily személyeket két poroszló keresse fel, valahol megtalálja . . . .“

Ez időszakban a számadások szabályszerűek és teljesebbek kezdenek lenni. Mielőtt az 1577-kinek rövid áttekintését adnám, egy-két történelmi adatot az egész korszakból közleni tanuságosnak vélem.

A sellyérek folyvást lakos- és bujdosóknak mondatnak, a város szolgálai negyedenként keresték fel, [innen jó a *census, censere*] s vették föl rajtuk az adót. A szabadosokon, kik addig fölmentettek, *ostor-adót* kezdetek venni, a minek eredete hátrább meg lesz mondva. Az 1579. évi számadásokban az *év* szó mai értelmében jó elé, a denár magyarul fillér. Ez évi számadás szerint jun. 21. Kopácsi József és Socini Fausto együtt utaztak át Kolozsvárat, a bíró ingyen vendégelte meg őket. Fejérvárra mentek Dávid F. elítéltetésére. 1579. jul. 30. a bíró Filstich Lőrincz kiküldötte Szent-Mihály kövére [a *jezsuitákhoz*], a fejedelemtől *salvus conductus*-ok volt; sept. 10. Kopácsit és Socini Faustot a bíró Décsre küldötte. Ekkor távozott az első Erdélyből tudósítást tenni Bécsben az itt történekről, az utolsó Lengyelországba. Az 1579. évi sáfár számadásában írja, hogy a halálcsengetyűnek a tengelyére vasat csináltatott. Ez azt mutatja, hogy az unitáriusok egyszerre nem hagytak el minden katolikus egyházi szokást; megigazították a hús-harang kötelét is, melylyel a mészárszékek megnyitását s az árulás kezdetét jelezték. Ugyan az 1579-ki számadásokban e tétel

jó elé: „Az ország articulussait váltottam ki a kancellariustól.“ Ez a törvények megszerzésének azon időben volt módjára tanit meg. Csodálatos, hogy oly kevés eredeti országgyűlési t. cikket bir ma a város levéltára... Eppel Jánosnak — írja az egyházi 1580. évi számadásában — a predikátornak a predikáló székbe csináltatott egy kis széket, a kiből ülhet. A szegényekre tett költségek közt ezek jönnek elé: egy koldusnak 5, egy szegény embernek 10, egy árvának 14 pénzt adott, decemb. 11. Barát Katalinnak egy sarut, vett 32 pénzen. Hogy juthatott ez előkelő nő férje halála után egy évvel ily sorsra? kérdés, melyre azon kor emlékeiben feleletet nem találtam. Vagy talán más is volt azon néven? 1581. egy németnek, a ki prédikált a szász hallgatóknak, adatott Eppel János predikátor 50 p. A temetési jövedelem rendén említve van, hogy 1580. 34 halott volt, a kik a templomban és czinteremben vettek temetőhelyet: 4 gyermek, 7 nő, tehát 23 nagy férfi. A templom körül volt 15 nagy bolt, kettő kiadatott 7 forinton, a többi 6-on, 2 üresen maradt; kamara volt 42, kiadattak 2—2 fton.

Az 1577. évi számadást teljesség és ugy a valódi vagyton, mint a jövedelmek s kiadások alapos kiténtetése jellemzi s teszi tanuságossá; czime: „Kolozsvar város összes jövedelmeinek részletes lajstroma.“ [*Regestrum Particulare Universon. Proventuum Civitatis Colosuariensis in hoc Anno 1577.*]

I. Volt a *Köz-számadás*, mi a sáfárok külön-külön beadott *Lajstromából* készült:

a) **Bevétel:**

A város öt negyedéből 1083 ³ / ₄ vonás után [<i>egy vonásra 4 fton számítva</i>] a birtokos polgároktól bejövő összeg	4278 for. 28 p.
A sellyéreken szedtek fel az öt városrészben	191 „ 28 „
A bujdosó sellyéreken ugyan az öt városrészben	100 „ 60 „
A felekiak adója a tavaji hátralékkal együtt	243 „ 50 „
	<hr/>
	4813 for. 66 p.
Levonva ebből a szabadosok elengedett adóját	248 „ — „
	<hr/>
a tiszta adójövedelem	4565 for. 66 p.

b) **Kiadás:**

Egyik sáfár polgár a fejedelemnek . . . . . 1000 for.

Kántoros szolgáltnak . . . . . 175 „

Postálkodásra, szeméttbirónak, három kapubeli hópénzes darabontnak, Eppel János papnak, a plebánusnak míg az iskolában szolgált, adószedőknek, kik jártak, futkostak a sellyérek kikeresésében, s egyéb czélokra és több személyeknek több-kevesebb összegeket.

A másik sáfár polgár a fejed. parancsára Hagymási Kristóf temetésére Fejérvárra 12 deákat küldött le, lóért szekeresnek fizetett . . . . . 4 for. 48 p.

Jellemző, hogy a katolikus fejedelem mint unitárius főembernek, Kolozsvárról vitetett unitárius énekeseket.

Rendkívül hosszadalmasak és bonyolultak levén a kiadások: részletesen adni művem tulságos elterhelésének s meg nem engedhetőnek tartottam.

II. *A bíró számadása 75 ftról.*

III. *A vár alatti és alparéthi két malom mester számadása.*

IV. *Egy kinevezett esküdt polgár számadása a boltokra tett költségekről.*

V. *Másiké a szentpéteri templom fedele megigazításáról.*

VI. *Az 1576-ki két ispán számadása a három falu jövedelméről s kiadásairól.*

VII. *Látó mesterek számadása.*

VIII. *A számvevők számadása.*

Ezeket elvégezvén a számvevők —

IX. Az *Erzsébet-kórházat* személyesen vizsgálták meg, a) *az épületet*, a hol az ispotálymester lakik s a mit ott találtak. b) *a majort*, c) *az ispotály álló kincsét*: kehely, ampolna (?) rézlábu kereszt, 5 ezüst poltra, 2 nagyobb, 3 kisebb, 10 ezüst kalán, egy törött, d) *zállogos marhák*: gyürü, kessentyű, csatt s a t., e) *a szegények házában hány szegény van s a t.*, f) *a majorban mennyi buza, mezőn széna*, g) *örökség*: kert, h) *szőlő*, i) *malom*, k) *serfőzőház*, l) *sütőház*, m) *városbeli ház*, n) *szántó földek*, o) *Méra faluban*: a) *jobbágyok*, b) *nőtelen legények*, c) *udvarházhoz való puszta földek*, d) *másfelé*

való szántó földek, e) harmadfelé való földek, f) szénafüről való jegyzet, g) erdőkről való, h) majorház vagy udvarház, i) malom.

X. A szent Lélekbéli ispolályt vizsgálták meg. Itt is mindent külön-külön.

XI. A szent Mihály-egyházét: mi a bevétele temetőhely és harangozási díjból, boltokból, kamarákból? Miből áll az egyház vagyona? Mire, mi kiadásai voltak, jelesen: papokra, tanítókra, iskolára, s a t.?

Négy magyar, négy szász számvevő vizsgálta meg több napon át, s az eredményt írásba foglalta. Ez méltán viselte az *Egytetemes Lajstrom* nevet, a mit megolvastva, tiszta képet lehet alkotni Kolozsvár 1577-ki politikai, pénzügyi, közigazgatási és társadalmi viszonyairól.

E korszak végén, annak kimagasló alakja, Dávid Ferencz élete sikereit és erkölcsi hatását jellemeznem kell.

Ő Kolozsvárat született 1510. egyszerű polgár szülőktől, atyja csizmadia volt, anyjáról semmi sincs följegyezve. Nagy tehetségei és ékesszólása, bámulatos munkaereje és végbe vitt munkái Magyarország vallási reformatorai közt az első helyre teszik méltóvá. Diadalmas harc volt élete első fele, bukott sors az utolsó, melyben szülővárosa népe, pap és tanár társai, tanítványai és barátai harmadfél évtizeden át cselekvő vagy szenvedő részt vettek. Az olvasó látta ezeket. A szabad irányu reformatio zászlóját ő vitte győzelmes kezében, ellenfeleinek ezrei között. S mint a csatában a merre a zászló leng, arra nyomul a sereg, arra hajlik a győzelem: az ő harczi terén is, a hol az ő zászlója, ott volt a diadal — előbb Luther, majd Kálvin, végre saját unitárius hitelvei részén. Törvényben fogadtatta el valamennyit, tehát három vallásnak lett Erdélyben megalapítója. Majd föltartóztatták útában, zászlóját megszagatták, barátait elidegenítették ellenci és a nemzetiségi önérdék: belső árulás, a pápa, a lengyel király és erdélyi vajda s ezeket összhangzó cselekvésre egyesítő jezsuiták évekig tartó rendszeres üldözése győzte le. Megtörték, eltiporták, de meg nem hajlították. A szószéken, írásaiban s a börtönben hitelveinek egykor bizonyos diadalát jósoló . . . Ez a tudáson épült hit műve, a bölcs és látnok önbizalma, a meggyőződés ihlető erceje. Dávid Ferenczet más reformatoroktól az különbözteti meg, hogy ő a vallásban is megkövetelte és kívánta az ész és szabad vizsgálódás

jogát nemcsak a megállapított hitrendszerek korlátai közt, de arra való tekintet nélkül teljesen és általában. Nagy sikerei a katolikus világban, sőt más felekezetekben is általános megdöbbenést s királyi pártfogója halála után személye és hitelvei ellen oly visszahatást keltettek, mely gyengébb lelket, mint ő, azonnal megsemmisített volna. Kitűnt, hogy az ő eszményies hitvallására kora megérve nem volt . . . Jól látta veszedelmét, s küzdelme már most csak önvédelem és a becsület harca volt . . . . . A természet-tudományok és a theologiai exegézis 300 éves haladása volt szükséges, hogy neki igazság legyen szolgáltatva. A mely hitelvek védelmére s kifejtésére ő örök becsü műveket írt magyarul és latinul, -- ezt a világirodalom, amazt a mienk számára, s a mely elvek és művek őt börtönbe és halálra vitték, ma a világ két legmiveltebb népe, az angol és észak-amerikai, vallásuk s keresztény életök alapjává azokat tették . . . Nagy értékű volt az ő theologiai munkássága ránk magyarokra nézve irodalmi tekintetben is. Az ő és elvtársai magyarul írt művei elévülhetlen emlékei, megczáfoltatlan bizonyítékai annak, hogy korában, általa, vele és körülte Erdélyben egy virágzó magyar irodalom jött létre, mely gyökereit az ország magyar népének szive gyökereig bocsátván le: maig a nemzeti érzés, tudmányszeretet s földéhez és intézményeihez ragaszkodó hazafiui hűség éltető forrása. Mint a régészek Herculanium és Pompeji romjai közül kiásott egy-egy becses műkincscsel meglepni sietnek a világot : úgy örvendeztetik meg kutatóink koronként XVI. századi újonnan felfödözött művekkel irodalomtörténünk mivelőit és barátait. Azon magyar nemzeti irodalom, melyet a XVIII-ik század elnémetesedési szelleme eltemetett s a XIX-ik halottaiból feltámasztott, legdrágább részeiben ama korból való.

Dávid F. tartózkodó magatartása 1568. Kolozsvár magyar és szász ajku polgársága nemzetiségi küzdelmében erős tényező volt arra, hogy nyertes az első legyen. Ez által az erdélyi magyarság egy jól megerősített királyi várost, benne nagy számú erőteljes iparos és kereskedő osztályt, gazdag és mivelte népet s oly politikai és szellemi központot nyert, a mi azóta a magyar államnak és nemzetnek egyik őrbástyája keleten.

Midőn Dávid F. a meggyőződés cultusát s az egyszer megismert igazság mellett állhatatos megmaradás bátor elvét önpéldájában oly világtörténeti jelentőségre emelte, azt, nevét és szülő

városát tette dicsővé. Ez ama szirt, melyen az emberiségnek anyyi jelese hajótörést szenvedett! Ez az elaltató syren-dal, mely politikában a jog és erkölcs, a tudományban az örök szép és igaz útáról sok nagy elméjű, de gyöngye jellemű embert letéritett. Kolozsvár népének öröklenie kellett Dávid F. szellemét. Közötte a szabadság és jog a gondolatokban, az idealismus az erkölcsökben és társadalmi életben, az egyenjogúság és független önkormányzat az intézményekben mindig sok tisztelőre és bátor védőre talált. Kolozsvár népén erős önállósági hajlam észlelhető, mely hamar tette lelkestül s szivósan kitarat kedvelt jelszók és politikai meggyőződés mellett. Azon hazafias szellem és tetterő, mely e városon egy század ótai politikai alkotásaiban oly lélekiemelően nyilvánul, részben e kor nagy küzdelméből nemzedékről-nemzedékre átszállott örökség, a szabadságszeretetet és jogérzet gyümölcse. Ha igaz, hogy a természeti világban egy fűszál, egy homokszem sem vész el: igaznak kell lenni, hogy az erkölcsi világban is nagy szellemek és erős gondolkodó fők elvei, tanai és jellemvonásai mintegy átöröklődnek azokra, a kik a társadalomban helyöket foglalják el. Amaz a természet anyagcseréjének titka, ez a szellemvilág erőtenyezőinek egymásra hatása, mindkét világ fejlődő életének örök műfolyama.

Oly fényes ész, mint a Dávid Ferenczé, az isteni szellem erősb kisugározása. Ezért nem illik be az ilyen gyakran kora gondolkozási eszmekörébe. Élete — ha ő nem is az — a vértanui jelleget viseli magán. Küzdelmei és szenvedései minden újítók közös sorsa. De gondolataiban a merészség, tetteinek elhatározottsága, akadályokkal szemben a gyors feltalálás és soha nem csüggedés, ez az a mi meglep. Az eszményi szép, az epedő igazságszomj s annak kutatásában soha ki nem fáradó türelem, a mind nagyobb-nagyobb világosság után törekvés, bámulatunkat kelti fel. A fokozat emelkedés jele, a fejlődés tökéletesedés. Ez természeti törvény, a mi Dávid F.-et a történelem ítélőszéke előtt igazolja. Ő fokról fokra ment, mindig fölebb, mindig elébb, magával vive népét, az udvart, a fél országot. Évről-évre tökélyesbült maga, s tökélyesbitette híveit, városát, hazája vallásos állapotait. Megalkotta, rendszerbe foglalta új vallási és hitrendszerét, melyet sújtólag inkább mint kitüntetőleg: *Dávid Ferencz vallásának* nevezték. Védte azt fejedelmek, felekezetek, mivel nyugati országok tudósainak szövetséges

támadásai ellen. *Sursum corda* = Emelkedjék föl szived! mintha ez lett volna jelszava. Mindig előre, soha hátra! Mindig haladva, soha meg nem állva . . .! Serveto elégetett könyve: [*De Restitutione Christianismi*] az ő műveiben él. Az emberiség szabad gondolkozói, ha ezt látják, el fogják ismerni érdemét. Pedig ha műveit megolvassák, látniok kell. Soha a szent Lélekről theologus sebben nem irt, róla nemesebben tanubizonyságot nem tett, mint Dávid Ferencz; Krisztus szellemét s isteni küldetését ékesszólóbban senki nem magyarázta, mint ő . . . . Mikor már mindent érteni vélte, az egyedüli Isten kimagyarázásába merült lelke: merengve rajta, mint bámul a szem a végtelen Oceánon, mint kutatja a lét okát a böles a csillagmyriadokban, kereste a teremtő és teremtés titkát, elmélyedve a szentírásokban s a szellemvilág határtalan birodalmában, s mikor azt vélte, hogy megtalálta, miután lelke oly nyugtalanul sovárgott, megértette az öröklét titkát: gyűlölői elárulták, a fejedelem theologus ellenfelei birói ítélőszéke elé állította, tanai visszavonására birni igyekezett; de ő megmaradt mellettök, ezért mint istenkáromló és veszedelmes hitújító elítéltetett s néhány hónapi várfogság után, a halál 1579. nov. 15. szenvedéseinek véget vetett. Szülőföldére, Kolozsvárra csak később jött felőle hír. A közemlékekben semmi nyoma, hogy polgártársai valamit tettek volna e nagy emberökért akár akkor, akár később emléke megörökítésére. Tesz e az utókor? a jövő mutatja meg. Tenni — kellene . . . .

C) BÁTHORI ISTVÁN és ZSIGMOND URALKODÁSA.

[1581—1586.]

BÁTHORI ZSIGMOND URALKODÁSA.

[1586—1597.]

BÁTHORI ZSIGMOND és II. RUDOLF URALKODÁSA.

[1598.]

Báthori Kristóf vajda 1581. május 27. meghalván: következett fia, Zsigmond az ország választása alapján s nagybátyja Báthori István, lengyel király beleegyezésével, megtartván utóbbi az általa nem kért, az országtól formaszerint meg nem adott vajdai hatalmat ezután is, sőt azt most annyira kiterjesztvén, hogy valódi vajda ő volt. A kiskoru Zsigmond neve alatt elébb 1583.

márcz. 6-ig négytagu kormány: Csáky Dénes, Boeszkai István, Kováchóczi Farkas és Kendy Sándor, mint a meghalt vajda által rendelt *Testamentumus urak* kormányozták az országot, azután 1585. május 1-ig a lengyel király által kinevezett háromtagu kormány [*Triumviratus*]: Kendy Sándor, Kováchóczi Farkas kancellár és Zombori László. E napon a lengyel király Ghiczy János nagyváradi kapitányt nevezte ki kormányzóvá, ugy, hogy fejedelmi udvart tartson, országgyűlést hívhasson össze, törvényeket alkotthasson, tanácsával a vajda nevében teljhatalommal kormányozzon, a kiadványokban annak nevét maga írja alá, csak rendkívül fontos bel- és külügyekben tartotta fen magának a határozás jogát. Tényleg azonban csaknem minden nevezetesebb dolog tudtával s az ő akarata szerint intéztetett el; a kiváltság adás fejedelmi jogát is gyakorolta. 1586. decemb. 2.¹⁾ meghalván: ettől fogva Báthori Zsigmond egyedül ült a vajdai széken, de a kormányzást Ghiczy vitte, az 1588. decemb. 2—23-án Medgyesen tartott országgyűlésig, mely azt a fejedelemnek adta át, megkérve, hogy maga mellett tanácsot tartson, megesketve az ország törvényei és szabadságai megtartására, valamint az ország is megesküdt hűségére, tanácsot nevezett ki maga mellé, s az uralkodást elkezdette, folytatta 1598. ápril 8-ig, mikor Erdélyt szerződésileg II. Rudolf császár királynak adta át, s a Fejérváratt együtt levő kk. és rr. — miután Rudolf ott levő követei: *Szuhai István*, *Pezzen Bertalan* és *Istvánffi Miklós* az őket megbízó felség nevében a törvények megtartására megesküdtek s ő az országtól elbucszott — hűségi esküjüket letették: a biztosok a kormányt átvették s az aug. 29—30-án tartott tordai országgyűlésig folytatták, mikor Zsigmond tettét megbánván, visszatért, az ország törvényei megtartására újra esküt tett s a kormányt ismét átvette. *Rudolf uralkodása csak négy hónapig, lauszonkét napig tartott.* E korszak különböző kormányait és bonyolult uralkodói és kormányzati viszonyait azért kellett előre bocsátanom, mert az olvasó csak így lesz képes a kormányzatban és hozott törvényekben levő különbségek, néha ellentétek, a harc heve, a szenvedélyek tulzásai, a pártok s azokkal az uralkodó eszmék és elvek győzelme és bukása okait megtudni, annak vészes

¹⁾ Ó számitás szerint, új szerint december 12. *Nachlese* stb. Kurz Antaltól, II. Theil 68., 78. II.

eseményeit s irtózátteljes belső rombolását és szenvedéseit megérteni és igaz jelentésekben felfogni. Az okok végső oka az, hogy a mily hatalmas, tervszerű és hajthatlan volt a lengyel király és mindkét erdélyi vajda rokona s az általuk pártolt jezsuita-rend a r. katolikus egyház jogainak visszaszerzésében s főleg Kolozsváratt állandó megtelepitési törekvésökben : oly erős, szívósan kitartó, sőt megátalkodottságig nyakas volt mind a város népe, mind az ország kk. és rr.-nek többsége a reformationnak már kivivott álláspontja és előnyei megtartásában.

A *várfalakon* és *kapukon* sok kisebb javítás és egy nagyobb építkezés történt. 1592. márcz. 18. a száz-férfiak tanácskoztak az Ó-várban levő két ajtónál a falnak megcsináltatásáról; nem is akarják tovább halogatni — úgy végezték — hanem megépíttetik. Ezért gondviselőkül Szabó Györgyöt és Szabó Lénárdot választották. Május 15. ismét végezték: A pallérok tegyenek félre mindent s a bíró és tanács urakkal egyetértve, a fal megépítéséhez mindjárt kezdjenek hozzá; segítséget is választottak melléjük. Melyik volt e két ajtó a négy közül? a jegyzőkönyv nem jelöli meg. 1583. febr. 4. az Ó-vári *Kis-ajtó* előtt [a hol ma a Kis-Szamosra megy az út], a pallót felemeltették. Octob. 14. a szénautezai *Kis-ajtót* csináltatták meg. 1584. decemb. 14. a Monostorkapu emelcsője [*így*] tengelyfészke veszett vala meg, úgy a csapja is, mindkettőt megigazították. 1588. jul. 19. vettek hozzá 2 gerendát, octob. 21. megvasazásáért fizettek 12 frtot. 1585. Bachi Péter a magyar-utezai *Kis-ajtó* kőhidját igazította meg, kapott rá 25 frtot, költött 127 f. mit neki megtérítettek. 1588. jun. 7. Középkapun belől a hidra vettek 2 gerendát. 1596. május 29. a bíró meghagyta a kapitányoknak, hogy a külső *sorompókat* a közeli utczabeliek sárral tapasztszák meg s illendő helyeken lyukakat hagyjanak rajta. Egyéb bontakozások is ha lesznek, csináltassák meg, éjjel pedig a sorompók betétessenek. Ez — mint már említve volt — a külvárosok szélein körös-körül téglából, néha sövényből és fából épült könnyű törpe körfal volt, melynek bejárásainál fagerendák zárták el az érkező előtt az utat. E bejárások fakorlátait hívták sorompóknak s az igaz úton járók előtt kapuőrök nyitották fel, a kik minden városnegyedből ketten választattak, havi fizetésök 3 frt.volt. 1588. sept. 17. a száz-férfiak értesülvén, hogy a Közép-kapu és magyarutezai Kis-ajtó közt a fal

mellett iszonyu rút és mély sár van, hogy ott semmiféle szekér nem járhat el: meghatározták, hogy kérjék meg a bírót, hogy azonnal vesse rá a kőműveseket, hogy vágják ki a falat, csináltasson rá rostélyos lyukat, s a vízfolyást és járást, ha töltéssel is, szoritassa a lyukra. 1594. márc. 7. a város birája előterjesztésére a középkapui torony megépítését határozván: Ispoli mesternek és Nyirő Dánielnek meghagyták, hogy égettessenek két öreg kemenetze meszet, kit mihelyt a városnak rá szüksége lesz, pénzért eladjanak; a mikor pedig az Isten az időt megmelegíti és kinyilatkoztatja, ha valami akadály nem lesz, nem halasztják tovább, hanem a tornyot megépítik. “E torony a legrégibb s legszebb volt, még V. László korából.”) Most tehát csak javítás vagy ráépítés foroghatott fenn, a mit idő, háboru vagy égés tett szükségessé. Érdekes, hogy az építés mesterei egy olasz és egy magyar volt.

Birtoka Szék és Kolozs sóbányákkal, számos faluval és birtokrészekkel gyarapodott. Báthori Zsigmond Kolozsvárnak iránta sokszor tanusított hűsége megjutalmazásául zálogba adta *Kolozs* és *Szék* sóbányáit 40,235 frtban 50 pénzben. Az adománylevél kiváltáskor visszavétetett; de a birtoklást hátrább előforduló adatok igazolják. Még nagyobb becsü, mert örökös volt a Kendy-birtokok egy részének adományozása. Felségsértési s hűtlenségi bűnnel vádoltatván az ország számos jeles férfja s a fejedelem őket különböző helyen és módon kivégeztetvén: 1594. october 18. Gyula-Fejérváratt kelt adománylevele által Lónai Kendy Sándornak Belső-Szolnokvármegyében: *Véczk*, *Györkykepataka* ²⁾, *Lak*, *Cháka*, *Hagymás*, *Hosszumező* és *Guczfalva* ³⁾ máskép *Kabalapataka* nevű falukban levő egész és összes birtokait — a mint az adománylevél szól — azért, hogy némely tanácsosokkal és az ország előkelő nemeseivel együtt, a fejed. személye és méltósága ellen összeesküvén, titkon meghatározták, hogy őt országából és székéről elűzik, s ha nem sikerül, életétől fosztják meg: ez okból mind őt, mind nejét és gyermekeit illető említett javai helyesen és törvényesen szállottak a fejedelemre, következőleg adományozása alá — Kolozsvár város biráinak, esküdt polgárainak és összes lakóinak, ugy

¹⁾ L. RAJZOK I. KÖTETE IX. Táblája 4. sz.

²⁾ A beigtató levélben *Gyurkapataka*.

³⁾ Mihály vajda megerősítő levelében: *Buczfalva*.

utódaiknak és örököseiknek saját kezeiből, ezen levelének bizonyossága szerint, adományozta az ő iránta mindig s a közelebbi zavaros időkben, a fejed. balszerencséje napjaiban is tanusított s ezután is tanusítandó hűségökért, állhatatosságukért s hű és engedelmes szolgálataikért, hogy azokat bármi néven nevezendő minden tartozandóságaikkal és hasznaikkal ők és örököseik s utódaik birják és használják örök jogon, visszahivhatatlanul, mások joga épen maradásával. ¹⁾ Később 1595. jan. 26. a szintén felségsértő Kendy Gábornak ugyanazon vármegyében levő 15 népes jobbágy telkét, melyek közül kettő *Hagymáson*, három *Chákán*, öt *Hosszmezőn*, kettő *Gyurkapatakán*, egy *Kabalapatakán*, három *Véczkén* van; ezeken kívül öt jobbágyi praediumot, melyek kettője *Chákán*, egy *Gyurkapatakán*, egy *Kabalapatakán* s egy *Újfaluban* ²⁾ van, szintén örök jogon s meghivhatatlanul adta és adományozta Kolozsvár biráinak, esküdteinek és összes polgárainak s azok utódainak és örököseiknek, mások joga sérelme nélkül, ezen levele bizonyossága szerint, a mit kiváltságlevélben fog kiadatni, mihelyt előtte bemutatattatik. ³⁾ Az első birtokba a várost a kolozsmonostori konvent fejedelmi parancs folytán 1595. igtatta be, jelentése kelt a beigtatás 10-ik napján s veres, fejér és sárga zsinoron függő pecséttel van megerősítve, s kiváltság alakjában kiadva; ⁴⁾ utóbbiakba szintén azon konvent igtatta be 1595. márcz. 25-n, jelentése kelt a beigtatás 16-ik napján s kiadatott az egyik levéltárőr és levélkereső által. . . ⁵⁾ Megszerezte Kolozsvár 1599. jul. 21. a kolozsmonostori konvent előtt kötött szerző levél által Límбай Nagy Istvántól Kórógyon, Méra falu határa s a *gálnás* nevű szénafü közelében az ugynevezett *barátok erdejét* egészen, zálogcímen 8 évre 100 forinttal olyformán, hogy az alatt egyszer levághassák; ha az eladó levágás után két évig ki nem váltja, további 12 évig ne válthassa ki, de

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXIV. sz.

²⁾ Egy 1608-iki oklevélben [OKLEVÉLT. XCVIII. sz.] *Újfalu* máskép *Tormapataka* néven jő elé.

³⁾ OKLEVÉLT. LXXV. sz.

⁴⁾ L. a városi *levéltárban* D. 35. sz. Ebből konventi átirat van 1636. május 9-ről D. 36. sz.

⁵⁾ L. a városi *levéltárban* D. 38. sz. Ebből konventi átirat van 1636. május 7-ről D. 39. sz.

a város az alatt ismét levágathassa. ¹⁾ 1589. Léta egész falu is Kolozsvár birtokában volt, Gyulai Páltól, a fejed. komornyikától s neje Ghyczy Katától ment kezére, a kiknek a fejed. azon évi május 21. adományozta. Kolozsvárnak jogai védelmezése végett szüksége volt azon jelentésre, melylyel az adományosok birtokba igtattattak, ezért fejedelmi parancsot intéztetett azon királyi emberekhez, a kik a beigtatást végezték. ²⁾ Ez adomány és birtok-átszállás homályát földerítő adatom nincs, valamint azon 1593. jul. 26. kelt adománylevélnek a város levéltárában léte oka is ismeretlen, melylyel Báthori Zsigmond fejed. Belleo máskép Balássy György udvari szolgájának és mindkétnemű örököseinek, s ha nem lesznek, vagy kihalnak, János testvéreinek adományozta a Gorbó tartozmányai közt levő, egykor az egeresi uradalomhoz tartozott Nagy- és Kis-Szurdok máskép Kabalapataka és Bagó falukat; ³⁾ de előfordulván benne a Kolozsvár birtokában levő Kabalapataka, megemlíteni szükségesnek láttam. 1585. Tollkötő Péter vetette gy.-fejérvári házát a városnak zálogba, hogy a tanácsnak ott szabados szállása lehessen, fizettek érette 170 frtot. Gyakran kellvén a birónak és követeknek a fejedelem székhelyére lemenni: e szerzemény sok szállásköltségtől mentette meg a várost s könnyebbé tette az ott tartózkodást. Ennél szükségesebbel nem gyarapodhatott volna a közönség vagyona. ⁴⁾

Politikai életében nagy fontosságu azon végzés, melyet az 1582. évi jan. 29-ki közgyűlés határozata teljesevéül ⁵⁾ hoztak, *Lajstromkönyvet* nyitván azon közöttük megtelepedni kívánóknak, a kik a város polgárai közé magukat fölvetetni kérték. Ugy látszik, ez ügy régen nem volt szabályozva, s hihetően visszaélés, tulságos szaporodás, a város szabadságainak nemesak a jogosítottak által élvezése, a közterhek egyenlőtlen hordozása sat. birta rá a közönséget, hogy ez iránt intézkedjék. Ez az önkormányzati szellem erősödésének s tisztább politikai öntudatra ébredésnek jele. ⁶⁾ A könyv

¹⁾ L. a városi *levéltárban*, D. 57. sz.

²⁾ L. a városi *levéltárban*, D. 32. sz.

³⁾ L. a városi *levéltárban*, D. 33. sz.

⁴⁾ L. az eredeti *számadásokból*.

⁵⁾ Fennebb elé volt adva.

⁶⁾ A város e polgári *Lajstromkönyvének* czime ez: *Az 1583-ból való város Constitutioi*. Ezután legelől van azon esküforma, mit a szövegbe vet-

az esküformával kezdődik, melyben az új polgár fogadja: „hogy az ország fejedelmének, a kolozsvári bíráknak, tanácsnak hív és igaz s engedelmes lesz, személyválogatás nélkül teljes életében, mind jó s mind gonosz szerencséknek forgásiban; a bíráknak, tanácsnak és a városnak jó parancsolatit, végzéseit, és ez hazának, Kolozsvárnak minden igaz, megállott törvényeit, szokásait, rendtartásit, szabadságát megtartja, megőrzi, engedelmesen veszi, szenvedí és izenetit is megtiszteli, becsüli, a jó szófogadó tisztí és hivatalja szerint. Továbbá idegen városbeliekkal, falubeliekkal, semmi úton, semmi szín alatt nem szövethetik, társalkodik és idegeneket vagy azok marháit semmi szín alatt a város szabadságával, sem vámonkon, sem egyéb helyeken nem éltet, el sem szabadít.“

„Miután — folytatja a gyűlési végzés — ezekre megesküdt, írják be nevét s nemzetségét, atyját, anyját és az őt ajánlók nevét, a kiknek a míg élnek, a beiratott ifjat oktatni, engedelmességre és oly magaviseletre kell inteni, a miből se ő magának, se a városnak kára ne következzen. E végzés pedig magába foglalja csak a mives rendeket és czéhbelleket, ezeken kívül a mezőn szántó, munkálkodó szegény rendeket, községet is, kik nem ős fiak . . . Az áros rendekről külön végzés leszen.“

Az eljárás eleinte ez volt: ajánlta 1—2—3 régi városi polgár, a kinek polgári állása [t. i. iparos vagy tanácsí ember] ismeretes volt, vagy az illető községi bizonyítványt hozott korábbi lakhelyéről, melyben a szabályszerű kellekek ki voltak fejezve; később meglazult a szabály, s csak a főbíró neveztetett meg, a ki alatt a beírás történt, a beírottak sorban előszámláltattak, csak az jegyeztetvén meg: ingyen vagy díjért vétettek-e be? Néhol a város jegyzője nevét is oda jegyezte, de legtöbbnyire megelégedett a beírással. Hogy a könyv nemcsak a mives és mezőt szántó köznép számára készült, s a végzést fogalmazó jegyző annak rendeltetését nem jól fejezte ki, igazolja az 1582-ki végzés és gyakorlat, mely szerint e könyvbe 1587-től kezdve 1614-ig a város

---

tem fel, utána 1587-ből a könyvnek egy másik, az elsőnél helyesebb, ily cím van adva: *Catalogus Civitatis Civium Novitiorum, juxta praesertum Civitatis Decretum in hunc Librum ad id ordinatum cum nominibus, cognominibus eorumdem, ac conditionibus inscriptorum*. Kétségtelen, hogy ez *Kolozsvár ifja vagy új polgárainak jegyzőkönyve*.

polgárai közé fölvett minden új tag neve beigtattatott, volt bár mives, kalmár, mezei szántóvető vagy patricius és kolozsvári ösfi. A nemzetiség, polgári foglalkozás és származási hely pontosan ki levén téve a beiratásoknál: érdekesnek látom az érintett időközben Kolozsváratt a polgári kötelékbe fölveteknek áttekintését adni. ¹⁾ Kitűnik innen, hogy Kolozsvárra az összes erdélyi mezővárosokból és vidékekről, ugyszintén a magyarországi városokból és vidékekről, sőt Németországból is jöttek új lakosok s ott megtelepedtek, de mind iparosok voltak. Az eredmény még is a magyarság következetes szaporodása volt, a legmagasbra nőtt 1599. Pulacher István főbirósága alatt, az ország legválságosabb korszakában, Básta és Mihály vajda rémuralma idejében, midőn a védtelen helyeken, az országnak szabad nyílt részeiben nem volt békés maradása az embereknek; azután Bethlen Gábor fejed. uralkodása kezdetén 1614. Az elsőnek okát a száz-férfiak 1599. jul. 17. közgyűlési végzése is érinti. Forgott fen — ugymond az — hogy a pogányság elől idegen helyekről sokan befutottak s már esztendő óta is itt élnek, sőt némelyek két-három esztendőnél is régebben, s eddig sem adófizetésre, sem más terhek viselésére nem erőltették, nyomorult, romlott állapotjukat megtekintvén. Most immár végezték, hogy minden bejövő idegen atyafiak, a kik a városnak szabadságával akarnak élni, azoknak a jövő kisasszony napon túl atyáink törvényét kell követni, a mint 1587. febr. 25. végeztük, hogy minden ember

¹⁾ Hogy az olvasó látásból győződjék meg a magyarság és szászság szaporodási arányáról, ide igtatom 24 évi bejegyzés eredményét:

1587. évben	4 magyar,	7 szász	1600. évben	10 magyar,	2 szász
1588. "	4 "	— "	1601. "	5 "	— "
1589. "	2 "	4 "	1602. "	3 "	1 "
1590. "	2 "	7 "	1603. "	3 "	— "
1591. "	2 "	3 "	1604. "	6 "	— "
1592. "	3 "	5 "	1605. "	1 "	— "
1593. "	— "	2 "	1606. "	4 "	1 "
1594. "	2 "	— "	1611. "	8 "	3 "
1595. "	4 "	— "	1612. "	15 "	5 "
1596. "	6 "	3 "	1613. "	2 "	2 "
1597. "	1 "	3 "	1614. "	19 "	6 "
1598. "	6 "	4 "	együtt . . 160 magyar, 88 szász		
1599. "	48 "	30 "			

Ezen kívül volt: 5 német, 2 szláv, 1 angol származásu kolozsvári polgár.

mi módon irassék be s mint élhessen a város szabadságaival.* Ugyanez évi sept. 4-ki közgyűlésben ily végzés kelt erről: „A mi a magyarországi jövevény atyafiak dolgát nézi, mostan sem végeznek különben felőlek, mint fennebb julius 17-én végeztek volt.“ Az 1614-ki népesedésről nem találtam bővebb nyomokat. A hagyomány ez időre teszi a hajduknak a Hidelvén nagyobb tömegben megtelepedését. . . . Nemzetiségöket az illető megtelepedni kívánók vallották be, de én számtalan esetben láttam, hogy egészen megmagyarosodott családfők magukat eredetükre nézve szászoknak vallották s megfordítva szászok magyaroknak, hogy könnyebben hivatalhoz jussanak, elannyira, hogy az elvlasztó vonal a két nemzetiségűek közt absolut igazság értékével nem mindig bir. E korszakból több polgári név tűnik ki érdemek s jeles viselt dolgok által. *Linczegh Dániel* aranymíves, atyja Jánosnak, a ki szabó mester volt, s polgártársai királybiróságra emelték, érdekes *Napló-jegyzeteket* hagyott hátra; Kolozsvárnak történeti nevű szülőtte s valóságos nemzeti hős, hátrább bővebb emlékezés lesz róla. *Segesvári Lőrincz*, a kit 1614. mint segesvári patriciust irtak be, ajánlták Kirschner István esküdt polgár és Rau Mátyás királybiró. *Segesvári Bálint* becses *Krónikát* irt 1606-tól 1654-ig.¹⁾ Érdekes, a mint *Jacobinus János*, szász patricius polgár és jegyző, később fejedelmi titkár, tudós és író, Weiss Antal sógorának a polgárok közé fölvételését jegyzőkönyvbe igtatta s egyszersmind atyjáról, ugy annak testvéréről, s ön anyjáról magasztalólag emlékezik meg. „Nemes származásu és körültekintő férfi Weiss Antal sógorom — így hangzik a szöveg — a kinek atyja szintén e város patriciusi rendéből való, tiszta szász vérből, neve Weiss Tamás, több éven át száz-férfiui és egyházfiui tisztet viselt, s életét is abban végezte be; régi eleihez költözvén, tisztos és hálás emléke fenmaradt az utódoknál; anyja a becsületos és jámbor erkölcsű Ádám Kata, a régi Ádám-nemzetségből való, a női szemérmesség tisztos példányképét s a jó anya emlékét hagyta hátra. Ajánlották a városnak Jacobinus Dávid és Bernád, amaz atyám testvére, ez atyám, a tanácstól polgári jogot nyert s jövendőbeli bizonyosságul díjtalanul beiratott ezen jegyzőkönyvbe.“²⁾ Más szempontból

¹⁾ Kiadatott *Erdélyi Tört. Adatok* IV. k. 159—218. ll.

²⁾ Aláírva : *Joannes Jacobinus*, Reipublicae Colosvariensis Notarius

még érdekes két polgár fölvétele, az *egyik*: Lewis Jakab angol, 1612-ből, a kinek a neve utáni polgári állását mutató szót a jegyző aligha el nem torzította;¹⁾ a *másik*: 1599-ből Drághi Orsolya, Drághi Horváth Mátyás özvegye, nő. A polgári állapot egyiknél sincs megjegyezve, pedig valószínű, hogy az angol, lovag = eques vagy esquir, a magyar nő, nemes volt. Ezzel egészen ellentétes Szakács Istvánnak a polgárok közé fölvételése. „Neki van nemessége — írja a jegyző — mert atyja az volt, de ő nyilván lemondott róla a tanács előtt, s esküvel igérte, hogy végig híven megmarad. Érette két polgár lett kezes s így fölvétetett a polgárok kötelékébe. E jegyzőkönyvben szász patriciusoknak iratnak még: *Boghner, Kandert, Herthel, Breyber, Rhener, Kirschner, Teuffel*, magyar patriciusoknak: *Kovács, Kathona, Literati, Kerekes, Nyirő, Asztalos, Péterfi, Balogh, Baczi, Kádár* s a t. nemzetségek.

Feltűnő ez időben a kolozsvári polgárok vállalkozási szelleme, mely őket keleti árukért Konstantinápolyig vitte, czimeres ökörrrel Bécsig, selyem s más árukért Velenczéig, északra Krakkoig. Minden országok becses és szép áruai legelőbb s legválasztékosabb minőségben voltak kaphatók Kolozsváratt. A nemes érczek, főleg arany- és ezüstmányászat iránt különösen fogékony volt népe. Egy bányaeladási eset nyomára találtam kutatásaim közt, a mit közleni érdekesnek látok. Kolozsvári Kádár Mihály 1595-ben jul. 13. Radnabánya mezővárosban levő két ólom és ezüst bányájának felét, melyeket hajdan Iffju Márton, besztercezi Iffju [másképp Forster] Farkastól vett volt — 600 forint adósság kifizetése végett — eladta Zok Péternek 800 m. forintért zálogban egy a városban levő kőházsal, erdeivel, mezeivel, ugy szintén Nagy-Bányán levő

---

m. pr. Látható az 1583-ki jegyzőkönyv. 86. l. Mint ilyen, négy polgárt, igtatott be a jegyzőkönyvbe: 1598. jan. 3., márcz. 13., május 16. és a sógoráét nov. 1. Utána Kolozsvári Literatus Mihály lett a város jegyzője. Jacobinus 1598. octob. 28. Báthori Zsigmond fejed. titkára volt. [*Erd. Orsz. gy. Eml. IV. k. 240—42. ll.*] 1599. sept. 23. Báthori Endre fejedelemé [*Erd. Orsz. gy. Eml. IV. k. 321—32. ll.*] 1600. jul. 12. Mihály vajdáié. [*Erd. Orsz. gy. Eml. IV. k. 520. l.*] 1603-n a Székely Mózes választott vajdáié, a kivel együtt ugyanazon évben a Brassó melletti csatában esett el. [*Bethlen . . . V. k. 408—409. ll.*]

¹⁾ Jacobus Lewis Anglus Eppvitz [a j. könyvben is így van leírva].

Theatral nevű kőház s Királybánya és Pappbánya nevű bányák fele részét a hozzátartozó épületekkel, zuzdával, vízvezetékekkel, a bánya völgyével, havasokkal, erdőkkel, tiltott vizekkel, melyek arany hallal bővölködnek, kaszálókkal s minden tartozandóságokkal, ugyszintén a Radnabányán levő házzal, melynek szomszédjai egyfelől Sinka István, másfelől Iffju Márton . . . “¹⁾ Mily szép birtok volt az együtt, birása mily becses, hogy oly nagy távolságból ment el megszerzése végett kolozsvári tulajdonosa!

Nagy megpróbáltatásoknak s fenyegető veszélyeknek volt kitéve Kolozsvár, midőn Báthori Zsigmond fejedelem kétszeri lemondása s ismét visszatérte után, a nagy politika küzdő terévé és saját könnyelműsége s szeszélyei eszközévé lenni kényszerítette. Először 1594. július közepén szerződés mellett, esküvel erősítve Boldizsár öcsének adta át az országot, hogy az, mint kormányzó a fejedelmi tanácssal igazgassa azt. De alig érkezett meg Kővárra, tettét megbánva, az ország visszavételére határozta el magát s államcsinyje központjává Kolozsvárt választotta, a hova Báthori Boldizsár és a fejedelmi tanács július 29-re az országgyűlést már egybe hívta volt. A mint híveivel tervét közölte, azok valóítását minden irányban megkezdték. Legelőbb a székely fegyveres erőt rendelték be. Julius végén odaérkezett Kornis Gáspár, s az ország azon főbbjeihez, kik a fejed. hívei voltak, hízegő leveleket hozott magával. Estve jövéen meg, a birák beeresztették, s a sötétség védelme alatt a nemeseket, előkelőbb székelyeket és szászokat fölkeresve, izgatva őket, hogy ne tartsanak a fejedelmi tanácssal, főleg pedig Báthori Boldizsárral és Kendy Sándorral, csatlakozzanak a vajdához, bizzanak és reméljenek; ő nem sokára itt lesz, elleneinek titkos törekvéseit meghiusítja, tőle hívei hívségök és állhatatosságuk gazdag jutalmát veendik. A fejedelem az országgyűléshez levelet irt, a mi elolvastatván: visszahivatása elhatároztatott. Elsők voltak a székelyek és szászok követei, főképen Süveg Albert, a szebeni királybíró és a Kornis által rábeszélte nemesség, kik jó fejedelmök visszahívását, bár hol legyen, lármázva követelték; a ki ellenkezőleg érez — mondák — a haza ellene és gyilkosa, ők életüket s vérüket készek érette föláldozni. Erre Kendy Sándor s a többi is mind hozzájárult s a visszahívás

¹⁾ *Orsz. levélt. k.-mon. konv.* Cista 81. Protoc. 1590—1595. 308—309. II.

végzéssé lett. Követség indult utána Kolozsvárról, melyben a város részéről Szegedi Gáspár vett részt.¹⁾ Mikor Kolozsvár felé közeledtek, a főrendek legnagyobb része lovan, katonásan felkészülve Szamosújvárig ment elébe, s nagy pompával fogadván, aug. 8. Kolozsvárra bekisérték. Azok ellen, a kik a fejed. eltávozásának okai voltak, gúnyvers jelent meg; a fejed. engesztelődést szinelve megtiltotta, hogy az ország nagyjai becülete ellen senki semmit tenni ne merjen, s ezt a templom ajtajára kifüggesztette. Az országgyűlés aug. 17-kére napoltatott el, de csak aug. 25—28. körül nyílt meg Kolozsváratt. Ez idő alatt a fejedelem gyakran kiment Monostorra a jezsuitákhoz, a kik egy kellemes fekvésű hegymagaslaton laktak s a Szamos mellett gyönyörű gyümölcsösük volt. Ez volt az *erdélyi fejedelmeknek, midőn Kolozsváratt voltak, szállásul kijelölve*. Az országgyűlés kezdetén leghívebb tanácsosaival ment ki oda: Bocskai István, Geszti Ferencz, Kornis Gáspár és Jósika István voltak ezek s köztük Boldizsár öcse is. A kertben együtt állapodtak meg az ország tanácsosai és főrendei elvesztése iránt — írja egy egykoru — míg Báthori Boldizsár az apátsági épületben töltötte idejét, egymásnak mély titoktartást ígérve.²⁾ A fejedelem előterjesztésében a török szövetség fölbontását s a keresztényekkel szövetkezést kívánta: „mert — ugymond — a divánban el van határozva, hogy a szultán más fejedelmet ültet Erdély fejedelmi székére, s úgy fel van ingerülve, hogyha egy szobát töltenek meg számára arannyal, akkor sem engesztelődik meg.“ Az országgyűlés aggodalmát fejezte ki, felvilágosítást kért a fejedelmi tanácstól s határozását aug. 27-kére halasztotta . . . . A fejed. azt rendelte, hogy mindenik nemzet írásban adja be szavazatát . . . Fejérvármegye, az országgyűlés néhány magyar tagja, Udvarhely-, Sepsí-, Kézdi-, Orbai-szék a török frigy felbontása ellen szavaztak, a többi vármegye és székelység, ugy a szászok a felbontásra. A fejed. jó néven vette ez elhatározást s maga is hozzájárult. Igy érkezett el aug. 28-ka. A katonaság: udvari darabontok, lovasok, a székelység csapatai kapitányaik, alatt mind berendeltettek Kolozsvárra, utóbbiak azon ürügy alatt, hogy misét

¹⁾ Ez téves. 1594. a községi eredeti j. könyv szerint főbíró Bonczidai Gergely, királybíró *Herczegh Gáspár* volt. Ennek kellett hát a követség tagjának lenni.

²⁾ *Bethlen*, egykoruak följegyzése után. III. köt. 439—440 ll.

hallgassanak. Az udvari darabontokat a fejedelmi palota környékében s a városon osztották szét azon parancsolattal, hogy adott jelszóra kézügyben legyenek, kapitányaik előre megeskettettek, hogy a mi tőlük kívántatik, mindent teljesitnek. Ekkor Jósika István a kolozsvári birónak megrendelte, hogy a város kapuit zárassa el, s csak ugy nyitassa meg, ha gyűrűjét előmutatják. A tanácsurak reggel 9 órára a fejedelemhez rendeltettek, hogy őt Monostorra misére kövessék, mi alatt a kk. és rr. a kis templomba összegyűlve tanácskoztak. A tanácsurak diszruhában jelentek meg. A fejed. barátságosan fogadta őket, rosszul érzi magát — mondá — nem mehet a templomba, s egy esomó államiratot adva nekik megolvasás végett, szobájába visszavonult . . . Ez volt az adott jel, mire három kapitány egy csapat darabonttal a terembe lépett, egyik felolvasta a fejedelmi elfogatási parancsot s az elfogatandók névsorát.¹⁾ A parancs teljesült, a fejedelmi házba [a Szathmáry-ház a főtéren] zárattak el, megtiltatván a velök közlekedés . . . Az elfogatás nagy izgalmat idézett elő az utczákon, de a szétszórt katonaság meggátolta kitörését. A kis templomban levő kk. és rr.-et is megrémítette a hir, a fejed. megnyugtatójukra Kornis Gáspárt küldte hozzájuk. Ezek viszont Süveg Albert és Siger János százsz követek s kiküldötteik által az országgyűlés nevében a foglyok szabadon bocsátását sürgették. „Senkit sem fog — mondá nekik — törvényen kívül büntetni . . .“ Ebéd után Geszti Ferencz Báthori Boldizsárt s a többi foglyokat felszólította, hogy maguk és hozzátartozóik várnagyaihoz a várak átadása iránt levelet adjanak, különben fel fognak akasztatni. Mindenik teljesítette. Még az nap délután 3 órakor Bornemiszát, Kendy Gábort, Szalánczit és Literatit hátrakötött kézzel a városi toronyba vitték, másnap aug. 29. reggel Báthori Boldizsárt, Kováchóczit és Kendy Ferenczet szállították el, este Forrót, Gerendit és Lónyait Seres István

¹⁾ *Báthori Boldizsár*, a fejedelem vérrokona, *Kendy Sándor* és *Ferencz, Iffy János*, a Báthori Endre mostoha atyja, *Kováchóczai Farkas* kancellár, *Kendy Gábor*, *Forró János* fejevármegyei főispán, *Bornemiszta János* a lengyel király oroszok elleni harcában híressé lett s gazdagsággal elhalmozott vitéz férfi, *Gerendi János*, tordavármegyei főispán, *Lónyai Albert*, vitéz katona, *Cseszeliczi Boldizsár*, erős jellemű ifju, *Szalánczy György*, már Izabella királyné alatt portai követ, *Szent-Egyedi Literati Gergely* közügyigazgató, *Sennyeyi Pongrácz* és *Vas György* fejedelmi tanácsosok.

kolozsvári polgár házába huzelták, s Forró Geszti rendeletéből nyolezszor vonták kinpadra. Csak Kendy Sándor maradt a fejedelmi palotában. Aug. 30. Bocskai meglátogatta a halálra ítéltet, írószert vitt, hogy övéikhez írjanak. Sorsuk már akkor el volt döntve. Tizenhét elítélt volt, tizre halál, hétre jószágvesztés mondatott ki, közülök öt nyilvános, négy titkos kivégeztetésre — kihallgatás, bizonyítás, védelem és ítélethozás nélkül. A kivégzést a kolozsvári piacon, szemben a fejedelem palotájával, az ugynevezett *Ráza-ház* előtt állított verpadon egy szegedi cigány hajtotta végre a kolozsvári bírótól elkért pallóssal. Lázár István az udvari darabontok, Sibrik Gáspár a lovasok parancsnokai tartották fenn a rendet, ezek vezették ki a foglyokat, midőn a verpadot szőnyeggel bevonták. *Nem foglak többé benneteket látni* — mondá útközben Kendy Sándor társainak. Ő lépett elsőben a verpadra. *Istenem! légy velem szent fiudért* — ezek voltak utolsó szavai. Őt Ifjú János követte, kit a bakó egy csapással nem tudván kivégezni, a földre tiporta s három csapással vágta el fejét. Most Kendy Gábor következett, ezután Forró János, utoljára Szent-Egyedi Literati Gergely. . . . Hirtelen jött záporosó elmosta a kivégzettek vérét. A fejedelem ablakából nézte végig a rettenetes jelenetet. A kivégzettek közül kettő: Kendy Sándor és Ifjú a kis templomban, a többi 3 a városon kívül a köztemetőben temettetett el. Az országgyűlés megrettenve, hogy a foglyok a fejed. ígérete ellenére kihallgatás és ítélet nélkül végeztettek ki, a fejedelmi palota előtt gyűlt össze, a fejed. lement közéjük, előadta, hogy árulásuk bizonyítékai kezében vannak, szerencsétlennek mondá magát, hogy így kellé a hozzá legközelebb állóknak vérét ontani, de a haza java előbb való.¹⁾

E zsarnoki vértett s erkölcsi undort keltő végrehajtási módja megdöbbenést és közfelháborodást idézett elő, a mi a fejedelem még tiznapi Kolozsváratt maradása alatt folyvást fokozódott. Sept. 1. békóba verve Szamosújvárra vitette Báthori Boldizsárt és Kováchóezi kancellárt; 3-n hire jött, hogy Szalánczy Lászlót branyicskai kastélyában a fejedelem darabontjai összevagdalták; sept. 8-n a gyalui várba szállittatta Kendy Ferenczet és Bornemiszt, a várparancsnokokhoz megöletésök iránt titkos útasítást

¹⁾ Bethlen III. k. 467—473. II.

intézve.) Kolozsvárról, tanácsosai tudtán kívül bocsátotta ki — kelet nélkül — ama kegyetlen parancsolatot: „hogy a meggyilkoltak és fogságra büntetettek javai elfoglalása és elvétele iránt az ország semmi hatóságánál, bíróságánál és tisztviselője előtt senki soha semmi keresetet, pert, végrehajtást ne kezdhessen, azok ilyeket elfogadni ne merjenek; de mindezen jogok és ezeket illető adományozási és kiváltságlevelek örökre megsemmisítetteknek és érvényteleneknek tekintessenek . . .”²⁾ Kolozsvári összes kutatásaim alatt schol ez eseményről semmit följegyezve nem találtam. Az egyetlen, a mi a városnak ez időbeli kétségbeejtő helyzetét s levertségét mutatja, az 1594. october 25-ki közgyűlés ezen végzése: „Mivelhogy az Úr Istennek ostorát fejünken érezzük, minek csak szívből való könyörgéssel vehetjük elejét, ő kegyelmek városul végezték: hogy bíró uraim predikátor uraimot hívassák és intsék meg, hogy mindennap reggel 4 órakor harangoztassanak és az Úr Istenhez közönséges könyörgések legyenek . . .”

Kolozsvár emlékezetes politikai ténye a II. Rudolf császár és király hűségére megesküvés. Azon szerződésnek, melyet a fejedelem Magyarország uralkodójával 1595. jan. 28. kötött³⁾, az erdélyi kk. és rr. azon évi ápril 16.—május 2-n Fejérváratt tartott országgyűlésen elfogadtak s a király jun. 11. megerősített,⁴⁾ egyik pontja a fejedelmet, országgyűlést s az egész országot hűségi eskütételre kötelezte. Kolozsvárra is elment ez iránt a fejedelmi rendelet, mellékelve volt az esküforma is, s a száz-férfiak május 13-ki gyűlésökben teljesítették azt. „Bíró uram értenünk adta — így szól a sajtáságos végzés — hogy Rudolphus császárral és birodalma alatt való urakkal fejedelmünk Báthori Zsigmond mind a pogány ellen való egyetértésben, ótalomban és egyéb hazánkbeli megmaradást néző dolgokban bizonyos egyezést és szövetséget tölt volna, melyet a fejedelem tanácsi és a teljes nemesség mind mostani gyűlésökben, mind vármegyében hittal erősítettek meg, a mostani articulushoz kifejezett föltételek szerint. Mostan azért az ország kívánná és hagyná, hogy minden városokbeli bírák, tanácsos és hites senatorok megeskünnének. Először, kérték Isten

¹⁾ *Bethlen* II. k. 477—78. ll.

²⁾ *Bethlen* III. k. 474—477. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Éml.* III. k. 345. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Éml.* III. k. 349. l.

ő szent felségét, hogy a kereszténység confoederatioját, egyértelmét ő felsége neve tisztességére erősítse meg ő felsége, adjon és gyökereztesse igaz szeretetet a keresztény fejedelmek szívében egymáshoz, hogy az egyesség által tartassunk meg városul szerelmes hazánkban békességben. Megesküdtek hát egész száz-emberül fejenként ő kegyelmek az articulushoz irt és eléjük adott forma juramenti [*esküforma*] szerént . . .“

A száz-férfiak ez általánosságban tartott üdvözlése és ohajai mellett aggálykeltő figyelmet érdemel az 1595-ki országgyűlésnek aima végzése, mely eltörölte a jezsuiták ellen 1588-n hozott törvényt, [*a mi hátrább elő lesz adva*], fölmentette a fejedelmet ott tett esküje alól s megengedte, hogy a jezsuiták Kolozsvárra, Monostorra, Fejérvárra beköltözhesse, habár azon megszorítással is, hogy máshová nem mehetnek s a más vallásukat háborgatniok nem lesz szabad.¹⁾ E szövetség Erdély államéletének lét- és sarkelvei: a nemzeti fejedelem szabad választása s a reformatio ellen irányulván, az ország tényleges helyzetével s valódi érdekeivel kibékíthetetlen ellentétben állott, életbeléptetése állandó belviszály, tömérdek vérontás, a haza fiainak többszöri kifosztása és a nép teljes elszegényedése forrásává lett. Fegyver élére állított nem egyszer a haza és nemzet léte, s csak fiainak hős erénye s koronkint támadt jelesei mentették meg amazt a szolgaságtól, ezt a földszinéről eltöröltetéstől.

De legmélyebben bele sodortatni engedte magát a nagy politikába Kolozsvár Báthori Zsigmond fejedelemnek országába másodszeri visszatérésekor, a mit főképen nagybátyjának, Ecsedi Báthori Istvánnak köszönhet, a ki Magyarországról küldött neki lovat, a min Oppelnból titkon eltávozzék. Fennebb érintettem, mint adta át azt II. Rudolf császár és király biztosainak. . . Ismét megbánta tettét s elfeledte esküjét. Híveivel visszatéréséről tervet készített, azokat munkába indította s működése központjává másodszer is Kolozsvárt választva, oda 1598. aug. 20-n östi 8—9 óra közt álruhában megérkezett, értesítvén arról előre levele által Kathonai Mihály fő és Gellyén Imre kir. bírót, az elsőnek egyenesen házához ment, kapuja zárva levén, csak zörgetésére nyílt fel. A mint a bíró megismerte, örömittasan ölelte meg. . . Végzetes találkozás mindkettőre —

¹⁾ *Erd. Orsz. gg. Eml.* III. k. 472. 1.

Kolozsvárra és Erdélyre nézve. Egymás látása feletti örvendezések a nyomorok hosszú láncolatának kezdő szeme, a szenvedések egész tengerének első vészmoraja! . . . A bíró még azon estve összehívta a tanácsot. A fejedelem személyesen ment közéjük, panaszkodott, hogy a császár nem tartotta meg ígéretét, igen a biztosok ellen, a kik czimerét az ágyukról s palotájáról levakartatták. . . . Szavai hatottak. . . . Ő használta az alkalmat s a tanácsot hűségére azonnal megeskette, pedig az már II. Rudolfnak hittelt volt kötelezve. Seres István és Hosszu József előkelő polgárokat követségben Fejérvárra küldötte, hogy a királyi kormányzó biztosokhoz visszaérkezését hírül vigyék s Zsigmond fejedelem befogadásáért magukat igazolják. Macsesdy Benedek, a fejedelem egyik hű szolgálója az épen Kolozsváratt levő Naprágyi püspök kancellárhoz ment, tudatta vele a fejed. megérkezését s onnan nyomban Fejérvárra Bocskaihoz sietett. A fejed. vacsorálván a bírónál, fölkereste a kancellárt s késő éjfélig dolgoztak együtt, negyven levélnél többet küldött szét az országba legmeghittebbjeihez. Mária Christierna, a fejedelemnő is hazájába menendő, épen Kolozsváratt volt s aug. 21. akarta útját tovább folytatni. Hajnalban, midőn alig pitymallott, a kancellár kíséretében — a ki a titokról semmit sem szólt — a jezsuiták templomába ment, melynek ajtaja még zárva volt. E perczben elébe lépett a királybíró Gellyén [*Boghner*] Imre, fejedelmi férje nevében üdvözölte őt s kihallgattatást kért számára. A fejedelemnő bement a templomba, misét hallgatott, az alatt folyvást hullottak könyei. Isteni tisztelet után szállására indult, a kancellártól kísérve, a kit azonban gróf Thurn váltott fel, a kancellár elváltván tőlük. Kevés idő múlva a fejedelem, kinek oldalán kard csüngött, hóna alatt buzogány, fényes kísérettől környezve érkezett meg hitveséhez, a ki csaknem a kapuig jött elébe, mosolygó arczezal, a viszontlátás örömei közt, szívélyesen üdvözölték egymást. Rövid szóváltás után csak magukra bementek termökbe. Másnap, aug. 22. elkezdték az uralkodást, együtt irták alá a kolozsvári értekezletre a meghívó leveleket¹⁾ valamint híveik is a szász-sebesi tábori országgyűlésből ugyanoda együttesen hívták meg az egész országból a szász városokat.²⁾ A fejedelem az összegyűlt néphez a piacon beszédet

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 189. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 189—190 ll.

tartott, mely — úgy látszik — a mult keserű emlékei daczára ragaszkodott hozzá s lelkesedéssel fogadta. Elősorolta visszajövése indító okaít, szenvedett sérelmét, s igéerte, hogy kibékíti az országot a törökkel. Ne tartsanak semmitől — mondá — mert jó zállogai vannak — a császári biztosok... Ezek octob. 14. a kolozsvári hangulatról egészen másképen értesítették Miksa főherceget. „Azon két kolozsvári polgár, a kit a fejed. hozzájok Fejérvárra küldött, úgy nyilatkozott előttük — ez volt levelök tartalma — hogy a polgárság úgy fel volt ingerülve a fő és királybiróra, a kik a tragoedia okai voltak, a fejed. érkezését előre tudták s bebocsátván, hozzá csatlakoztak, hogy kevesen mult, hogy a nép meg nem ölte őket. De azok, kikhez még azon éjszaka leveleket küldöttek, oly nagy számmal érkeztek be, hogy a polgárság megfélemlett, s szándékát nem valósíthatta.“¹⁾ Bármint történt azonban Kolozsvár hódolata s a fejedelmével való kibékülés, ez erős támpontot adott híveinek a cél elérésében. A fejed. és fejedelemnö aug. 28-káig maradtak Kolozsváratt, 29-n a Tordán együtt levő országgyűlés ünnepélyes meghívására oda érkeztek, hol az elébe szabott föltételekre az unitáriusok templomában az esküt letévén, a kk. és rr. által hozott — az 1595-kieket részben módosító, részben eltörlő — törvényeket megerősítette, az ország törvényeit és szabadságait biztosította, jezsuiták tartása csak Kolozsváratt engedtetett meg, ámbár — a mint a kk. és rr. jelentették — sok okokból kivánták volna, hogy ott se legyenek, Fejérváratt és Monostoron azonban nem maradhatnak.²⁾ Miksa főherceghez aug. 22. és 27. Kolozsvárról két engesztelő levelet irt, a királyhoz közbenjárás végett Haller Gábort és Trauzner Lukácsot — két unitáriust — küldött követül, [a császári biztosok az első *arianus*-nak, az utolsó *szombatosnak* irták³⁾], a császári biztosokat ajándékokkal ellátva szabadon bocsátotta, sept. 23. voltak utoljára előtte — szent Mihály napján már a király birodalmába Szathmárra érkeztek.

A politikai élet másik nyilvánulási tere az országgyűléseken való részvét, melyek közül ez időszak alatt négy volt Kolozsváratt. 1587. octob. 22–28.⁴⁾, melyen Kolozsvárt érdeklő nem

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 209. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 195. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 64. 212. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 74. 229. ll.

történt; 1594. aug. 17. sept. 1.¹⁾ rá 500 for. adó rovatott s az országos adó fizetőhelyévé Kolozsvár jelöltetett ki. 1596. ápr. 21—26.²⁾ adója 1000 frtban állítottatott meg s a közadó kolozsvári Theke Ferencz kezébe fizettetni határoztatott, számvételre az országgyűlés elnöke is oda rendeltetvén. A máshol tartott országgyűlések közül szintén négyen hoztak Kolozsvárt érdeklő törvényeket. 1591. nov. 1—20. a fejevári országgyűlés az erdélyi és magyarországi részekbeli nemesség törvényszaka helyévé Kolozsvárt rendelte³⁾, az 1593. sept. 1—10-ki fejevári azt határozta, hogy a szász papok is Kolozsvárra vigyék a kalongya-pénzvált-ságot a pénztárnokok kezébe⁴⁾, Kolozsvárra e czim alatt 2000 frtot róttak.⁵⁾ 1594. nov. 21—21. Kolozsvárra a katonaörség részére ismét 400 for. vetettek ki⁶⁾, a sept. 19—24-ki tordai országgyűlés a nemesség törvényszolgáltatása helyévé jelölte ki⁷⁾, ugyszintén a kalongya-pénz gyűjtő-helyévé is, melyet Bornemisza Gergely házánál őrizzenek, s pénztárnok legyen a három nemzetből: Kendy Gábor, Siger János és Huet Albert, jegyző Trauzner Lukács.⁸⁾

A törvénykezést és igazságszolgáltatást illető egy intézkedés sem maradt fenn a fejedelemtől, sem az országgyűlésektől; de maga a község helyhatósági jogai s joggyakorlata összeírására már korábban bizottságot küldvén ki: az — úgy látszik — a megbizatást teljesítette, én munkálatát nem találtam föl. Létezésére mutat a száz-férfiak 1585. jan. 23-ki végzése.⁹⁾ „Főlemlitvén a bíró — így szól az — a törvénykezést illető articulust és végzést: tudni akarja, ha azzal éljen-e a törvény kiszolgáltatásában vagy

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 446. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 491. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 388. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 422. l. 1593. a sept. 1—10. gyulafejevári országgyűlésen a fenyegető háboru miatt hozták be ez új, ugynevezett *kalongya-adót*: hogy nemesek, szabadosok, sőt a fejedelem is minden kalongya buzától 1 pénzt, oláhok 5 kalongyától fizessenek 1-et sat. [*Erd. Orsz. gy. Eml.* II. k. 296. l.]

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 423. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 461. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 217. l.

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 296. l.

⁹⁾ A községi j. könyv *eredetiből*.

az elébbi rendtartással?“ A város azt válaszolta: „a bíró a jövő hétfőre gyűjtse be a száz-férfiakat, mert akarják azokat érteni, és jó ítélettel megjavítván, azután a bíró kezébe adják, addig semmi derék törvényhez ne kezdjen.“ Jan. 30-ki gyűlésökben meghatározták, hogy a következő szombatra csak a törvény felől írt articulusok elolvasására gyűjtsön a bíró gyűlést. . . . E gyűlés febr. 6-án tartatott meg, melyen ily végzést hoztak: „Mint hogy a mai begyűlés fő oka a törvényről írt articulusok elolvasása: az *egész részt* mind elejétől végig elolvastatván és megértvén: a választott 8 urainnak abban való munkálkodását és írását mindenképen helyen hagyták. Kérik azért a bírakat, hogy a törvénynek kiszolgáltatását e szerint viseljék és felette nagy vigyázások legyen, hogy a jó articulusok éléből ki ne üttessenek, hanem minden erejük szerint a pereseket azok megtartására és követésére szorítsák és erőltessék.“ Mik voltak e *törvényről írt articulusok*, melyek **Első Részét** a febr. 6-ki gyűlésben — a mint a jegyzőkönyv szól — *mind elejétől végig* felolvasták, elfogadták és a bírónak szigorú megtartását és megtarttatását kötelességévé tették? Vajjon azok e, a melyeket a m. tud. akadémia az általa kiadott *Jogtörténeti Emlékek* I. kötetében ¹⁾ egy 1675-ki egyszerű másolatból közrebocsátott, s melyeknek végmondata ez: „Ez a Törvényről írt Articulusnak **Első Része** eddig legyen?“ ²⁾ Vagy ez, az azóta eltelt majdnem száz év folyamában tartalom és beosztás, elméleti jogfelfogás és törvénykezési gyakorlat, nyelv és irály tekintetében sokszor bővített és módosított szövegezés? Én az utóbbiról vagyok meggyőződve.

Az elébbi végzések és jegyzőkönyvi záradék igazolják egy 1585. febr. 6. helyben hagyott, s 1588-n végleg megállapított *Törvénykezési Helyhatósági Szabályzat*, máskép *Szokásos Törvények* [Leges Consuetudinariae] szövegeztetését. Ez egészen alkalmas volt ily reformra, midőn az ifjú fejedelemnek a törvényhozás és közpolitika terén tett szabadelvű és merész intézkedései egész Erdély közéletében az öntevékenység és szabad eszmék nagy föllendülését mutatják. . . . E szöveg azonban ekkori, eredeti alakjában ma nem létezik, legalább eddig fölfedezve nincs. Az sem tudható: miért nincs az

¹⁾ *Magyarországi Jogtörténeti Emlékek*. Buda-Pest, 1885. I. köt. Címe: *Privilegiális Executio Civitatis Colosvariensis*. 210—226. ll.

²⁾ Látható az *elébbi forrásműben*. 226. l.

akadémia által kiadott szabályzat czímében a közgyűlés helybenhagyásának éve, t. i. 1585? Két évtizedre terjedő kutatásaim s tanulmányozásom alatt 1585-ről vagy az előttiről való sem magyar, sem latin oly *Törvénykezési szabályzat* nem került elém, a minék azon korból való-volta s eredeti alakjában fenléte kritikailag megállapított vagy megállapítható lenne; de igen *vélt 1583-beli*, a mi azonban apocryphum; mert sem nem azon évi, sem nem új, de az 1537-dik évi latinnak későkori rövidített magyar fordítása.¹⁾ Előttém teljes bizonyosságként áll az, hogy *egy 1583-n szövegezett kolozsvári helyhatósági szabályzat* létének állítása több annál, a mint más helyt²⁾ jellemeztem: az egy, e tárgyban fölületes tudásu és ítéletü elmének vagy *jó*, vagy *rossz hiszem-ü* tévedése, hivése pedig tudományos együgyűség.

De sikerült föltalálnom 1588-ból való ily szabályzatot, *latinul* szövegezve, a mi saját tulajdonom; bárha ez is 1656. ápril 20-án van másolva, forrásmegnevezés nélkül, aláírta *Bölöni Gergely*.³⁾ Ennek tartalma alapjában egészen egyező a fennemlitett jegyzőkönyvi végzésekkel, s eltérésein és a későbbkori bővítéseken kívül a m. tud. akadémia említett kiadványával.⁴⁾ Én példányom *helyesb*

¹⁾ L. OKLEVÉLT. LXV. sz.

²⁾ L. az *előbb megjelölt oklevél végén* levő megjegyzést.

³⁾ Czíme ez: LEGES CONSUETUDINARIAE seu Constitutiones publicae . . . . 1588. L. az OKLEVÉLT. LXIX. sz.

⁴⁾ Ez eltérések és bővítő módosítások ezek: 1. Az én 1588-beli latin szövegü példányomban nincs meg a *Két Részre* osztás, hanem a XI-ik czím [Titulus] után *folytatólag* következnek: „*A Procuratorokról való végezés és egyéb törvénybeli rendelkezések*“, nem mint *Második Részt*, de mint XII-ik czím [Titulus], nem is §-okra osztva, de egymásra megszakítás nélkül következőleg. 2. E XII. czím szövege nem *latin*, de *magyar*. 3. Az előbbi I—XI. czím szövegével nem egyidejű, nem 1588-ki alkotás, de tartalmából bizonyíthatólag, 1610-ki vagy utáni. 4. Peldányom irálya egyszerűbb, tömörebb, s a régiség bélyegét inkább magán viseli, mint a m. tud. akad. kiadványa. 5. A III. czím [Titulus] végén X-ik pont gyanánt, e — korai eredetre s a megállapodások és szövegezés első idejére mutató — megjegyzés van: *A nemessék elfogatásáról külön kell szólni s a kiváltságokat megnézni és azokból szerezni okulást.* [De Nobilium Captivatione stb.] 6. Az én példányomban a 6-ik czím [Titulus] 5. §-a magában foglalja az akad. kiadványa 6. 7. §-át is, ezért az enyimben a 6. §. az akadémiáéban 8-dik; az akadémiáéban levő 9. §. az enyimben 7-dik; az akadémiáéban a 10. §. az enyimben 8-dik; a 11. §. az enyimben 9-dik; az akadémiáéban a 12. az enyimben 10-dik; az akadémiáéban a 13.

czímét, szövegének régibbségét, a latin résznek a czímben levő évhez a m. tud. akadémiáénál sokkal közelebb időből származását, a vonatkozó jegyzőkönyvi végzésekkel s az eredetivel inkább egyezését és így hitelesebb-voltát a 305. lap 4-ik jegyzésében igazoltnak tartom.

Kolozsvár polgárai anyagi jóllétére irányult a fejedelemnek számos intézkedése. *Egyik* 1583. jun. 12. költ s Torda városhoz intézett parancslevele. „Panaszoltak t. i. a kolozsváriak, hogy e város lakosai nyakassága miatt nekik a fejedelem postáit s más szükséges dolgokat gyakran Fejérvárig kell szállitniok, kérték sérelmök orvoslását. A fejedelem szigoruan megparancsolta a tordaiaknak, hogy valamikor a kolozsváriak szekerei hozzájok érkezenek s birájok levelét elémutatják, azonnal más szekereket és lovakat rendeljenek, máskép cselekedni ne merjenek.“¹⁾ *Másik* azon 1589-n ápril 25-n a kérdésnek — a tordai részleges országgyűlésen együtt volt tanácsosai által — a hely színén megvizsgáltatása után s a fejedelmi tanács beleegyezésével adott azon kiváltságlevele, melyben megengedte, hogy Kolozsvár polgárai, a kik dézmát amugy is fizetnek, a gyalui várhoz tartozó Fenes határán birt szőlőik holdjától sem azon 8 pénzt tevő hegyvámot, melyet a várgondnok tőlük megvenni igyekezett, sem a várbeliek hasznára vagy borfestés végett követelt érett vagy éretlen szőlőgerezdeket ezentúl adni ne legyenek kötelesek. Kivette tehát Kolozsvár polgárait és örökre mentesítette a fenforgó 8 pénz és érett szőlő adásától, s Literati Albert várgondnoknak szigoruan meghagyta, hogy őket ezen most nyert kedvezményben megtartsa és tőlük a szokásos dézmán kivül

az enyimben 11-dik, ennek végső kivételes intézkedése az én példányomból hiányzik. Ez az oka, hogy az én példányomban e cím csak 11, az akadémia kiadványában 13 §-ból áll. 7. A 7-ik cím [Titulus] 1. §-a az enyimben magába foglalja a 2-kat is, tehát e cím az enyimben 6, az akadémiaéban 7 §-ból áll. 8. Az én példányombeli 9-ik cím [Titulus] 1. §-a az akad. kiadványában bővitve kettőre van osztva, s így e cím nem két §-ból, de háromból áll. 9. Az akadémia kiadványabeli 10-ik cím [Titulus] 8. §-ában a végső tétel az enyimben hiányzik; a 9. §. első felében a mondat félben van hagyva „etc.“ rövidítéssel, mint szintén a végső mondat is. . . . Én arra, hogy a *Procuratorokról* szóló cím Kolozsvár 1588-ki *Helyhatósági Szabályai*-nak, máskép *Szokásos Törvényei*-nek *Második Részét* tenné, s azzal egyidejű lenne, a városi közjegyzőkönyvekben s máshol kutatásaim rendén bizonyítékot nem találtam.

¹⁾ Látható a városi levéltárban P. 5. sz. a.

semmi mást ne követeljen és ne vegyen.¹⁾ 1598. Báthori Zsigmond fejedelem megengedte, hogy Kolozsvár város polgárai és lakosai bár hol vett s Erdélybe behozott vagy innen Magyar-, Német-, Lengyel- s mindkét Oláhországba ki- vagy bármely országrészekbe széthordozandó bár miféle áruikról és élelmi szereikről 20-dot és 30-dot ne fizessenek, hanem az forditassék a város közszükségeire.²⁾ Pert indítván Kolozsvár városa Ebesfalvi Apaffi Miklós ellen, hogy atyja Apaffi Gergely Káposztás-Szt.-Márton nevű vámos helyén Kolozsvár kiváltságai ellenére vámot vett, 1590. novemb. 3. Ippi Borsoló János fejedelmi ítélőmester aláírása s Radványi Márton másik ítélőmester *látta*-ozásával Kolozsváratt azon ítélet hozatott: hogy az alperes többé vámot ne vegyen, a meg nem jelenésért pedig fizessen három nehéz súlyu márkát, a mi 12 forintot tesz. Ez ítélet Béltéki Sámuel polgár s Pistaky Lukács város ügyvéde kérése következtében másolatban, ítélőmesteri pecsét alatt kiadott Gyula-Fejérváratt 1592. febr. 26.³⁾ Ugyan 1592. jan. 9. Hosz Lőrincz esküdt polgár, Budai Tamás fő-, Herczegh Gáspár királybíró kérésére a kolozsmonostori konvent átírta I. Lajos király 1374. kelt azon kiváltságlevelét: „hogy a kolozsváriaktól Bács faluban vámot ne lehessen venni, s ha vettek, törvény nélkül adják vissza.“⁴⁾ Ugyanazon évben és napon ugyanazok kérésére a kolozsmonostori konvent átírta Zsigmond király azon 1436. május 31. Morvaországban Znaimban kelt parancslevelét, melyben meghagyta Lozsoncei Bánffy Istvánnak, László fiának, hogy vámszedői a kolozsváriaktól Bonczidán és Bánffy-Hunyadon vámot ne vegyenek, a mit eddig vettek, azért tegyenek eleget; mit ha nem tesznek, meghagyta Lévai Cheh Péter és Cháky László erdélyi vajdákknak, hogy a dolog mibenállásának végére járva, a kolozsváriakat régi szabadságaikban védjék meg.⁵⁾ Ez irányban a város is érvényesítette azon még Zsigmond királytól 1409. márcz. 25. nyert kiváltságán⁶⁾ alapuló jogát, hogy polgárai a püspök által birt jószágokban levő szöllőkbe tizednél egyebet, tehát sem 9-det, sem földbért

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXI. sz.

²⁾ L. a városi *levéltárban* TT. 1. sz. a. Másodszor is kiadva, TT. 25. sz.

³⁾ L. a városi *levéltárban* T. 90. sz.

⁴⁾ L. a városi *levéltárban* T. 4. sz.

⁵⁾ L. a városi *levéltárban* T. 32. sz.

⁶⁾ Látható: OKLEVÉLT. I. k. 149—150. II.

fizetni nem voltak kötelesek. Erről szóló kiváltságukat Hossz Lőrincz kolozsvári esküdt polgár a maga és Budai Tamás fő-, Herczegh Gáspár királybíró s a többi esküdt polgárok és senatorok nevében a kolozsmonostori konventtől átíratban kikérte s az 1592. új naptár szerinti vizkereszt nyolczad napján kiadta...¹⁾ A polgárság legnagyobb erőgyarapodására volt azonban a fejedelem azon 1594. nov. 6. kelt elhatározása, melylyel a kebelében élő nemesiséget adófizetés és katonáskodás tekintetében egészen a város hatósága alá s polgári jogkötelékébe vonta bele. Meghagyta t. i. a város biráinak és tanácsának, hogy az ottani nemesiséget kellő készülettel hadba állítsák. Ezek kérelmökben fölfejtették, hogy a várost ezzel soha egy boldog emlékezetű fejedelem sem terhelte. István király Békes hadakor tanácsával vizsgálta meg e dolgot s úgy határozott, hogy a kik kulcsos városokban laknak s csak különböző erényeikért nemesítették meg, hadba menéstől menttek, hanem azon városokban mint polgárok szolgálják a fejedelmet. Okát is megmondotta a király ennek. A kulcsos városi nemesek — ugymond — csak nomine tenus azok, nem úgy mint a tordai, déézi, enyedi és vásárhelyi nemesek; mert ezek adót, dézmát, házoktól szolgálatot semmit sem tesznek, hanem attól teljesen menttek; de a Kolozsváratt lakó nemesek adót, dézmát fizetnek, lovaikat posta alá, magukat és házukat házuk népével együtt mindenféle szolgálat alá éjjel-nappal kényszerítik, mint a közembereket. Kérte tehát a város, hogy mivel ő maga kebelében szabad nemesnek senkit nem tart, hanem a fejedelem alattvalójának tartják, úgy, mint magukat, azt kívánják, hogy oda állithassák éjjel-nappal, a hová akarják, ott vigyázzon, szolgáljon, adót fizessen, terhet hordozzon mint ez óráiglan volt. A hadviselésben immár időmulási joguk van, soha ez óráig egy kegyelmes fejedelem is ezt meg nem változtatta, egy test levén a város, s abban tagok mindnyájon, azokat soha meg nem szaggatták, mert egymással jók ők annyira, a mennyire nekik Isten erőt ad. Ha a fejedelem most a nemeseket kimenni kényszerítné, maguknak nagyot tulajdonítván, szabadosoknak kezdenék magukat e városon tartani, a mi miatt a város szabadsága megromlana. S ez lenne első a város alapja megromlására is; mert ott sohasem lakhatott, nem is lakik oly szabad ember, a ki

¹⁾ L. a városi *levéltárban*. Fasc. V. 5. sz.

nemes legyen. Kérték azért a fejedelmet, hogy megértvén kegyelmesen esedezésöket, ez újításnak helyet ne adjon, hívségökért romlásuknak vegye elejét. Itt is a fejedelem vigyázó hívei ők, s midőn maguknak, az országnak is szolgálnak. Az országbeli uraknak, nemeseknek házanépét, magzatit, marháját, kiket hozzájuk behoznak zavaros időkben, őrizik mint magukat s oltalmazzák... Ha a fejed. ezt megengedné, a 12. tanács és több tisztviselők is felbomlanának; mert sokan vannak köztük név szerint megneemesítettek. Hiszik azért, hogy a fejed. követi szerelmes eleinek e dologban bölcs értelmét és határozását, s meggondolja, hogy a jól elrendelt városnak nyugalmát jövő romlására nem illik méltatlan újítással megháborítani. . . .“ A fejedelem rövid határozása ez volt: „A kolozsváriak, a kiknek csak czimerlevelek van, tartsák magukat a decretumhoz és a város közé szolgáljanak; személyekért nem tartoznak személyesen felkelni, sem lovast, sem gyalogot adni a vármegye nemesei közt; de a kiknek jobbágyuk van, tartoznak személyöktől lovast, jószágukról zsoldost állítani. . . .“ „E határozatot 1595. aug. 21. egy 14 személyű kiküldött bíróság helyben hagyta. . . .“ ¹⁾ Itt van gyökéroka Kolozsvár polgársága azon határozott hazafias és sajtáságos mivelt szellemének, a miben a magyar városok között oly előnyösen tűnik ki. Ez a független állásu vagyonos polgárság és felsőbb értelmiségű nemesség érületi, szellemi és jellemi szerencsés egybeolvadása, a mi Kolozsvárnak fényt és tiszteletet szerzett, s őt az erdélyi részekben a polgári szabadság, miveltség és jó izlés vezetőjévé avatta.

Kereskedelmi érdekét főleg maga igyekezett előmozdítani czélszerű intézkedésekkel. 1597. márczius 8. végzésökben megengedték, hogy a görög s egyéb kereskedők szabadon jöhessenek Kolozsvárra, s nem 3-ad napig, hanem egy hétig árulhassanak; de mikor eljönnek, mindjárt boltot ne nyissanak, hanem először a birónak adják értéskére; a borsot, sáfrányt, gyümölcsöt forinttal adják, gyölesot véggel, leveles gyölesot, török vásznat forint számra, süveget fertályával. [?] Az 1599. márcz. 3. közgyűlésben a város közjaváért végezték: „hogy kolozsvári ember senki vassal ne kereskedhessék, hanem a városé legyen; sorsot vetettek, hogy ki legyen gondviselő, s az szászra esett; azután szavaztak, ez Ádám

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXVI. sz.

Jánosnak adta a többséget, kinek fizetésére másfél száz forintot, a mely házba a vasat berakatja, attól bérfizetést s a szolgálknak is bért rendeltek. Meghatározták, hogy e tiszt is magyar és szász közt felváltva forogjon.

A politikai élet nagy válságai közt Kolozsvár *ipara* föllandült. Nehány czéh szabályait újította meg, sok módosította, egy-kettő a tanácstól új szabadalmat nyert, vagy a réginek a fejedelemtől megerősítését eszközölte ki, valamennyinek belső életében élénk munkásság nyilvánult s hasznos tevékenység nyomai maradtak hátra. Elidegenítvén magától Zsigmond fejed. könnyelmű tettei és zsarnoksága által a nemesség nagy részét, a polgárságra kellett támaszkodnia, s első helyen Kolozsvárra, melynek polgárai iránt kitüntető rokonszenvvel viseltetett, s bár a vallás elválasztotta, a politikai érdekek egészen egymásra útalták.

A *Borbélyok* régi¹⁾ czéhszabályait a fejedelem Borbély Bálint, Auner Márton czéhmestereknek s Borbély Ilyés borbélymesternek a borbélyok és sebészek nevében elébe terjesztett kérésére 1590. márcz. 1-én Gyula-Fejérváratt, pergamenen, nyílt alakban, maga és kancellára aláírása alatt kelt, s vörös, fejér és zöld selyemzsinoron függő pecséttel hitelesített levelében átirta és megerősítette.²⁾

A *Szőcsők* érdekét védő törvényt hozott az 1591. nov. 1—20. gyula-fejérvári országgyűlés, megtiltván a vad bőrök kivitelét s a város biráinak kötelességévé tevén, hogy a kiket ezek vásárlásában tetten érnek, tőlük elvegyék, ha nem teszik, a közügyigazgató fogja perbe s büntetessenek 200 forinittal; a 30-dosokat pedig felhatalmazta a törvény, hogy a kínól efféle és más bőröket találjanak, elvegyék.³⁾ A szőcsök azon régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságát: „hogy senki az országban bárány bőrt, vadbőrt, nyersét és csáválatlant meg ne vegyen, el ne foglaljon s Erdélyből ki ne vigyen, mással is ki ne vitessen, azok elvesztése büntetése alatt, 1581. decemb. 9. kelt kiváltságlevelében a fejed. megerősítette, szigoruan meghagyván az ország minden urainak, megyék és városok főtiszteinek; kapitányoknak, udvarbíráknak, harminczadosoknak, kereskedőknek, neméseknek és parasztoknak,

¹⁾ Láthatók fennebb az 1568. évről, a 157—159 II.

²⁾ A borbély czéh *leveles ládájában* levő *eredetiből*.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 394. 1.

hogy senki a kolozsváriakat ezen szabadságukban meg ne bántsa és károsítsa.“¹⁾ Saját belgazgatásukból érdekes a czéh *legrégibb jegyzőkönyve*, melyet ezért I. számmal jelöltem meg. Tulajdonképen ez a *mesterek Catalogus-könyvének* mondható; mert azok neveit foglalja magában egy egész századról, nagy számban s részletezőleg, melybe kiki maga írta be magát nemzetiségé nyelvén. Itt-ott azonban üres hely maradván, későbbi időbeli mesterek is oda írták be nevöket. Táblája kemény, hártyával van borítva, rajta hangjegyes *Antiphona-töredék*.²⁾ Az 1587—1588 évről van egy-két német czéhvégzés, 1591-en innen magyarul van írva, 1602-ön innen a jegyzőkönyvet is magyarul írták . . . . 1626-on tul szintén . . . .

Az *Aranyműveseket* illetőleg a medgyesi országgyűlés 1589. márcz. 8—23. azon végzést hozta, hogy a kezökbe adott arany- és ezüstműveket pontosan feldolgozzák s maguknak semmit belőle meg ne tartsanak.³⁾ Maga a czéh 1584. ápr. 24. önhatáskörében szintén hozott egy végzést, mely a tartalom és irány sajátságaiért közlésre méltó. „Forgott a czéh előtt — így szólnak — az ifjak és inasok oly annyira kevély negédes állapotja, hogy ha idejek eltelik, sem tanítómesterek, sem czéhmesterek jó intésével nem gondolnak, hanem a mint és hol nekik tetszik, járkálnak. Vették eszékbe atyáik dicséretes és jóra hagyott példáját, hogy ennek előtte a mely mesternél az inas tanuló esztendejét betöltötte, a mester a czéhben felállott, elé hívta őt, s ott szabaddá vallotta; a czéhmesterek ilyenkor szeretettel intették, mint viselje magát. A ki heti bérért szolgál, azt is intették, hogy emberséggel és kedvvel szolgáljon, a jó rendhez tartsa magát, s csak úgy ígérték meg nekik a tanuló levelet. Mely igaz rendelkezésével eleinknek, minthogy

¹⁾ OKLEVÉLT. LXIV. sz.

²⁾ A legelső mesterek 1591-n: Christianus Irger, Fodor Gergely, Szabo Miklos, Gaspar Pechch, Steffen Schopfer, Merten Nidesz, Jacob Schuber. Később beírva 1581-re: Endres Lintzeg. 1602-ből: Paul Adam, Ozdi György, Thomas Scheszpurger, Váradi Gergely. 1603-ról: Stephan Herezeg, Merten Eile, Hanes Klein, Izso János, Totházi Bálint, Stephan Breiner. 1605-re: Körösi Mihály. Így megy tovább 50—60 levelen át. 1617-n van egy *Lai-stroma a Becsületes Mestereknek*, benne 52 mester, 22 magyar nevű, 1623-ből: 61 mester 27 magyar nevű s így tovább majd minden évben 1689-ig, a mikor 49 volt, köztük 22 magyar. Tér szüke nem engedi a további közlést.

³⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 95. l.

ő kegyelmek sem az Istent, sem felebarátaikat nem bántják, akarták egyetértőleg, hogy ezután is czéhökben megtartassék . . . .“ 1584. jun. 23. a bíró és öregek is ben levén a czéhgyülésben, javallák és helybenhagyták e végzést.¹⁾ Ily tapasztalatok birták rá a czéhet, hogy 1591. a tanulókra és fizetett munkásokra nézve új czéhszabályokat alkossanak. Ez évben t. i. Kathonai Mihály és Filstich Péter s velök együtt Budai Tamás főbíró, Kőmives Ferencz és Bonczidai Gergely mesterek és városi esküdt polgárok a maguk és ötvös mesterek akaratóból, azon indító oknál fogva, hogy a tanulók és fizetett munkások [*tyrones et mercenarii*] igen elbizakodottan viselik magukat s uraikkal szemben oly nagy szabadságot és vakmerőséget mutatnak, hogy ez a közöttük való fegyelmet és eddig fenállott tisztességes viszonyt teljes felbomlással fenyegeti, ezen féltelenség megzabolázása s az aranyműves legények és tanuló inasok kicsapongása megakadályozása végett I—XVIII. pontból álló szabályt alkottak s azokat Műnich Péter fő, Budai Tamás királybíró és a tanács elébe megerősítés végett beadták, a kik érett megfontolás és átvizsgálás után, helyeseknek, a kitüzött czélra alkalmasoknak találván, néhol bővitve, máshol rövidítve elfogadták, megerősítették, s hogy azok, a kiket illetnek, inkább megértsék, magyar nyelven 1591. május 20. a város jegyzője Diosy Márton aláírása alatt, a város nagyobb pecsétével megerősítve kiadták. Hogy e szabály tekintélye annál nagyobb legyen, Kathonai Mihály czéhmester, Gyulai János, Balásfi Gergely és ifj. Filstich Péter aranyműves mesterek kérték a fejedelem megerősítését, a mit az 1591. aug. 21. teljesített is, és kék, sárga, fehér és veres zsinoron függő pecsété alatt kiadatott.²⁾ Az 1597. márcz. 12. tartott czéhgyülés azt határozta: „hogy a becsületes mesterek közül az atyamester parancsolatára 11 óraker haladék nélkül mindenki megjelenjék; a ki elmulasztja, fizessen 50 pénz büntetést.“

¹⁾ A czéhi levéltárában levő eredetiből.

²⁾ L. OKLEVÉLT. LXXII. sz.

E czéhszabályt 1640. decemb. 12. Linczegh Dániel, Szakáts János, Seler János, száz-férfiak, Seres János, Fleischer [*Flescher*] másképp Wagner Péter, Zilahy Pál szintén száz-férfi, Broser István és Köpeczi Sámuel viszont száz-férfi s az aranyműves czéh mesterei és igazgatói kérésére Baczi István fő-, Hermann András királybíró ábirták és a város nagyobb pecsétével megpecsételve kiváltság alakjában kiadták. Bizonyosságul aláírta Conrad István városi esküdt jegyző. [Látható a czéhi levéltárában levő eredetiben.]

Hogy az olvasónak az aranyműves czéh rendkívüli erkölcsi és szám-erejéről, ügyeinek szigorú és tiszta igazgatásáról világos fogalma legyen, elég lesz I. *mestereinek névsorát* adnom 1547-től 1585-ig a czéh eredeti jegyzőkönyvéből, ¹⁾ II. *aprod-lajstromát* [Regestum], ²⁾ III. *az utóbbi 19 évi czéhmesterválasztási jegyzőkönyv kivonatait* s azok nyomán a czéhmesterek nevét, a vagyoneleltározási

¹⁾ I. 1585. REGESTVM AVRIPABRORVM COLOSVARIENSIVM. [Három új vastag jegyzőkönyv, borítéka hártya, melynek egyik lapján ily kezdetű *Antiphona* néhány strophája olvasható: *Haec est virgo sapiens* s a t. Belől minden cím nélkül kezdődnek a mesterek nevei, így:]

[Magister]	[Magister]	[Magister]
Petrus Fylstik 1547.	Bekesi János 1572. obiit	Michael Helfer 1579, obiit
Thomas Budai.	1585. die 17. jul.	1586.
Urbanus Bonczidai.	Joannes Giulai 1573.	Stephanus Karoli 1580.
Stephanus Pechy.	Gregorius Szent-Miklosi	Matteus Wicei „
Franciscus Kőmies 1556.	1573.	Valentinus Pecreci „
Gregorius Bonchidai „	Paulus Bezprimi 1574 obiit	Joannes Nireo „
Adam Chob 1560.	1586, dum pestis durabat.	Benedictus Szakal 1581.
Alexius Szwki.	Stephanus Szetchi 1574.	Stephanus Fekete „
Gregorius Bornemisza 1563.	Stephanus Giulai 1575.	obiit 1586.
Fabianus Eniedi.	Benedictus Kalotaszegi	Johannes Szilahi 1581.
Joannes Decsi † 1566.	1576.	Georgius Erdeodi 1582.
Demetrius Kobak „	Michael Kathonai 1576.	Martinus Bainsz 1583.
Demetrius Giulai „	Mathias Asztalos „ Albac.	Tomas Budai junior 1583.
obiit 1586.	Petrus Asztalos 1577.	Georgius Becksereki „
Michael Igiarto 1567.	Martinus Niari „	obiit 1586.
Ambrosius Giulai „	Gregorius Laskai 1578, obiit	Joannes Nagibaniai 1583.
Antonius Asztalos 1569.	1586.	Stephanus Boros 1585.
Gregorius Balasfi.	Lucas Berekszaszi 1578.	Andreas Helfer „
Joannes Decsi 1571.	Michael Szeőke 1579.	Martinus Biró, Fenes,
Gregorius Was 1572.	Gregorius Szegedi.	szász nemzet 1585.

E nevek mind egy-egy ívröttü levelet foglalnak el. Ugy látszik, hogy arra voltak rendelve, hogy azok hibáit, mesterré létök és esetleg, haláluk évét is bejegyezzék. L. az OKLEVÉLT. CCCLV. sz. D. betű alatt.

²⁾ II. E könyv külső tábláján legfelül ez áll: 1584 AZ APRODOK IDEIEREOL VALO REGESTVM sat. Az első levél belső oldalán két magyar jelmondat, de a lap fele ki levén szakadva, a mi megmaradt, érthetlen. A könyv első levelén fenn: „A. D. 1584. REGESTVM — Széki *Eőtvös István* és *Füstich Péter* czéhmesterségeokban szegotttetett Aprodok esztendeiekreol, Rend szerint ugyan ezen felliwl megirt esztendeoben 1584.“

Ezután foly a szegődtetési bejegyzés, nem szabályosan, időrendben, hanem a mint kinek-kinek tetszik, a hol helyet kap bejegyzésének, úgy, hogy az 1584 és 1598 közötti évekről szétszórva, feljebb-alább vannak szegődtetések, a miket én sorban, időrend szerint közlök, mint olyakat, a mik azon korbéli czéhviszonyokra kisebb-nagyobb világot vetnek.

adatokat s főbb és emlékezetesebb más természetű följegyzéseket.¹⁾
A mesterek névsorában látható nevek német és magyar hangzásából

1584. *Szakál Benedekhez* egy Szegedi Beoldeor Giorg fiát Giorg nevű szegődtettek négy esztendőre. . . . Tehát ekkor négy év volt az inasi tanulás ideje. Kezes volt érette — [a kezes neve nem volt kitével]. E szerint egy mesternek a kezessége volt szükséges a felvétetéshez, azon kívül az illető letett 2 forint zálogot.

1585. Szegődtették inassá Magyar Bálintot. 1586. *Kathonai Mihályhoz* a Hunyadi püspök öcsét, Hunyadi Pált.

1587. Szegődtették inassá Gépelyes Gergely fiát, kolosi fit.

1589. *Szakál Benedekhez* Szakácsi Bálintot, debreczeni fit, 2 forintban zálogba tettek egy bokor virágos kapsot.

1589. *Szakál Benedekhez* Seres János fiát, Janesit . . . *Szegedi Gergelyhez* Székesfeyvári Mátthyás predikator fiát, Matthyást.

1590. Déésen lako *Desy Eötvös Jánoshoz* szegődtettek egy inast, adott zálogban két ezüst kalánt. [Megjegyzendő, hogy ez időben a déési aranyívesek a kolozsvári czéhvel voltak egyesülve.]

1592. *Sassa Baláshoz* szegődtették Érsek Bálint fiát. 1592. *Szakál Jánoshoz* Kolosvári Imre nevű inast. 1593. *Szakál Benedekhez* szegődtették Maklós Tamás fiát. 1594. *Bányai Jánoshoz* Lantos Jánost. [Ez valamely népdalnok fia lehetett, onnan van neve.] Ugyan 1594. *Bányai Eötvös Jánoshoz* Fejérváratt szegődtettek egy inast. [E szerint Fejérvár aranyívesei is a kolozsvári czéhhez tartoztak . . .] Kőmives Ferencz fiát, Ferenczet szegődtették be, mivelhogy mester fia, nem adtak semmit.

1595. *Filstich Péterhez* szegődtették be kolosvári plebánus Erasmus János fiát, Györgyöt.

1596. *Szakál Benedekhez* szegődtették Pápai Mihályt.

1596. *Hunyadi Pálhoz* . . . Ách Pál fiát.

1597. *Püspök Pálhoz* Lakatos György fiát.

1599. *Szakál Jánoshoz* szegődtették be Mikolás István fiát.

1600. *Veres Bálinthoz* Nyireo János fiát, mivelhogy mester fia, nem fizetett semmit.

¹⁾ III. Az elébb említett *czéhmesterválasztási jegyzőkönyvkivonatok* érdekesebb részletei.

1580., 1581., 1582. [Ez év után hátrább e bejegyzés áll: *áldozónap* előtt való szombaton. Nem tudom: ha az áldozó csütörtök van-e értve vagy más nap?] *czéhmesterek Péchi István, Filstich Péter.* Mikor a számvevők kezekbe számlálták a toronybeli szerszámokat, vaesorára költött [a jegyzőkönyv írója, tán egyszerismind a czéh pénztárosa is lehetett.] 2 f. 5 p. Volt zálogban egy oláh *gyaidia* [?] 4 forintban.

1583. *Kathonai Mihály* és *Eötves Ádám* . . . Adtak kezekbe készpénzt 286f. 29p. 11 kalánt, piskloczot is adtak [?]; függő pecsét alatt való levél volt 4. a szöbeni [igy] levéllel össze; van sormunc is [?] 4 lot, lazur is 4 lot, pecséd-

ítélve: Fylstich Péter, Helfer Mihály és András, tehát három, százsz volt, 47 magyar, kik közül Kathonai Mihály és ifj. Budai Tamás

teletlen levél, a czéhé van 3, van egy pecsét, a czéhé; könyv mindenestől van 7., Registrumok = egy vászon táska levelekkel teli; két szőnyeg is van.

1584., 1585. *Széchi István, Fylstich Péter.* Az előbbieknak átadottak mind meg voltak; volt egy persely, iskolájában egy pecsét tábla. [A tábla az volt, a mivel a czéhmeister gyűlésbe hívta a mestereket.]

1586. *Gyulai Demeter, Fötves Adám.* Van a czéh pecsétí ezüst iskolájában, egy pecsétes tábla.

1587. *Bonczidai Gergely, Fylstich Péter.* Van egy drága aranyos nyelű kalán, piseta 9. for. 1, pénz 50. Valami töredék ezüst egy perselyben. [Ez lehetett fenebb is a perselyben.] 14 for.

1588. *Kőműves Ferencz és Fylstich Péter.* Van a toronyban szám szerint pisklocz is [?] 169 font.

1589. *Gyulai János, Fylstich Péter.*

1590. *Gyulai Eötvös János és Fylstich Péter.*

1591., 1592., 1593. *Kathonai Mihály, Fylstich Péter.* Az első 1593. királybíró is volt. Megjegyzik, hogy a 2-ik kulcs a czéh ládájához Budai Gergelynél van, ott megtalálható, ha szükség lesz rá. [Tehát két egyén adott ki pénzt a czéh ládájából, kettős zár alól.] Az adósok közt volt Zakál János, jót álló Szakál Benedek, mindkettő aranyműves, Sassa Balás . . A toronybeli szerszámokat is meglátogatták.

1594. *Was Gergely és Fylstich Péter.*

1595. *Gyulai János, Fenesi Márton.*

1596. *Kalotaszegi Benedeket, Fylstich Pétert* választották a czéhmeister-ség gondja viselésére, melyet engedje Isten ő szent felsége, hogy jó egészséggel és földünkben való megmaradásunkkal egyetemben legyen, és az ő szent nevének tisztességére, ő kegyelmeknek is békességgel és egészséggel való megmaradásokra. *Amen.*

Levelekről: Van levél függő pecsét alatt 5, város levelei magyarul 2, szászul is 2, egy öreg pecsétes tábla, czéh próbaköve a szokott próbatőkkel, 10 kopjára való lobogó.

Márcz. 2. számvevő uraim rendelték volt, hogy a szegényeknek, szükkölködőknek, diákoknak adjunk a czéh javaiból. [Élőszámlálja, kiknek, mit adott?]

Márcz. 4. [Ez az első keltezés, a mit ily emlékekben láttam.] Birságot fizetett Ombozy Pál sat.

Május 15. Tisztítottatta a tornyot, szakállasokat, puskákat az ifju mesterekkel, egy ebédért fizetett for. 2. 11. p.

Május 29. Vitetett 2 szekér követ a toronyhoz, hajgálni valót, 37 p. két szakállas feldozásáért adott a lakatosnak 36 p.

1597. *Bornemisza Gergely, Fylstich Péter.*

1599. die 15 martý *Was Gergelyt és Fenessi Mártont* megválasztották

főbíró, Szegedi Gergely fejedelmi táblai bíró, nem egy senator és országgyűlési követ, classikus műveltséggel bíró, a hazai törvényekben jártas, fejedelmi udvarokban forgott férfiak. A czéhintézmény e korban a nemzet politikai és társadalmi nevelőjének mondható, mely a hazának sok jeles embert adott. E jegyzékben látható magyar mesterek túlnyomó száma, nevezetes tények és fontos más adatok szerint az aranyműves czéh főleg *magyar czéh* volt, s a kebelében uralkodó szellem és hazafias érzület Kolozsvár magyarosodásának ez idő alatt gyors előhaladására nagy mértékben befolyt.

A czéhmesteri beigtatás is — a mint alól a jegyzetből kitűnik — tanuságos részletekkel gyarapítja politikai és műveltségtörténetünket.

A *Fosztócsinálókra* nézve az 1595. decemb. 13—23. gy.-fejérvári országgyűlés azon árszabályozást hozta, hogy a karasia posztó singét 60, a brassait 50, a fodor iglert [*Iglauer*] 40, a köz igler singét 23, a braszlainak [*Boroszló*] 25 pénzen árulják, minek megtartását a mestereknek büntetés alatt kötelességökké tette. ¹⁾

A *Mészáros czéh* szabad adásvevési jogának a szöcs czéh által korlátozását és így az elébbi megkárosítását — panasza következtében — az osztó igazsággal megegyezőleg orvosolta a fejedelem. Elébe terjesztették t. i. Palcz Pál, szebeni, Vitéz Menyhért kolozsvári, Mészáros Bálint medgyesi, Mészáros Gergely fejérvári, szintén Mészáros András enyedi, Mészáros István tordai és Mészáros Lőrincz vásárhelyi mészárosok maguk és társaik nevében, hogy nekik Magyarország régi szent királyaitól való kiváltságaik és kedvezményeik vannak arról, hogy báránybőreiket csak az országbeli szöcsöknek adhatták el s így egymás szükségén nehézség nélkül segítettek. Most azonban a szöcsök gyűlésőkben megsabták azon

egész czéhül, kívánták ő kegyelmeknek, hogy egésséggel és békességes földünkben való megmaradással birhassák, melyre a minden jóknak megadó szent Istenc és mindeneknek atyja adjon erőt, hogy velünk egyetemben ő kegyelmek is megmaradhassanak . . . . . Van egy pesma gomb és 2 arany boglár, melyek együtt nyomtak 10 aranyat és 3 ortot [?] Van egy kis zomorlásban [?], hátrább így van írva: egy zomorla soczkaban = zaeskó] arany, mely nyom sat. Van dutka, teszen 36 pénzt.

Van arany, ezüst, réz pénz, zállog, tégely, 741 for. 70 p. Ezen kívül a toronybeli szerszámokat is megszámlálták, de ennek helye üresen maradt a papíroson. A czéh *levéltárában* levő, fennebb ismertetett *ered. jegyzőkönyvből*.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Éml.* III. k. 486. l.

árat, melyen a bárány bőrt tőlük meg kelljen venni, és súlyos büntetés alatt minden szőcsnek megtiltották, hogy annál drágábban vásárolni ne merjenek; így ők a bőr nem léte, a mészárosok áruik el nem adhatása által tetemes kárt vallottak, holott a szőcsök bőrműveiket úgy az országban, mint azon kívül mindennek ármelegsabás nélkül szabadon árulják. Kérték tehát a fejedelmet, hogy a szőcsök ezen tilalmát megszüntetve, nekik a bárány bőr szabad eladását engedné meg. A fejed. a kérés jogosságát látva, 1589. május 10. kelt engedélylevelében [*annuentionalis*], azon iudító oknál fogva, hogy senkinek nem szabad magának más kárával hasznot szerezni, s a mészárosok bőreladási szabadságának a szőcsök által megesorbitása az igazsággal ellenkezik, a szőcsöknek a fejed. megegyezése nélkül s a mészárosok kárára hozott említett ármelegsabási határozatát megsemmisítvén: a mészárosoknak megengedte, hogy — ellent nem állván a szőcsök határozata — bárány bőreiket illő és méltányos áron bármelyik szőcsnek eladhassák; egyszersmind országa összes szőcsmestereinek meghagyta és parancsolta, hogy az ő javukra, de a mások kárára hozott eme szabályt mellőzvé: a bárány bőrnek illő és méltányos eladását gátolni s a vevőket bántalmazni ne merjék. Ezen fejedelmi kegylevelet az 1590. május 2. gyula-fejérvári részletes országgyűlés ideje alatt tartott fejed. táblai ítélőszék kolozsvári Trauzner Lukácsnak az odavaló mészárosok nevében hozzá intézett kérésére átíratta s Borsoló János ítélőmester aláírása s a törvényes ügyekben használni szokott fejedelmi pecsét alatt kiadta.¹⁾ E táblai határozat ellen Tótházi Miklós tiltakozását jelentvén: belőle párt kért s meg is nyerte. A továbbiakról adatok nem kerültek elé.

A *Szabó czéh* szűrposztó-iparának a külföldi verseny ellenében való védelmére nevezetes kiváltságot és szabadalmat nyert Báthori Zsigmond vajda 1592. május 6. kelt kedvezménylevelében. Elébe adták t. i. Hosszu János kolozsvári, Szabó Gáspár és István székely-vásárhelyi, Szabó Balázs és György tordai szabómesterek maguk és szűrnyívet készítő erdélyi összes társaik nevé-

¹⁾ E kedvezménylevelet kiadta 1694. a k.-monostori konvent, 1698. aug. 22. I. Lipót fejed. 1699. jan. 10. a segesvári országgyűlésben, 1699. ápr. 10. a kolozsvári tanács ülésében kihirdettetett, senki ellent nem mondván. Kiadta Rácz János, jegyző. L. ezekről a k.-monost. konv. 1755. május 1-i átírata a mészáros czéh *levéltárában* levő *eredetiekben*.

ben: hogy ők a vásári árucikkék közelebbi szebeni országgyűlési szabályozásának a mennyire lehet, eleget kívánnak tenni, de nagy akadályuk van abban, hogy némely külföldi emberek az ily posztókat egész kötésben [*ligatura*] megvásárolván, az országból kiviszik. E miatt gyakran megesik, hogy a midőn ők vásárlás végett azon helyekre, s főleg *Disznó* mezővárosba mennek, a hol az efféle posztót nagy mennyiségben készítik, ott semmit nem találnak s így nagy kárt vallva s mesterségökben hátráltatva térnek haza. Kérték a fejedelmet, hogy a mint tőlük az árszabályozás megtartását megkívánja: úgy panaszuk tárgyában róluk is gondoskodnék. Ez tehát, hogy ők az említett árszabályozásnak eleget tehessenek, azon kedvezményt és szabadalmat adta nekik, hogy senki, sem külföldi, sem hazai ember ily posztót kötésben vásárolni, és az országból kivinni, annak elvesztése büntetése alatt ne merészeljen; de ha azzal kereskedni akar, vegye meg kész műben a szabóktól s úgy vigye ki. Meghagyta országa összes főnemeseknek, fő- és alispánainak, várkapitányoknak, vámszedőknek, 30-dosoknak, városuk biráinak, s a t. hogy ezen kedvezménylevelet érvényben tartsák, senki, a ki ily posztót készít, vagy másoknak eladni szokott, az országból kivitel végett kötésben eladni s a vevő kivinni ne merje, posztójának elvesztése büntetése alatt, különben hatalmat ad a 30-dosoknak és minden községi birónak, hogy elvehessék és saját szükségökre fordítsák . . . ¹⁾

Az inas- és legényszabadtítás a ezéhek joga volt. Nyomozódásim közt találtam adatot arra, hogy fejedelmek és tanácsosai udvari szabói is szabadtítottak föl kitanult ifjakat. Uraik méltósága, vagy a mesterségben föltételezett nagyobb tökélyök volt-e oka? nem tudom. A tény ez volt. Szabó István, Gálffi János fejedelmi tanácsos udvari szabója 1592. ápril 19. Gyula-Fejérváratt, Szabó György a fejedelem, Szabó Mátyás a kancellarius szabója aláírásával és pecsétével erősített ajánló levelet adott Köpeczi Szabó Mátyás apródnak, Köpeczi Szabó Balázs és Sebestyén Orsolya jámbor és tiszta ágyból született fiának, a ki nála apród esztendejét igazán, jámborul és híven kitöltötte, valamicskét tanult is: oly kéréssel

¹⁾ E kiváltságlevelet megerősítette Rákóczi Zsigmond fejed. Kolozsváratt 1607. jun. 22., I. Rákóczi György Medgyesen 1637. márcz. 21. Utóbbi hártýára iratva s veres, fejér, sárga és kék selyem zsinoron függő pecséttel megpecsételve. L. a *szabó czéh* levelei közt: B. Fasc. 9. sz.

ajánlta minden városi czéhes helyek szabómestereinek, hogy ha Szabó Gáspár közöttük megtelepedve, czéhbe állani akarna, fogadják be, adjanak neki helyet, igazságában ne fogyatkoztassák meg, hanem legyenek neki oltalmára. Ő is ajánlja szolgálatát azok fiainak, ha útjok hozzá viszi.¹⁾ E fölszabadító-illetőleg ajánlólevél írása és fogalmazványa Szabó Istvánénak látszik. Egyszerű, szabatos és egészen magyaros az irány, mint rövid és világos a dologelőadás. . . . Szabó István oly kitünő és ékes előadásu polgár volt Gyula-Fejérváratt, hogy midőn Mihály vajda 1599 őszen mint győztes ment a székváros elfoglalására, a város két társával őt küldötte elébe békét kérni, mint bölcsesség és ékesenszólás által kitünő férfit. . . .²⁾ Mekkora különbség amaz idők és a mai között, midőn a fejedelmi udvarnál csak udvari szabó annyi volt, a hány kitünő tanácsos, s kétségkívül tisztességes sorsban, a miveltség jókora magaslatán. Mindenik szabómesternek saját czímeres pecsétgyűrűje volt! Hol állott Erdélyben az ipar s minő becse volt, mekkora társadalmi súlylyal bírtak mesterei! A jólétnek mily fokára emelkedett vala önálló államéletet élő nemzetünk!

A *Kötélverő czéh* 1585. márcz. 1. Herczeg Gáspár birósága alatt I—XIII pontból álló czéhszabályt alkotott magának. Magyar levén szövege s más helyen egészen közölve:³⁾ itt nem ismétlem.

Hogy a *Rézműveseknek* is volt czéhe, kitetszik Báthori Zsigmond vajdának 1585. május 24. kelt tiltó parancsleveléből, mely szerint *Szeben, Brassó, Besztercze, Medgyes* és *Segesvár* városokban az üstgyártók panaszolkodtak előtte, hogy vannak erdélyi kereskedők, kik midőn áruikkal Németországba mennek, onnan olyan rézműveket hoznak be és árulják, a miket itt is készítenek: meghagyta azért a vajda a fő- és alispánoknak, szolgabiráknak, várparancsnokoknak, városoknak és 30-dosoknak, ugyszintén a városok biráinak, hogy az ily árukkal bejövő kereskedőket tartsák figyelemmel, vizsgálják meg s áruikat vegyék el, egyúttal megtiltotta, hogy senki ily árut behozni ne merjen. E fejedelmi parancslevelet a szász városok 1769. az erdélyi kir. kormányshoz jul. 3. kelt másolatban beadták, kihagyva belőle Kolozsvárt. Később Besztercze 1622. Bethlen Gábor fejedelemtől megerősített

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXIII. sz.

²⁾ *Bethlen*, IV. köt. 426. l.

³⁾ OKLEVÉLT. LXVII. sz.

másolatot kérvén: az octob. 16. a kir. könyvekből átíratva, abban Kolozsvár is benne volt, minél fogva a tiltó parancslevélnek rá nézve is hatálylyal kellett birnia.¹⁾ Hogy a szász városok elébb kihagyták, azt azoknak Kolozsvár ellenében ismeretes régi idegensége okozhatta.

A *Kőműves czéh* is kérte a bírót és tanácsot, hogy nekik czéh-szabályokat adjon. Ez 1589. febr. 2. a száz-férfiak elé terjesztette az ügyet, a kik azt határozták: „hogy ha czéhet akarnak tartani, gyűljenek elébb össze, irjanak maguknak rendszabályokat s irásban hozzák a bíró és tanács elé; akkor a bíró a várost összegyűjti, előadja, s ha irt rendtartásuk helyén marad, javallják s azután megpecsételve kiadják. Ugy látszik, a kőművesek nem teljesítették, én sehol nyomára nem találtam, hogy valaha czéh-szabályaik lettek volna.

A *Cserző vargák vagy a timárok* czéhe 1587. jan. 25. csertörő malom helyet vett magának. Weiss Tamás czéhatya, Amendt János, Wendler Tamás és Broser György kolozsvári timárok és cserző vargák, Weiss Gáspár, Schemel Gáspár, Hentler Benedek és Adám István idős férfiak s az egész czéh tudtával és beleegyezésével, mint vevők, mesterségök folytatása végett megvásárolták Segesvári Gáspár kolozsvári könyvnyomtatótól és özvegy Herthel Péterné,²⁾ Heltai Borbálától azon csatornát vagy vizárkot, [*ein Fluss*] a mellette levő gyümölcsössel együtt, mely van a papirosmalom és a jezsuiták vele szemben levő kolozsmonostori szőlője között, egy csertörő malom alkotása végett 110 forinton és ezt készpénzzel kifizették. E csatornát és gyümölcsöst az eladók mindazon szabadságokkal együtt adták el, melyekkel ők ennek-előtte vették s a mely vételről és szabadságokról régi pecsétes levelök van. Hogy pedig idővel közöttük veszekedés és perpatvar ne támadjon, a megnevezett örökséget ily föltételekkel és megkülönböztetéssel vették meg és át: 1. A vevők ígérk, hogy ők vizárkukba őszszel rendesen nem fognak vizet bocsátni, hogy a papirosmalomnak az ő csatornájok vize miatt kára ne legyen,

¹⁾ L. az orsz. levéltár ord. kir. korm. széki osztályában a *czéh-szabályok gyűjteménye* közt.

²⁾ *Trausch, Joseph.* Schriftsteller-Lexicon. A II. kötet 104. lapján Heltai, *Borbála* nevű lánya Ottman Györgynének van írva; itt 1587. Herthel Péter özvegye, s atyja papirosmalomának Segesvári Gáspárral együtt tulajdonosa.

hanem azt ilyenkor mindig elrekesztve tartják. 2. Igérik s kötelezik magukat, hogy a papirosmalom csatornaárkát [*Flauder*] s a viz mellett elmenő ösvényt felerészben minden időben fentartani segítenek; mert nekik ugy a vízre, mint ösvényre nem kevesebb szükségök van, mint a papirosmalom urainak. 3. A maguk szárasztóját [*Darr*] oly helyre építik, hogy a papirosmalomnak kárára s romlására ne legyen. Ha — mitől Isten őrizzen — idővel véletlen szerencsétlenség vagy tűz, tehát a vásárlók miatt a papirosmalom kárt szenvedne, vevők tartoznak azt megtéríteni. 4. Igérik, hogy ha az általok vett csatornaárok és papirosmalom közt levő élő fák idővel elpusztulnak, fűzfát fognak helyökre ültetni, hogy malmuk pora a papirosnak vagy a papirost készítő eszközöknek ártalmára ne legyen. 5. Ezek mellett hogy az egyenetlenség és perpatvar elkerültessék, azt is megígérik, hogy mikor ők esert törnek, legényeik a papirosmalomba és épületeibe át nem szaladgálnak . . .“¹⁾

Még két ipar-ági ténytet említek meg. Az *egyik* a szász egyetem [*Universitas*] egy czéhszabály alkotása, mely jellemző arra nézve, hogy Kolozsvár szász lakosaiban a szebeni és többi városok lakosi iránt a nemzeti rokonszenv és iparérdekek közösségénél fogva, a politikai teljes elválás után is, egyeseknél mindig fel-feltűnedezett a közös származás és egykori együvé tartozás tudata és emléke, midőn arra akár belviszály, vagy a külviszonyok nekik kedvező alakulása, akár az Erdély meghódítására törekvő Habsburg-házi uralkodók és helytartóik alkalmat adtak. Egy vagy más tulajnyomólag szászokból álló czéh el-elküldötte czéhmestereit a szebeni universitási gyűlésre, s iparérdekeik biztosítását azon tekintélyes testület s anyanemzetök oltalmában keresték, holott Kolozsvár törvényhatósági állása már akkor egészen a magyar vármegyék, városok és székelység, így tehát az ország köztörvényei és államiszonyai szerint volt átalakulva. Így történt 1589-ben is. Ez évi május 4. egyetemes gyűlése volt Szeben város polgármesterének, birájának és esküdt polgárainak, Segesvár, Brassó, Medgyes és Besztercze városok, ugy a hét és két szász szék követeivel együtt. Kolozsvárról is megjelentek — minő jogczimen s honnan kapott felhatalmazásnál fogva? nincs tudva — Roth János takács-czéhmester és Schneider György polgár, s eléadták panaszukat,

¹⁾ OKLEVÉLT. LXVIII. sz.

hogy mesterségökben sok falusi kontár által megkárosítottanak, kérték a gyűlést, hogy ezt tiltsa meg, s így hoztak — tekintettel a kolozsváriak kérésére is — öt pontból álló végzést, mely a szász Universitas ismeretes ¹⁾ kisebb pecsétével erősítve a kolozsvári *takács-czéhnek* is német nyelven szerkesztve kiadatott, s levelei közt, mint emlék ma is fenn van; de sem a kolozsvári tanács, sem a fejedelem megerősítése rajta nem levén: jogi hatálya nem volt. A *másik* az 1592-ki árszabályozás, melyet az 1591. nov. 1. gyulafejérvári országgyűlés végzése következtében Szebenben 1592-ki január 19-én készítettek s Kolozsváratt nyomattak ki. ²⁾

¹⁾ Paizsában három sziv felett korona, s e barát betűvel irt körirat: *S. Universitatis Septem Sedium. A takács czéh leveles ládájában levő eredetiből.*

²⁾ A czímlapon ez volt írva:

„*Limitatio Rerum Forensium D. Commissariorum ex Mandato Illustrissimi Principis Regni Transylvaniae, ac Magistrorum Civium, Judicum Regionum Sedium Saxonicalium, caeterorumque Judicum et Civium, ex publica Regni Constitutione, in Comitibus Generalibus, ad 1-m diem Novembris Anni 1591. proxime praeteriti, Albae Juliae celebratis ad id delectorum, Cibinÿ ad diem 19. Januarÿ Anno 1592. facta. Claudiopoli 1592. 4-rét.*“

A kolozsvár-városi levéltárban meg van belőle magyarul egy levél: „Az szigyarto Mesterekreol. Mint Adgyae Müueket s a t.“ Ezután jő az árszabályozás. A czímlapon legfeljül és legalól egykorulag írva: *Mindenkor az Tanachj haz astalan alljon.* [*Városi levéltár.* Fasc. II. 27.] Tartalma ez:

Az aros emberek, kalmarok és poszto metóknak limitatiojok.

Mindenféle posztoknak limitatioja.

Erdélyben szótt posztóknak limitatioja, melyeknek végek mind hármezhat singet kell tartaniok.

Szeben és Brassó első helyen állnak. Említve vannak az ulmai, sléziai, lengyel gyolcs, szebeni, brassai, pozsoni dupla süveg.

Fü szerszámok ára. Említettik a baynotzi, trencsényi, veszteniczvidéki, bécsi, török sáfrány, török, görög és sido kereskedőktől behozandó marhák limitatioja.

Következnek a czéhek limitatioi.

Az ötvöcs mesterekről. Az szabómesterekről, kik váltó művet művelnek. A gombkötőkről. Szöcs mesterekről, mint vegyék be a bőroket, mint adják művöket. A borbély mesterekről. Az esizmadia mesterekről. A varga mesterekről, miképen adják el árujokat. Az tímárokról, miképen adják bőroket a varga és szijjgyártó mestereknek, a kik az ő bőrokből művelnek. Az szijjgyártó mesterekről, mint adják műveket. Az nemez csinálókról. Az nyergesekről. Pais és kopia gyártókról. Az esizár mesterekről. Ezek esi-

A közmivelődés tényezői: *iskola, szószék és sajtó* a Báthori István és Kristóf fejedelmek által kijelölt úton maradtak, a vívmányait megtartani törekvő reformatio és régi állását hatalmas eszközeivel együtt visszanyerni elhatározott catholicismus ellentétes áramlatai között. A lengyel király, bátyja halálával, kiskoru fejedelmi öcse és gyámjai alatt még erélyesebben látott utána a jezsuiták Erdélybe betelepítésének. Mig az 1583. márcz. 24—29-ki gyula-fejérvári országgyűlés törvényei I. §-ában azon okból, hogy az országban sok különféle káromlások és újítások estek a vallás dolgában, hogy ezek tovább ne áradjanak, meghatározta: „hogy az újítás felől való régi törvények megtartassanak és személyválogatás nélkül végrehajttassanak“ — ¹⁾ addig az országgyűlés tudta nélkül, önhatalmulag azon évi febr. 13. Nepolomic várában kelt kir. alapító levele által, Kolozsvárra újabb jezsuita szerzetesek telepítését s ott a szegényebb sorsu, alsóbb osztályu iskolai ifjuság számára a nemesek convictusa és szent Józsefről nevezett seminariauma megalapítását s a növendékeknek mindkét iskolában általuk taníttatását elhatározta. Ez alapítványlevelél oly nagy jelentőségű, az általa nemcsak Kolozsváratt, de egész Erdélyben előidézett hatás oly általános volt, hogy a legnagyobb és legválságosabb eseményeket idézte elő, s a kis országnak csaknem kétszázadon át e körül fordult meg közművelődési története.

nálnak tört, szablahüvelyt, tisztitnak szablyát, fringiát, pallost, tört, sisakot. Az lakatosokról. Fegyverderék csinálókról. Rézműves mesterekről. A kovácsokról. Az onművesekről. Az töltséres mesterekről. Az vasárosokról. Az kőművesekről. Az téglavetők- és cserépegetőkről. Az asztalosokról. Az ácsokról. Az kerekos mesterekről, mint adják műveiket. Az kádárokról. Sendely csinálókról. Kötélyverő mesterekről. Szappanfőzőkről. Az fazakasokról. Mészégetőkről. Takácsokról. A szüresináló mesterek, mint vegyék a gyapjunak másáját. A szürszabókról. Az szőrművesekről, kik lasnakot, harisnyát, gubát, pokróczot csinálnak.

N. B. A sebesi pokróczot, Karán-Sebesben, az igen javát, hatvan pénzen.

Az mészáros mesterekről, miképen vegyék az vágó barmokat.

Az mészárosok mint adják az ökör, tehén, bárány és egyéb husokat.

Embernek ételére és italára és piaczi konyhára való egyet-másnak limitatioja.

A viasznak, méznek, vasnak és olajnak ára.

A többi, ily jegyen [⊕] túl, hiányzott a városi példányban.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 179. l.

„Emlékezetül hagyja — így szól a hitben buzgolkodó király — mindeneknek, a kiket illet, hogy ő főleg a legjobb és legnagyobb Isten iránti kegyességénél fogva, a mit minden dolognál mindig nagyobbra becsült, azután azon gondja és igyekezete indításából, a mit a keresztény vallás előmozdítására a legszivesebben fordít, végre pedig magyar nemzete iránti szeretetétől is ösztönöztetve, eddigelé semmit el nem mulasztott, a mit az ő Erdély tartománya mivelésére, ékesítésére és hasznára tartozónak vélt. Arra törekedett ugyanis mindenek felett, hogy az ifjuságnak a kegyességben és tisztességes tudományokban való oktatása végett — a honnan minden emberi miveltség származik — a Jézus társaságából való több tudós és kegyes férfiak menjenek oda, ott telepedjenek meg, nyissanak iskolát s elüzhén lassanként a miveletlenséget, a mi az idők kedvezőtlenisége miatt oda behatolt vala, az odavalóknak minél nagyobb hasznára legyenek. A minek minél helyesebben eszközlésére és tökéletességre vitelére azon Jézus társaságabeli atyáknak collegiumot adott és alapított, nekik a szükséges költséget megadta, iskolákat építtetett s minden szükségeikről bőven gondoskodott. A miknek így elintézése után azt sem láttá mellőzhetőnek, hogy nemes fölserdült tanuló ifjabból nagyobb sokaságot mintegy bőv termékenységu veteményes kertet hozzon létre, s azt saját költségén a kegyesség javára s a tudomány diszére állandóul táplálja. S minthogy ezen jeles dolog létesítése gondjait a Krisztusban boldog atya, XIII. Gergely római pápa ur, a magyar nemzet iránt viseltető szivességénél és szolgálatkészségénél fogva vele együtt hordozni elhatározta, az elől említett kolozsvári jezsuita collegium és már felépített iskolák mellé seminariumot is csatol nemes és a nép közül való oly ifjak számára, a kik csekély vagyoni tehetségök miatt elméjüket a tudományokban ki nem művelhetik azon alakban, oly módon és renddel, a mint azt tisztelendő Possevinus Antal jezsuita atya — a ki ezeket már a közelebbi időben néhány északi tartományban a pápa ő szentsége nevében létrehozta — itt is el fogja rendelni és létrehozni; mívégre az erdélyi szász papoktól fizetni szokott fejedelmi megerősítési díjakból [*census cathedralicus*] ezer magyar aranyat rendel és alapít örök időkre, oly kikötéssel, hogy ezen pénz a pápáéval együtt azok által, a kiknek gondjára bizatik, csak a szegény és szükölködő tanuló ifjuság élelmére és hasznára fordíttassék s mindig egészen

és lelkiismeretesen kiadassék. Komolyan meghagyta tehát és megparancsolta Sombori László tanácsosának és az erdélyi dézmák kincstári haszonbérelőjének s mindazon hivatali utódainak, kik tisztében utána minden időkben következni fognak, hogy valamikor ezen levelével fel fognak kerestetni, a nevezett seminarium felügyelőjének és ügyészének mindig, minden évben az irt pénzösszeget a szász plebánusok említett megerősítési díjából egészen és teljesen fizessék ki . . . .”¹⁾ Ez alapítványlevél értelmében a kijelölt összeg kifizetését a király maga és az erdélyi ügyekben kancellára, Berzeviczi Márton aláírása alatt febr. 12. kelt levelében, tehát még az alapítványlevél kelte előtt egy nappal külön is megparancsolta.

Olvasva a király ez intézkedését, lehetlen, hogy vallásos buzgósága, a műveltség és jó erkölcs iránti érzéke s magyar nemzetéhez való rokonszenve tiszteletet ne ébreszsen. Az eszme maga, az alak, melyben megjelent, az indító okok, a magában nem elegendő egyetemnek két új intézettel bővítése, a nemességnek a nép érdekével kibékítése, a létesítés részletei s az anyagi föltételek, mindenek felett pedig a pápának szándékába belevonása, a király magas látköréről s messzelátásáról tanuskodik. Ez ítéletnek önként meg kell születni abban, a ki rá gondol és összehasonlítja a lengyel király nagyszerű alapítványát s alapítványleveleit az 1557. évi iskolaalapítási első erdélyi törvényezikkel és a 250 for. dézma-negyed alapítvánnyal. Nem csoda, hogy az uralkodó hitfelekezetekben e kezdeményezés iránt féltékenység támadt, a létesítésére behívott jezsuiták irigykedés és gyűlölet tárgyaivá lettek s az ellenök való visszahatás a fejedelem hatalmi akarata arányában nőtt nagyra. Pedig a királyt egy magasztos eszményi cél vezette: olyat akart alkotni, a mi br. Eötvösnek és a magyar országgyűlésnek csak 300 év után sikerült — állami egyetemet Kolozsváratt. De Báthori katolikust akart és lengyel férfiakkal, ebben volt tévedése s terve meghiusulásának oka. Nem voltak magyar jezsuiták és magyar gymnasiumok, sem alsóbb iskolák, a mik nélkül egyetem lehetlen. Az egyetemhez eleinte kinevezett 13 lengyel jezsuitával s később a két alsóbb iskolához kinevezettekkel, úgy szintén a latin miscolvasással s egyházi szónoklattal a térítési cél gyöngén, a magyar

¹⁾ OKLEVÉLT. LXVI. sz.

nemzeti oktatási czél épen nem volt elérhető; főleg a szószéken és irodalomban nem volt, a ki a magyar reformatorokkal és hırneves férfiakkal versenyezhesse. Tény, hogy e nagy szabásu katolicus erőkifejtés a katolicus önérzetet, összetartozandóságot és civilizáló missio-érzetet országszerte fölébresztette; katolicus isteni tiszteletet, prédikációzt, bucsujárásokat s áhítatos temetéseket tartottak, az iskolákban a tanítás elkezdődött, a tanulók és hívek száma megnövekedett, a zárdákban munkás élet volt látható, különösen a k. monostori apátságban csaknem a korábbi századok katolicus hitélete ébredt föl megújult erőben; de ez egyszersmind a reformatio híveit és felekezeteit is ellenhatásra, minden téren fokozott cselekvési erélyre ösztönözte. Innen magyarázható meg az a hosszú és sokszor elkeseredett harc, mely ez időtől kezdve nemcsak Kolozsvár, de az országgyűlések kebelében is kifejlődött. A katolicismus visszaállítása, a reformatio legyőzése mint szembetett elvek uralkodtak a társadalmon, a mi a politika és törvényhozás minden kérdése tárgyalásánál s a közélet összes nyilatkozataiban meglátszott.

Az országgyűlések jezsuitákat illető 1579. 1581-ki kedvező végzése már volt említve. Ezek szerint a fejedelem őket Kolozs-Monostorra és Kolozsvárra beszállította; de az ország kk. és rr. csak az ifjak tanítására engedtek a király és fejedelem ígérete szerint szabadságot. Ezt megerősítette az 1584. ápr. 25 — május 2-ki gyula-fejérvári országgyűlés 2. t. cz. és az 1585. május 9—19. országgyűlés 1. t.-czikke.¹⁾ De ők nem foglalatoskodtak csak iskolai tanítással — isteni tiszteleti szertartásokat is vittek végbe, prédikáltak, temettek s a lengyel királytól 1583. a város szabadságai megromlására irányuló azon engedélyt eszközölték ki, hogy collegiumuk részére négy hordó bort bárhonnán behozhassanak, e felett Kolozs-Monostoron és Bácsban termett boraikat is,²⁾ s ezzel jogos panaszra adtak okot, az irányukban különben is létező ellenszenvet növelve. A kolozsvári száz-férfiak gyűlései j. könyvében az 1582., 1583. és 1584-kiek kivételével — melyek szerfelett hézagosok — számos emlékei maradtak fenn a surlódásoknak. 1585. a márcz. 24. közgyűlésben ily végzés hozatott: „A jezsuiták leveléről a bíró értesítette a gyűlést — így szól az — de tartalmát nem értik;

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 203. 213. ll.

²⁾ L. a városi levéltárban V. 19. sz. a.

kérje el tőlük s hozza gyűlésbe, hogy értelmét vegyék; addig pedig két polgárral találta meg Kendy Sándort s panaszoljanak: minő szin alatt akarnak a jezsuiták lassan-lassan maguknak a városban bíróságot venni s ők is executorok lenni, holott az csak a város bírója lehet.“ A tanítás ellenőrzésére s az ifjuságnak a jezsuitáktól elvonására fontos végzést hozott a közgyűlés 1585. jan. 15. „Vették észre — így szólnak — városul, minemű nagy gondviseletlenség van a scholában a tanítók miatt, ki immár ugyan egy néhány időtől fogva volt, honnan az jött immár be, hogy a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek; kérik azért a tanácsot, hogy erre legfőbb gondot viseljenek, s a scholának látogatására magok közül kettőt válasszon ő kegyelmek, kik minden hónapban meglátogassák és a hanyag tanítót megdorgálják“. A nov. 25-ki közgyűlés a bíró és tanács felügyeletére bizta az iskola ügyét: „hogy a püspökkel is szólván, legyen rá minden- képen gondviselésök . . .“

Az évek óta növekedő belső békétlenség és külső panaszok fergetege az 1588. decemb. 8—23-ki medgyesi országgyűlésen tört ki. Az országos kk. és rr. a jezsuitáknak az országból törvény által kizárását tette a nagykorúvá lett Báthori Zsigmondnak fejedelemségében megerősítése föltételévé: Ghyezy, a kormányzó és a fejedelmi tanács meghívta a reformált és ágost. hitv. püspököket, s Kolozsvárról — követein kívül — Hunyadi Demetert, az unitárius püspököt, két paptársával, a végre, hogy a jezsuiták elleni sérelmeiket adják elé s a kizárási törvény meghozását a kormánynak könnyítsék meg. A fejedelmi tanácsban Kendy Sándor, Gálffi János, Gyulai Pál és többen unitáriusok voltak, a kormányzó is rokonszenvvel viseltetett irántuk, bár őt ifju fejedelme, a lengyel király utolsó akaratának emléke, Zamojszky a lengyel kancellár, a pápa és jezsuiták jelenléte s kérései szerfelett feszélyezték. Hogy folyt le az országgyűlés, mit hoztak fel ellenök vádul, előadták maguk a jezsuiták egy — azon gyűlésről 1588. dec. 19. tett — jelentésökben, melyben a kolozsváriakról ezeket írják. „Decemb. 10-n volt ügyök tárgyalása, melyen ha a katolikusok nagy számmal nem jelentek volna meg, az országból teljességgel kiűzték volna őket. Toronyai Máté reformált superintendens — a jezsuiták jelentése szerint Gelei — kezdette meg az ellenök való káromlást... Azután Hunyadi Demeter beszélt, a ki sok éjjeli virasztásai után is alig

tudott néhány hazugságot előhozni a pápa és jezsuiták ellen. Fő ellenvetése az volt, hogy a pápa magát földi Istenné akarja tenni, annak akar tartatni, s papjai által magát mindenhatónak hirdettetni, a ki a pokolból 600 lelket képes kiszabadítani. Ez a minő új és hallatlan, oly bámulatos előttük, hogy a katolikus papság e hatalmat ugy dicsőíti. Katolikusok írásaiból képes ezt megbizonyítani — mondá tovább — sőt azt is, hogy a pápa azzal dicsekszik, hogy hatalma van élők és holtak felett, ő urak ura, királyok királya s emberi és isteni törvények büntetése alól mindenkit feloldozhat . . . A 2-ik napon [*dec. 11.*] a nemességre jött a sor, a jezsuiták helyettes tartományi főnöke latinul védte őket, előttük szólott egy jeles katolikus is, beadták a kk-hoz és rr-hez kérvényeket. Míg ők és övéik a nemesség előtt beszéltek, egy nemes sem mert mukkanni is. A mint a katolikusok eltávoztak, felállott Demeter és a kolozsvári polgárok . . . Megjegyzem, hogy ők a száz-férfiak 1588. nov. 10-ki gyűlésében útasítottak lemenetelre. „Ha biró uram lemegy Fejérvárra — így szól a végzés — mutassa meg az egész ország előtt a fájdalmat, nyomoruságot és a város szabadságainak romlását a jezsuiták miatt, kit a város jó néven vehessen és megemlékezzék jó gondviseléséről és fáradságáról. A kolozsváriak tehát a közönség által voltak országgyűlésre kiválasztva s a bár rövid, de nyomatékos végzés eléggé okát adta ottlétőknek.

Előben Demeter püspök szólott. „Nemde ti itt hazánkban a pápa birodalmát nevelitek? Nem veszitek észre, hogy a mint az osztrákok ellen a bécsi seminariumot, a lithvánok ellen a vilnait állította: ugy állította Erdély ellen a kolozsvárit, melyből a tanulók oly felfegyverzetten jönnek ki, hogy a szülő püspököt is fenyegették s a város kapuit őrző poroszlókat megtámadták. Ha ezek az országban hagyatnak, rövid idő alatt vége lesz Erdélynek. A mint néhány év előtt a római pápák nagy tömeg kincsét hordottak el, ha a katolikus hit megnövekedik, félnünk kell, nehogy visszaköveteljék amaz egyházi javakat, melyek minthogy már a nemesség közt ki vannak osztva, csak nagy kárral és bosszúsággal adathatnak vissza . . .“ A kolozsváriak, hogy maguknak mulasztási szemrehányást ne tehessenek, néhány pontba foglalták sérelmüket. „I. Ők — mondják — akaratjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a seminarium számára való helyet, czintermert

és mindent a jezsuitáknak engedjenek. 2. Ifjaik Demeter püspököt bántalmazták, valamint igen másokat is. De legnagyobb megvetésökre szolgál az, hogy egy halottas koporsót oly igen nagy pompával vitték végig a városon, s ha koldus hal is meg, azt is körülhordozzák; látszik, hogy nem a szükség kívánja meg, de a pompáért s a város boszantása indító okából teszik . . . Ezeket s több ilyeneket hoztak fel ellenök; de semmi sem volt oly haragra ingerlő — mondják a jelentés irói, — mint egy jezsuita társuknak XIII. Gergely pápa előtt Romában mondott szava, a mit írásban olvastak fel s Demeter magyarul is előadott. Ez az ellenök különben is fölingerült nemesség közé új fölgerjedés lángját dobta. Ez a láng az érintett jezsuita atyának ama mondása volt, mely nyilván elárulja, hogy ide a pápa a seminariumot mintegy az összes eretnekség ellen állította. . . . Decemb. 12—13. elkeseredetten folyt a vita. A békétlenkedő kk. és rr. feliratát a fejedelemhez egy 20-tagu bizottság vitte el, elnök Szent-Egyedi Literati Gergely volt, a közügyigazgató. A fejedelem és kormány vonakodott teljesíteni a rr. kívánságát; elébb nem akart semmit engedni, később Fejérvárról, Szent-Mihálykőről, Váradról és Kolozsvárról eltávolítani hajlandó volt, csak Kolozs-Monostorra telepítvén meg őket. A kk. és rr. nem egyeztek bele. Decemb. 14. a felterjesztést Forró János és Gerendi János vitték meg a fejedelemhez, a miben öt főpont volt, s el voltak határozva, hogy ettől el nem állnak. A kolozsváriak panasza e pontok 3-ka volt, mely szerint: „a jezsuiták a bálványozásban annyira el vannak merülve, hogy délben, midőn a halottas koporsót viszik, gyertyát használnak, mintha a nap nem lenne elég, hogy az utat az égbe megmutassa, akkora füstöt csinálnak, hogy szinte megvakulnak az emberek . . . “ A helyettes tartományi főnök védte őket, a kiegyezés s önkéntes távozás ajánlatott, de ők kijelentették, hogy jogaikhoz ragaszkodnak, s így meghozatott a törvény, mely őket gyula-fejérvári, váradi és kolozsvári collegiumuktól megfosztotta, K.-Monostorról és Szent-Mihálykőről eltávozásra kényszerítette. A kancellár, Kováchóczi, a jezsuiták legmegátalkodottabb ellene őket erről előre szóval értesítette: „A fejedelem — úgymond — mivel az ország kk. és rr. lárnájának ellent nem állhat, könyörgésök által meggyőzötven: a jezsuitáknak mind javait elveszi, mind őket örök száműzetéssel bünteti meg; nagy töprenkedés s önmagával hosszas küzdelem

után decemb. 16. adta a kitiltáshoz megogyezését.“ Elég körülíró az és sok fentartással [*reservatio mentalis*] van szerkesztve. Látható volt, hogy a megtartási szándék nem komoly. A kk. és rr. 24 tagu bizottság által köszönték meg kérésök teljesítését, a reformált és unitárius püspökök is köszönetet mondtak Isten jótéteményeért, a fejed. kegyes elhatározásáért, ugy a kk. és rr. buzgó törekedéseért és kitartásáért, s mindnyájukra mennyei áldást kívántak. E végzés után kevéssel a kormányzó és Gálffi az udvarmester figyelmeztette őket, hogy többé az udvarhoz és fejedelemhez hivatlanul ne menjenek . . . . Mikor egy jezsuita, a válság tetőpontján, látta a fejedelem habozását, s aggodalmát fejezte ki előtte a történendők iránt: „Tudom én — mondá — mit teszek, minden a katolikus vallás hasznára lesz“. Ezután a fejedelmi tanács is tárgyalta a kitiltás ügyét. A fejed. hogy a felelősséget elhárítsa, felkelvén, eltávozott a gyűlésből. „Tegyétek ti — mondá — én elmegyek“. S tanácsa kimondotta a kitiltást.¹⁾ A törvényben kimondatott: „hogy a jezsuiták 25 nap alatt a fejed. birodalmából mindenünnen mindenestől kimenjenek és soha e szerzet többé az országba be ne jöhessen; zárdájuk, collegiumuk és közönséges helyen templomuk ne lehessen, adomány útján vagy más szin alatt nemes jószágot és örökséget ne birhassanak, senki házánál, se jószágában szerzetes jezsuitát ne tarthasson, a most kitiltott jezsuita szerzet a hazába soha semmi következő időben be ne bocsáttassék, ha hívásra bejöne, szabad legyen őket üldözni s vagyonukból zsákmányt tenni. Ő Nagysága és más római religion levő főurak a maguk szükségére tarthatnak magyar szerzetből való jámbor predikátort, papot vagy barátot, hasonlóképen a többi urak is egyet, nem többet, azon rendbeli tanitót tarthassanak“. A religio dolgában végezték: „hogy a két religio [a jezsuiták jelentésében meg vannak ezek nevezve u. m. a *Calvinistáké* és *Arrianusoké*]²⁾, az Augustana confession kívül, mint eddig, azután is az elébbi articulusok szerint megtartassék, senki ebben meg ne háborittassék, újítás pedig ne

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 248—257. II.* Részletesen leírja a megyesi országgyűlést *Huet Albert* jelen volt szeceni királybíró. Látható: *Nachlese auf dem Felde der Ungar. und Siebenbürgischen Geschichte* von Anton Kurz. II. Theil. 123—150. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 257. I.*

engedtéssék.“¹⁾ A fejedelem katolikus-vallásellenes szövegü eskü szerint esküdött meg, hogy soha a jezsuitákat Erdélyben meg nem türi, másunnan be nem hívja s 25 nap alatt kiútasítja . . . . A kormányzó mikor Kolozsvárra megérkeztek, visszakérte tőlük a templom ékességeit, könyveket, poharakat, alapítványleveleket, ha nem adnák, kényszer alkalmazásával fenyegetve őket . . . . Kolozsváratt a seminariumot elbocsátották, az iskolák bezárattak, a katolikusok gyásza oly nagy volt, hogy reggeltől estig a templomban csak sirást és jaj-t lehetett hallani. Sokan e szörnyü szerencsétlenségek között is áttértek hozzájuk, de nem sokáig maradhattak meg, nem volt, a ki őket vallásukban megerősitse. Sok a felekezet — így végződik a jelentés — s nincs oly templom, a hol ne sokan élének a szentségekkel . . .²⁾ Itt kezdődik — írja Vass József tudós kegyesrendi tanár — a Jézus társaságának s a kolozsvári r. kath. főtanintézetnek viszontagságos életszaka Erdélyben. A társoda feloszlott, a rendtársak kivonultak a hazából, a tantermek megnéptelenültek, a tanügy elárvult, az oktatás megszűnt. De a fejed. a kierőszakolt határozatot mellőzte, a jezsuitákat titkon Erdélybe hívta, sőt 1595. május 16. a fejevári országgyűlésen, hol Cariglio Alfonz történeti hirü jezsuita atya védte a szerzetes rend érdekét, a medgyesi határozat eltöröltetvén, a jezsuita szerzetesrend vissza lón állitva, s a tanintézet még azon évben május 10. megnyilt. E tájatt emlittetik Marietti Márk Antal jezsuita, mint Báthori Zsigmond egyik kegyenceze — jegyzi meg a tudós író. Nyolcz évig állott fenn ekkor az intézet eredeti alapítási helyén, a Farkas-utczában.³⁾

A m. t. akadémia kiadványában sem az eredeti forrás nincs megnevezve, a honnan e jelentés került, sem az, hogy kihez volt intézve, valószínű, hogy a jezsuita-rend bécsi főnökéhez. Ez nem másítja meg a tartalom értékét; azt hiszem, a benne előadottakat lényegökben valóknak vehetjük. Az igazság követeli azon megjegyzés el nem hallgatását, hogy az akkori uralkodó vallások — reformált és unitárius — hiveinek ez országgyűlésen volt többsége hatalmát nem használta önmérséklettel, politikailag nem eszélyesen

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 239—240. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. III. k. 257 l.*

³⁾ *A kolozsvári r. kath. nyilv. t. gymn. Évkönyvei 1856/7 s a t. 11. l.*

s az igazsággal sem megegyezőleg. A buzgó katolikusnak nevelt s jezsuita nevelőéhez avagy csak ifju koránál fogva is ragaszkodó fejedelmet azoktól eltávolítani akarni, nem katolikus esküforma szerint esketni meg, az egész rendet száműzni, a hatalom oly tulzása volt, a minőnek korábban Dávid F. lett áldozata meggyőződéséért s a mi hasonlóra, sőt megtorlásra és boszura adott jogczimet azoknak, a kiket ez ért, a mint ismét hatalomhoz jutnak. A fejedelelemnél látszott az erre való elszántság. Ő a pápánál mentegetőzött, térdelve kért a hozott száműzetési törvényért bocsánatot, s engedélyt, hogy alkalmas gyóntatót választhasson, ki annak idejében ismét visszahozhassa Erdélybe a jezsuitákat, magát pedig a medgyesi eskü alól fölmentetni kérte, ígérve, hogy életét ezután is a jezsuiták példája és tanítása szerint intézi. Titkos követet küldött a jezsuiták generalisához, sőt tény, hogy a kitiltási törvényt teljesen végre sem hajtotta. A Kolozsvár városi száz-férfiak 1589. jan. 21-ki végzése igazolja ezt. „Az itt maradt jezsuita prédikátort hívassa a bíró magához — így szól az — s hagyja meg neki, hogy itt ne prédikáljon, hanem a határról elmenjen a törvény rendelése szerint“. 1591. ápr. 17. ismét hasonló végzést hoztak. „A jezsuita pap felől — úgy mondanak — a ki az ország törvénye ellen bejött és Kolozsváratt prédikál, kérjék meg a fejedelmet, venné el róluk e nehéz terhet. Miképen válaszolt rá, nyilván van mindenek előtt.“ Az elkeseredésig fokozta a békétlenséget kérésök meg nem hallgatása. „A monostori diákok alájárnak a városba temetésre — így szól az 1593-ki május 22-ki közgyűlés végzése — s mivel az a város legfőbb szabadságát illeti, hogy idegen határban levő egyházi szolga vagy egyház a szabad városi egyház tisztébe és hivatalába avassa magát és itt uralkodjék, részint pedig nézi az itt megállított vallásnak változását s lelkök ismeretének bántását: ezért mihelyt a bíró a fejed. otthon létéről értesül, a tanács teljhatalommal hívja össze a száz-férfiakat, küldjön le közülök személyeket a dolog mellett esedezni. E mellett vigyázzanak, intsék a katolikusokat, Márton deák is ajánlta magát, hogy feleit meginti, hogy ne temettessenek idegen határbeli egyházi szolgálval, sőt ha a fejed. kívánná is, ennek is megmondja, hogy nem akarója az idegen deákok és pap bejövésének. A lemenő követek tehát megmondhatják a fejedelemmel, hogy katolikus fő személyek s öregebbek sem kívánják a monostori pap alájövetelét . . .“ Alig lehet kétség

az iránt, hogy a jezsuitáknak mind a visszatérésre, mind a Kolozsvárra egyházi szertartások végett bejövetelre engedélyök a fejedelemtől volt. Azon évi nov. 20-ki gyula-fejérvári országgyűlés ismét törvényül mondotta ki: „hogy a fejed. ő Nagysága Kolozsvárról, a hová a római vallás újonnan ismét bevitetett, mindjárt kivitesse és ezután semmi közönséges helyen való czeremoniák végbevitelére ne bocsáttassa. Másunnan is, a hová a medgyesi végzés után bevitettek, vitessenek ki, hanem a fejedelem fő ekléziája Fejérváratt megmaradjon, valamint Monostoron is, azért, hogy a mikor a fejed. Kolozsvárra jó, lelkiismerete nyugalma való tanítója legyen, de ezeknek collegiumok ne legyen, falukra s a monostori jóságokba prédikálni ne menjenek, a hová bementek is, kivitessenek s többé semmi helyre ne plántáltassanak; a római hiten levő atyjokfiai egy-egy papot jóságaikban tarthassanak, de a községet rá ne erőltessék, a bevett vallásokat pedig jövedelmekben és semmi nemű állapotjukban meg ne háborítsák . . . .”¹⁾

Ily okok okozata az 1594-ki vér-esemény, megtorlása 1588-nak, következett rá az 1599-ki fejérvári országgyűlés, mely a jezsuitáknak Kolozsvárra és Monostorra ismét szabad bemenetelt engedett.²⁾

Azon mozgalom folytán, melynek ezélja a jezsuitáknak Kolozsvárról kitiltása volt, szükségessé lett, hogy Kolozsvár iskolái számára jó tanítókról gondoskodják. Elhatározták, hogy valakit személyesen küldjenek ki Magyarországra, esetleg külföldre. A választás Jacobinus Bernárdra esett, a kinek részére fejedelmi engedélylevelet kértek. Ez azon Jacobinus János atyja, a kiről fennebb néhány életrajzi részletet közöltem. Tekintélyes állásu polgár maga is, a kít a fejedelem 1587. midőn a lengyel korona elnyerése végett rendkívül fényes küldöttséget küldött a varsói országgyűlésre, annak egyik tagjává választani jónak látott azért, hogy mint unitárius, a lengyel unitáriusok rokonszenvét részére megnyerni segítsen.³⁾ Az engedélylevelél 1588. sept. 14. kelt Gyula-Fejérváratt a fejed. aláírásával, melyben az minden egyházi és világi tisztelendő, méltóságos, nagyságos, tekintetes, nemes, nem-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 384–85. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 472. l.

³⁾ *Bethlen.* II. k. 530 l.

zetes, gyors és vitézlő uraknak, érsekeknek, püspököknek, apátoknak és prépostoknak, úgy báróknak, várispánoknak, hadvezéreknek, megyék fő- és alispánainak, kapitányoknak, várparancsnokoknak, harminczadosoknak és vámszedőknek, városok polgármestereinek és biráinak, mezővárosok és faluk biráinak, szóval : minden sorsu és állapotu embereknek, sőt országa határain kívül eső tartományok minden rangu és méltóságu férfiainak, a kiknek kezébe levele eljut, üdvös és dolgaikban szerencsés előmenetelt kívánt, alattvalóinak pedig kedvezését biztosítva, tudtára adta : hogy Kolozsvár város böles és előrelátó polgárainak nagy szüksége levén ifjuságuk tanítása végett egy tudós és érdemes férfiura: elhatározták, hogy nemes Jacobinus Bernárdot a felső magyarországi részekbe vagy tovább is kiküldik, a hol ily férfiak nagyobb számban vannak, vagy ha ő betegség vagy más észszerű ok miatt megakadályozva el nem mehetne, mást, a ki a fejedelem ezen levelét előmutatja, küldhessen ki. A fejedelem gondoskodni kívánván az ő biztos és bátorságos útazásáról, minden illetőket jóakarólag kért fel, alattvalóinak pedig szigoruan megparancsolta, hogy levele előmutatóját, valamint azon férfit is, a kit az ifjuság tanítása céljából magával hoz, mentében és jöttében, midőn hozzájok, az ő földjükre és uradalmaikba, birtokaikba és hivatali helyeikre érkeznek, minden javaikkal és vagyonukkal együtt szabadon, békében és akadály nélkül át- és tovább bocsátni és bocsátatni sziveskedjenek, alattvalói pedig tartozzanak — e levél az előmutatónak mindig visszaadatván. ¹⁾ E szabad menedéklevél külső lapján ez egykoru irás volt: „*Joannes Erasmus hivatalja ex Annuentia Principis lött.*“ Bizonyos tehát, hogy a kolozsvári unitárius egyház egyenesen e végre kiküldött követe által nyerte meg a nagynevű tudóst és író-t iskolájához.

A tanügyről általában, tehát a tanrendszerről, tautárgyakról, tanerőről s a t. semmi emlék nem maradt fenn. Iskolai belső javítások a tanhelyiségekben, a tanárok lakhelyein, tanári díjak kifizetése, néhány könyv szerzés és több ilyenek felől világosítanak fel a sáfári és egyházi számadások szárazon s töredékesen, de a melyeket alól jegyzés alatt még is közlök ²⁾, mint egy csaknem

¹⁾ OKLEVÉLT. LXX. sz.

²⁾ Az 1583-ki egyházi számadás szerint egy szegény német deák-

teljesen elpusztult mult emlékjait. Egyik-másik nyujtand némi tanuságot s élvezetet, ámbár a komoly igazság az, hogy mindezek igen gyér és homályos föl-fölvillanásai ama távoli kor oktatás-ügyének s köztudalomból kiveszett emlékeinek, melyek habár

nak, a ki most a városon van, az egyik sáfár polgár a tanács rendeletéből adott 50 pénzt, később 1 forintot, 1584. a magyar collaboratornak a nagyobb lakszobában [*comitas*-nak van írva az eredetiben] kemenczéjét fölcsináltatta, fizetett érte 24 pénzt; az iskolában, hol a gyermekek ülnek, az ablakokra 15 lantornát csináltatott 1 forintért; az iskolában mind a felső palotát, mind az alsót megdeszkáztatta, fizetett 4 forint 25 pénzt; a nagy iskolában, hol a gyermekek ülnek, és a hol az öreg deákoknak leczkót olvasnak, a kemenczét megcsináltatta 4 forintért; 1585. az iskola-mesternek, ki most lector, tölt vala ki félesztendeje a mesterségében, szent András napján, eddig megfizettek neki; márcz. 15. csináltattak a scholamester szobájába hat bélelt padszékét; vettek egy szekér töviset, hogy a gyermekek [a falon ki] ide s tova ne mehessenek. Az iskolában a nagy palotát [*pallatium*] megtisztították, a Bálint deák [*hihető, Szent-Mártoni Bálint volt, 1596-ban rector*] házában a kemenczét igazították; octob. 18. a mester kérésére a kapura öreg lakatot csináltattak, hogy a deákok idő után ki ne mehessenek. A gyermekek szobáját [*comitas*] is megcsináltatták. 1589. octob. 5. vonták meg az óraharangot egy szegény diákgyermeknek ingyen; febr. 25. csináltattak Franken [*rector*] számára egy könyvnek alsó támlát [*pulpitus*] s egy fogast, 26. ugyan neki az árnyékszéken külön ülést s arra reteszt és lakatot; ápr. 21. a scholamester házát és Márton predikátor két szobáját megcsináltatták 30 pénzért; nov. 11. a szász collaborator házára csináltattak lakatot. A szegényekre tett költségek közt eléjő egy szegény magyar deák, kit kórságosnak mondanak, adtak neki Isten nevében 24 p. Kósa János predikátornak [*a ki később unitárius püspök volt*] ablakait megcsináltatták. 1596. jan. 2. Diossy Gergely városi jegyzőnek fizetésében adtak 1 forintot; febr. 23. egy magyar deáknak harangoztak ingyen; május 3. a könyvtár [*libraria*] felett a héjazatot megigazitották 1 for.; május 7. egy magyar deáknak ismét a bíró akaratából harangoztak ingyen; jun. 1. egy másíknak, jun. 2. a szász collaboratornak régi szokás szerint ismét ingyen. Az iskolába két esebret vettek, kiből a gyermekek isznak; sept. 30. a kemenczét minden hall-teremben [*auditorium*] megcsináltatták 8 pénzért, nov. 18. a magyar renden való alumnusoknak kemenczét csináltattak 72 p.; a scholamester kemenczéjéhez egy hársfa ajtót 60 p. 1597. sept. 21. a gyermekek hall-termében s a deákokéban is a kemenczét megcsináltatták 1 for. 71 p. 1598. decz. 16. az iskola tömlöcze ajtójára öreg reteszt, reteszfőt és lakatot vettek. 1599. febr. 22. az iskolában a grádicsok alatt való szobában a kemenczét meg kellett csináltatni a deákok sokasága miatt; jun. 9. az iskola számára vettek egy könyvet: *Thesaurus latinae linguae*, két kötetben

érdekesek is, sem a Kolozsváratt akkor napirenden volt reformatori és katolikus hitküzdelmeknek nem felelnek meg, sem tudásvágyunkat ki nem elégitik.

A *szószéket és papságot* e korban a léteért való küzdés jellemezte. Kolozsvár közönsége látta, mily hatalmas versenytársa van a jezsuita-rend férfaiiban, s szintoly éberül örködött fenyegetve levő érdekei fölött, mint a fejedelem és jezsuiták. A törvényhozásintézkedéseit fennebb ismertetem. Az ország kk. és rr. csak a tanításra vélték jogosultaknak őket, a mit az alapító két fejedelem így is rendelt. De ők az egyházi szolgálat minden ágára kiterjeszkedtek, s mint az 1588-ki decz. 8.—23-ki medgyesi országgyűlés a fejed. előtt fölfejtette, tisztök körét tullepve, vallásukat erőszakkal terjesztették, utezán és templomokban prédikáltak, templomokat foglaltak el, a keresztet fegyveres segédlettel hordozták körül, papokat kergettek ki hajlékaikból, könyveiket széttépték; elfoglalták nemesak Kolozs-Monostort, de Szent-Mihálykőt is sat. Erdély ellen alapítottak egyik várul a kolozsvári seminarium, a honnan már tanítványaikat fegyverre is ingerelték sat. ¹⁾ Nagy számmal jöttek be az országba, királyi védelem alatt, az uralkodó fejedelemtől kegyelve és védve, az önfentartás eszközeivel bőven ellátva . . . . Hogy Kolozsvár közönsége minő eszközöket használt ellensúlyozásukra, a közgyűlések végzéseiből kitünik. 1582. a jan. 6-ki gyűlésben a szász nemzetbeli hívek panaszoltak, hogy nincs predikátoruk, a közgyűlés felhatalmazta a birót és tanácsot, hogy a plébánussal egyetértve, mind költséggel s mind egyéb gondoskodással azon legyenek, hogy fogyatkozás többé ne legyen. Jellemző, hogy ez évi számadásokban most is csak két predikátor 200 forint

8 forint 6 p. [Rendkívül magas ár, melylyel azon időben egy ökröt lehetett venni . . .] Oldalvást az volt a számadásba írva: az *Inventariumba beigtatandó*. Ez és az elébbi, *libraria*-igazítás azt mutatja, hogy az iskolának nagy könyvtára volt, rendesen kezelve, a miről azonban az irodalomtörténet ennél többet nem tud. Octob. 24. az iskolában mindkét hall-teremben az ablakokat megcsináltatták, az öreg deákokéban a rámákat megborították. A közönségnek a tanfériak iránti kegyeletes érzelmét mutatja az, hogy árváikról gondoskodtak. Az 1592. nov. 27-ki közgyűlés végzése szépen igazolja ezt: „A Hunyadi Demeter püspök fia és Bogáthi Miklós fia gondja viselése felől végeztek, hogy a száunvevő urak, minél jobban lehet, atyai szivvel tegyék meg azt és terjeszszék a város eleibe . . . .“

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. 85. l.

fizetése fordul elő. 1585. elején a száz-férfiak a szent-péteri egyház megépítését határozták el, azon okból, mert tapasztalták, hogy azon egyház elpusztult állapota miatt az egeknek háborusági, nyárbán a nagy hőség és záporosók, télben a hócsés és a zavaros, híves szeles idők, fergetegek az Isten igéje hallgatóit onnan azon pusztá helyről nagy gyakorlatossággal mind a lelki pásztorral egyetemben eltávoztatják, a város nagy szívbeli fájdalmára! Ennek elejét akarván venni s a templomot meg akarván kőből építeni: vette fel az építés gondját Budai Tamás. Ezért, hogy a jövő gyűlésben a segítség iránt végezhesse, szólítsák fel előre a fertályokat, mivel akarnak ahoz járulni? A február 6-diki közgyűlés meghatározta: „hogy mivel a Szent Péter egyháza megépítésének meg kell lenni: az adószedők adjanak pénzt az építésre, minden ember, a kinek szekere van, ökrével, lovával hozzon kellemetes időben egy-egy szekér követ, a száz-férfiak közül is senki magát ki ne vonja. A kinek szekere nincs, 6 apró művest adjon.“ Az építő biztos kapott összesen 374 frt 29 p. Az építést — a mint megvizsgált és helyesnek talált számadása szól — végbe vitte egy esztendő alatt; kőmivesekre, kőszegésre, fővényre, mészre, minden szükségesekre költött 375 frt 4 p. Ezen kívül is költött még — mondják a számadásvizsgálók — de nem kívánta meg a várostól. 1587. febr. 25. a száz-férfiak felszólaltak a jezsuiták ellen, s meghatározták: „hogy a mit követeiknek az új évi ajándék levitelekor meg kell hogy a fejedelemtől nyerjenek, az, hogy az Istennek tisztessége oltalmát forgassák mind külön a kormányzónál, mind a tanács uraknál, kérvén és esedezvén ő Nagyságoknak, lenne gondjok a bálványozás eltörlésére . . . .“

De nemcsak a jezsuita áramlattal küzdött a kolozsvári unitárius egyház, belsejében is a magyar és szász hívek közt meghasonlás támadt Hunyadi Demeter püspök 1592. jul. 4. történt halála miatt, a plebánus és püspökválasztás kérdésében. A magyarok Enyedi Györgyöt akarták püspökké választani, úgy, hogy kolozsvári plebánus is legyen; de az 1568-ki egyezés szerint most a szászokon volt a sor, hogy a város részöken levő plebánust válasszon. Két ellentétes érdek egyeztetése lehetlenség. A szászok predikátora Erasmus János volt, a kit 1588-ban Jacobinus Bernárd hozott be az antwerpeni iskola rectorátusából a kolozsvárra; a kinek hitnézeti némileg eltértek a kolozsváriakétól, s csak későn

jöhetett létre a személyében való megegyezés, miután ő Enyedi püspöknek írásbeli nyilatkozatot adott hitelvei felől. Az ügy lefolyása egy évre telt s a községi j. könyvek szerint ez volt. „Mint-hogy a plebánusság a szászokat illette, a száz-férfiak jul. 9. meghatározták, hogy a meghalt plebánus javait a bíró és tanács leltározta s mindent bizzon a két egyházi kezére és gondviselése alá, fiát pedig a tanácsra bízta.“ A jul. 21-ki gyűlésben a bíró előterjesztette, az egyházi tanítók [érti az unitárius papságot] kívánságát, hogy a mint eddig a plebánusság együtt volt a püspökséggel, mostan is ne változnék meg, ha a város olyat választana plebánusává, a ki nekik tetszenék, ők a superintendentiát szavazatukkal neki adnák. A közgyűlés nehéznek tartotta a dolgot, mely gondolkodásra időt kíván, most — mondák — nem látják módját a választásnak, időre várnak, s akkor majd jobban hozzá látnak az [1568.] *Unio* szerint. A mi nézi a püspökség dolgát: mivel eddig nem volt szokás, hogy a püspökség a várostól függjön, abba most sem akarnak elegetedni, tartják magukat a privilegiumhoz s a püspökséget a plebánussággal nem akarják egyesíteni, hogy jövőben is valami visszaélés belőle ne következzen. A papi és tanító rend, a kit méltónak itél püspökségre, válaszsa meg, az ő dolga . . . A bíró jul. 30. közölte a zsinat izenetét, becsülettél s háladatosan veszik azt — így határoztak — de kérik, hogy bocsássanak meg, ha kedvek szerint való választ nem tehetnek, oka az, hogy a két nemzet privilegiumokkal, *Unio*-val van egybeszerkesztve és kötelezve, mely ellen az egyik nemzet a másik sérelmével nem cselekedhetik. Ők is majd választanak plebánust, addig a püspök, ha akar, prédikáljon. Nov. 27-ig huzódott a választás. Ekkor Herteliust és Erasmus János predikátort jelölték ki s az elsőt meg is hívták, de Erasmusnak — mint a közgyűlési végzés szól — a vallás némely czikkelyeiben a zsinattól különböző értelme miatt és a belső béke megmaradásáért, hogy a két templomban és egy eklézsiában ne hirdettessék bevett vallásuk a zsinat hitczikkeitől különbözőleg, a miből iszonyu szakadások, gyűlölségek következhetnének, elhalasztották a választást, míg a püspök és zsinat előbb nem nyilatkozik. Addig elválnak az is: jó e Hertelius vagy nem? 1592. a május 22-ki községi gyűlésben magyar részről Enyedi György, a püspök ajánltatott, de a szászok írásban való feleletre kérték ki, s 1593. egyik januári [a nap nines kitéve] gyűlésben írásba foglalták akaratjukat, három egyént

terjesztve a magyarok elé. Ezek időt kértek gondolkozásra, hogy ők is írásban felelhessenek, előbb pedig Fejérvárral egyetérthessenek. Így huzódott a választás tovább. A sept. 18-ki gyűlésben 10 frt büntetés alatt határozták meg a száz-férfiaknak plebánus választásra meghívását, a mi sept. 25-én végre meg is történt. A gyűlés érdekes végzése így hangzik: „Mint hogy a volt plebánus halála után e tiszt üresedésben volt, és miatta a két nemzet közt sok visszavonás és egyenetlenség támadt, mivel a kiket szász részről ajánltak, a magyarok bizonyos okokért nem akarták elfogadni: ő kegyelmek e napon minden visszavonásnak és egyenetlenségnek véget akarván vetni, noha Erasmus uram némi czikkeket nem értene egészen egyet a zsinattal, de a minő írását és kötését felhozták a száz-férfiak elé, ő kegyelmek az alsó tanácsbeli tagokkal együtt elégnék itélték, hogy a plebániára választassék. Azért táblára járván, egyenlő szavazattal választották meg a plebánusi tisztre Erasmus uramat.“ Ez alkalommal a kolozsvári plebánusság és unitárius püspökség nem volt egyesíthető . . . .

A papság és egyház állapotáról is csak a sáfárpolgárok és egyháziak számadásai nyujtnak némi világot, a miből néhány fontosabb adatot jegyzet alatt közlök. ¹⁾

¹⁾ 1595-ben egy szász predikátornak, mivel költsége nem volt, a bíró adatott 16 pénzt; dec. 10. a szentegyház tornyában az erkélyek ablakaira táblát csináltattak. [L. a RAJZOK I. KÖTETE 10-ik tábláján levő 1616. évi képen, a mikor a régi torony még fennállott, elpusztult az 1657-ki nagy égéskor.] A nagy templomban a karszékeket, a melyeken ülnek, megigazitották. 1596. octob. 4. az egyháziak gyertyát vettek 28 pénzre, mert a két templomban öt helyen égették. Tehát akkor még az unitáriusok is használták a templomban a gyertyát. 1597. aug. 29. mivel a szász renden levő zsoltáros könyv [*psalterium*] elszakadt, hogy a gyakorta való írást és munkát eltávoztassák, vettek ahoz a bíró akaratjából 17 pergamenomot, darabját 90 pénzen, fizettek érte együtt 15 frt 30 pénzt, a leírásért 1 frt, a könyvkötőnek is 1 frtot. 1599. febr. 18. a templombeli magyar zsoltáros könyv megírásáért vettek 1 frt 70 p. ára pergamenomot, márcz. 2. ismét 2 frt 16 p. árut. A magyar kántor házába egy új asztalt csináltattak 50 p. Mikor a déézi kántor Kolozsváratt volt, a bíró akaratjából gazdálkodtak neki, fizettek 45 p. György predikátornak vettek 1 öl fát 1 frt 50 p.

E számadásokban néhány történeti becsü följegyzés is van. Az 1582. egyházi számadás szerint január 13. eltemettetett *Gergely papné*, harangoztak neki 1 forintért, jul. 4. *Hellhuay Gáspárné*, harangozási dija 2 frt., jul. 22. *Éppel János* [szász predikátor] 1597. sept. 11. harangoztak *Báthori*

Az *irodalom és sajtó* a történelmi verses és elbeszélő költészet termékeire fordított kiváló gondot, a Heltai-féle nyomda most is nemzeti irányban s túlnyomólag magyar nyelven működött. 1580-tól 1599-ig bezárólag 41 magyar mű jelent meg abban ¹⁾; később fölfedeztek még négyet, ²⁾ tehát 45. Debreczenben ez idő alatt 40, Nagy-Szombatban 16, de ezután az összes magyarországi nyomdáknak: *Vizsoly, Detrekő, Várad, Galgóc, Szeben, Monyorókerék, Nemetujvár, Sicz*, valamint *Antwerp, Krakkó, Basel, Velence* külföldiekben együtt sem jelent meg annyi, mint egyedül Kolozsváratt. Fontos, hogy a kolozsváriak közt 24 volt első kiadás, a többi 2-dik, Debreczenben 21 első, a többi 2-ik kiadás. Figyelemre méltó, hogy a becsesb műveket e korszakban is unitáriusok írták: *Bogáthi Miklós* kolozsvári predikátor és rector, *Péchy János* szintén predikátor, az utóbbi művét Budai Tamás előkelő unitáriusnak ajánlta, *Valkai András*, a ki műveit II. János királynak, Békes Gáspárnak,

---

Gáspárnak, urunk ő felsége atyjafiának 1 frt 40 p., octob. 12. vonták meg a nagy harangot a szegény vén paternek, *Szekeres Jakabnak* a birák irgalmából — ingyen. 1599. nov. 1. vonták meg a nagy harangot háromszor *Varasdy Péter papnénak*, 1 frt 40 p., az óraharangot *Máté* papnál egy vén asszonynak 40 p. A harangozási díj 1585-ben így volt szabályozva . . . A nagy harangért 1 frt, óraharangért 40 p., utóbbit rendszeren gyermekeknek, kevésbé vagyonosoknak és csekély érdeműeknek vonták meg. Ha a nagy haranggal a többiekkel együtt harangoztak, a díjből 1 frt a városé, 1 frt a harangozóé, 1 frt a temető deákoké. E fizetésért a harangozó háromszor vonja össze őket; mikor kétszer, a városé 1 frt, a harangozóé 40 p., deákoké 1 frt. Mikor az öreg harangon kívül, csak a többivel huznak össze kétszer, a városé 60 p., a harangozóé 20 p. Mikor a három apró harangot huzzák össze, a bér csak a harangozóé 25 p. Mikor a templomokba temetnek, hol egy hely ára 10 frt, a padimentumot a harangozó csinálja be szép egyenesen, melyet a sirások felbontottak volt, díja 25 p. A ki a szőnyeget a koporsón akarja hagyni, vagy ki akarja vinni, szabadosan teheti. A harangozó évi fizetése 24 frt. Minthogy a száz-emberek begyűjtésére a harangozó önköltségén tartozik a nagy harangot megvonni, s ezért semmi fizetése nem volt, ezentúl járjon érte 4 köböl buzája.

¹⁾ L. *Régi M. Könyvtár*, a 86-ik lapon levő 162. számtól a 148. lapon levő 319. számig.

²⁾ *Magyar Könyvszemle*. 1878. évi kötetében 257. és 316. lapon. *Kolozsvár város levéltárában* is fennmaradt az 1592-ki országos *Ar-Limitatio* töredéke, a mint fennebb az 59-ik levél 2-ik oldala ³⁾ jegyzésében ismertetve van.

Cháky Mihálynak, Gálffi János főudvarmesternek ajánlta, miután ezek — Chákyn kívül — buzgó unitáriusok voltak, bensőleg az ő unitáriussága is valószínűnek látszik; *Rotterdami Erasmus* kolozsvári predikátor, később plebánus, *Sztárai Miklós*, *Csanádi Demeter*, *Ilyefalvi István*, a ki Jephta ezimű tragoediáját az unitárius Kendy Ferencznek ajánlotta, *Enyedi György*, püspök, *Jacobinus János* és még néhány más, a kiknek unitáriussága nem egészen bizonyos... Heltainé — mint fennebb mondva volt — 1582. meghalt, de a nyomda 1585-ig folyvást nevét viselte, 1586. az ifju Heltaira ment át¹⁾, de csak ez egy kiadáson volt e név, az 1587., 1588., 1589. és 1590. éveken nincs név, 1591. 241., 243. szám alatti könyven: *Nyomatott Kolozsváratt az Óvárban*, a 245. sz. alattin: *Ny. Kol. Heltai G. házánál az Óvárban* 1592. 257. sz. alatt ismét: *Ny. Kol. Heltai G. műhelyében*; ezentúl hosszasan nincs név kitéve; 1596. 283. sz. a. ismét: *Ny. Kol. Heltai G. műhelyében*, 1597—98-ban nincs a név kitéve, 1599. 309. sz. a. ismét: *Ny. Kol. Helt. G. műhelyében* . . . . A nyomda tehát e század utófelében végig a Heltaiak birtokában volt; hihető, hogy a nyomtatókkal vagy bérlőkkel kötött szerződésben volt oka nevök kimaradásának. Birhatták azonban ifjabb Heltai G. nőtestvérei is. A mint fenn érintve volt, 1587. a Heltai-féle papiros malom egy tartozandóságát Heltai Borbára, özv. Hertel Péterné és Segesvári Gáspár kolozsvári könyvnyomtató együtt adták el a cserző vargáknak. Ez azt gyanítatja, hogy ekkor részben Segesvári Gáspár birta a papiros malmot és nyomdát, s ezért hagyatott ki a Heltai név a nyomtatványokról.

A mult század végén indult s 185^{6/7}. Wass József kolozsvári kegyesrendi tanár s m. akad. lev. tag által folytatott nyomozódások csaknem bizonyossá tették, hogy a jezsuitáknak is volt már 1581. Kolozsváratt nyomdájuk. Roth Pál brassai szász tudós 1785. márcz. 16. Benkő Józsefhez irt levelében tudatta: „hogy ő egy 1557-ki *Eber*-féle naptárban azon följegyzést olvasta, hogy midőn a kolozsvári jezsuiták 1581. május 12. Báthori István lengyel királytól, az erdélyi kk. és rr. tudta nélkül alapítványlevelet eszközöltek, tartós és békés megmaradást remélvén maguknak Kolozsváratt, könyvkiadáshoz betűt is hoztak magukkal, nem kevésbé zugolódván miatta az odavaló antitrinitariusok.“ Hogy ez valóságon

¹⁾ *Régi M. Könyvtár*. 219. sz. 111. l.

alapul, igazolja említett tudós tanár, a ki, mint a kolozsvári kir. lyceum könyvtárnoka az ottani könyvtárban fedezett fel egy 1581. a jezsuiták által fejedelmi engedély mellett nyomtatott könyvet, és pedig épen azt, melynek tárgyát az odavaló új gymnasiumnak 1581. történt megnyitásakor a jezsuiták főnöke, Schreck Farkas hittanár tanítványainak megvitására tűzött ki, védte Pusch János jezsuita. ¹⁾ Nézete szerint nem lévén föltehető, hogy a jezsuiták iránt akkor oly erős ellenszenvvel viseltető unitariusok ugynevezett Heltai-féle nyomdája jezsuitáknak nyomtatott volna: azt véli, hogy e könyv kétségen kívül helyezi azt, hogy a jezsuitáknak Kolozsváratt a mondott időben nyomdája volt. ²⁾ Én készséggel fogadom el tényül e nyomda létét, de azt nem, hogy a Heltai-nyomdánál az ellenszenv és gyűlölet, s nem a jövedelemszerzés lett volna az elhatározó indító ok. Egyébiránt a nyomtathatás [*Impressum*] a szokott és kötelezett alakban nem lévén rajta e könyven: a bővebb igazolást, több kiadványnyal vagy más adatokkal, még szükségesnek vélem.

Az irodalmi és műveltségi állapotokra némi tájékozás található a számadásokban is, a miket jegyzésben közlök. ³⁾

¹⁾ Theses de puro et expresso Dei verbo, tam scriptis, quam viva voce traditae, et pari utriusque autoritate, necessitate, utilitate ac fine, ad disputandum publice propositae, cum Claudiopoli in Transylvania novum Gymnasium Societatis Jesu aperiretur. A. D. 1. 5. 8. 1. Defendentur a Joanne Puschio [tehát e két férfi küldetett Erdélybe 1581. vagy még 1579. jegyzi meg Wass tanár.] Societatis Jesu Praeside Wolffgango Schreckio Theologo ejusdem Societatis Jesu. Cum licentia Illustriss. Principis Transylv. Claudiopoli. 4-edrét, 4-edfél iv.

²⁾ *A kolozsvári r. kath. nyilvános teljes Gymnasium Évkönyvei.* VI. füz. 185^{6/7}. Kolozsv. 15 l.

³⁾ 1582. írja a város egyik sáfára, hogy a tanács számára két kalendariumot hozatott 14 pénzen. Jun. 15. jött hozzá — ugymond — Grolyoy Zsigmond, köttetett a fejedelemnek könyveket, egy hétig volt nála, a bíró meghagyásából adott neki ételt-italt és 35 pénzt, jul. 16. italta 5 pénzt. Az 1588-ki egyik sáfár írja jun. 26-ki kiadásai közt, hogy Szabó Mihály vitte a fejedelem könyvét, melylyel volt tíz jezsuita deák, a könyvek két hordóban voltak, 6 lóra Tordáig adott 1 for. 50 p. Ekkor jun. 20. Gyulaffy Lestárt, ki Lengyelországból jött, vitték Tordáig; sept. 27. három jezsuita deákot vittek Gyuloug, más szekeres más jezsuita deákokat. E könyvek a lengyel királyéi voltak, melyeket öcsének, az erdélyi vajdának hagyott; velök jöttek a hazájokba visszatérő volt kancellár, Berzeviczy Márton és Gyulaffy, az erdélyi követ is.

A város belélete gazdag és változatos a haladás és fejlődés műveiben úgy, mint jó- és balsors eseteiben. 1592. a február 14. községi gyűlésben a bíró, az alsó tanács és polgárság azon kérését terjesztette elé, hogy el nem hagyhatják életöket a tanácsháznál való sok foglalatosságért másképen, hanemha fizetést kapnak a várostól. Szavazat kéretvén, azt végezték: „hogy noha régi elholt atyáik és polgártársaik a királyok után nagy messze földre elfáradtak, hogy a városnak szép szabadságokat szerezzenek, melyekkel most nagy nyugalomban virágoznak; de a vénség nem emlékezik, hogy ily szabadságszerző eleik esztendőnként való fizetést kívántak volna, hanem Istentől várták érdemöket. Most is a végzésben nemcsak a mostani tanácsot nézik, hanem a város egész közönségét, a kikre a polgárság tiszte viselése szintén elkövetkezik, tehát önnönmaguknak is nem kedveznek, a midőn azt végezték: hogy kövessék régi atyáik nyomdokát, viseljék a fáradságokat és a polgárság terhét, s ne kívánják e földön felvenni a fizetést, hanem annak minden érdemét várják az Úr Istentől, a ki őket a község közül erre választotta és hívta. Ilyen okokból nem találták szükségesnek, miért tennének újítást . . .“ 1599. a jan. 6. gyűlésben a bírák és tanácsbeliek kívántak valami segedelmet terhes szolgálataikért, mivelhogy most a fejedelem a 30-addal a várost megajándékozta. „Noha látják iszonyu sok súlyos terheket — ez lett a gyűlés végzése — mindazáltal atyai indulatjokból ezután való esztendőekben évenként bíráknak és tanácsbelieknek segélyül rendelték 300 forintot, hogy ő kegyelmek szorgalmatosan és szeretettel szolgáljanak a városnak. Vegyék ezt a várostól — mi a gyűlés szavazatával lett — kedvesen és szeretettel.“ Az 1595. deczemb. 23. közgyűlés egy ősi megrögzött szokást törölt el. Előadott t. i., hogy régi atyáiknak az volt szokása, hogy mikor bíróválasztás volt, a száz-urak az új bíró-t haza kísérték, s az kénytelen-kelletlen tartozott nekik vacsorát adni; de az akkori idő csendes, békességes és egyéb jókkal is bővölködőben volt, a mostaniak nyomoruságosok. A közgyűlés e régi ceremonia megtartását károsnak és nem mostanra valónak látván: szavazat által ezt a szokást eltörölte és elhagyta. Ezután mikor a választás meglesz, a bíró-t egész tisztességgel házához kísérik s onnan minden jámbor haza megy. . . . Az 1589. jul. 1. közgyűlés a dézmálási visszaélések megszüntetése végett azt végezte, hogy a bíró köttessen egy jó

kévét, tegye ki közhelyre, s kiáltassa meg, hogy mindenki olyat köttessen, s két-két pénznél többet az aratónak egy kalongyáért ne adjanak . . . . Bálint deák házvételre bejelentésekor végezték: „hogy ha levelet kíván róla, ne írják nemesnek [*nobilis*], hanem körültekintő polgárnak [*circumspectus civis*]. De először követek előtt nyilatkozzék, hogy a városon nemességéről teljesen lemond, azaz, avval nem él, hanem mint minden közpolgár, minden köztereh és a város törvényszéke alá veti magát mind hatalmassági esetben, mind éjj-napi vigyázásban, fizetés dolgában s a t., mit ha megtesz, úgy adjanak neki levelet a házvételről. 1590. épült a *Torony* név alatt ismert városi fogház a régi szög-erőd mellé északra. Miklós deák és Diószeghi István voltak az építtetők; május 11. kezdették a régi épületet, Márton deák sütőházát bontani, melynek helyére épült; 13. vették az első 11 szekér követ a monostori bányából 1 for. 40 p., szegésért fizettek 2 for. 42 p. május 15., 26., 27., 28., 29. vittek kolozsváriak 42 szekérrel, Chrester és Székely István szegőknek fizettek 6 for. 40 p. kolozsváriak ismét hoztak 88 szekérrel, monostoriak hánytak s hoztak 18, papfalviak és fejediek 6, papfalviak külön 15, bácsiak 1 szekérrel, mindössze 160 szekér követ, hoztak 6000 téglát. Kezdték a kőfalrakást május 14., fogadtak 13 apró művest, egyenként 12 pénzért egy napra, jun. 6. elvégezték, naponként dolgozott 4—34-ig menő műves, számuk 351-re ment, kőművesek összes fizetése 38 for. . . . A tűzoltást az 1585. május 17-ki közgyűlés kezdeményezte, azért, hogy látták, mily gyakran támad tűz és a hirtételenben a trombitás mily gondviseletlen. Hogy e miatt veszedelem ne legyen, a bíró fogadjon két őrzőt, addig, míg a fejed. a városban lesz, azok szüntelen vigyázzanak fenn a toronyban, s erre meg is eskettessenek; egyik magyar, másik szász legyen. 1598. május 7. végezték a vásártartás rendjére nézve, hogy a sokadalom napján a vásár meg ne szabaduljon, csak a városi embernek legyen szabad marhát venni, megadván rá a szent Mihály pénzét, de csak másnap vitethesse haza. Mi és mennyi volt ez? s mi czélra szolgált? nyomára nem találtam . . . A városi gyógyszertár neve legelőbb az 1591. ápr. 8-ki közgyűlés egyik végzésében fordul elő. „Mint-hogy patikárius nélkül nem igen lehet el a város — így hangzik az, — ő kegyelmek átengedték neki a patika-szerszámot. A bíró és tanács adják kezébe becsü szerént, melyet az Ádám Schacht

Lipsen tartozzék megfizetni . . .“ A választás *táblához járulással*, a választandó nevének fölírása által történt. A jegyző e kifejezéssel élt ilyenkor: „Ő kegyelmek a táblához járulván, választották biróvá vagy sáfárrá N. N.-et. . .“ Az adózásnak két új neme tűnik fel e korszakban u. m. a város keblki költségeire kirótt adó és fényüzési adó. Az 1594. jan. 10. tartott közgyűlés így adja okát az *elsőnek*: „Mint-hogy a város eleitől fogva az ország fejedelmének és mellette levő tanács uraknak új esztendő elődedén ajándékokkal szokta kegyelmességöket, jó akarátjokat a városhoz kapcsolni, azok szükségét is látván: vetettek ki egy vonásra [*érti a fejedelmi adót*] 1 forintot. Azt is végezték, hogy ennekutána az adót ne öt hétig, de 15 nap alatt mindenki fizesse meg.“ A *másikról*, a fényüzési adóról e szigoru végzést hozta az 1593-ik évi jan. 16. közgyűlés. „Látván a városban a luxust mind a férfi, mind főképen az asszonyi renden, nőknél és leányoknál a ruházatban, itélték, hogy az sokaknak rendéhez s értékéhez nem illik, mely miatt a városra az országbeli főfő uraktól is csoda ítéletek jöttek. Végezték azért, hogy ezt megzabolázzák. A vonásigazítóknak azért teljhatalmat adtak, és ezután is adni fognak, hogy a kiket látnak, hogy maga, felesége vagy gyermeke hozzájok, állapotjokhoz és szükségökhöz nem illő fő és drága ruházatokat, t. i. gránátot, skarlátot, atlaecot, kamokát, mál gereznát és felettébb való ezüst- arany marhát, arany gyöngös koszorut visel, vagy viseltet, hat annyi adót érdemelne, két-annyi adóra irattassék, vétessék, kit az adószedők erősen megvegyenek rajtok . . .“ Volt még egy más is, az *ostor-adó*, a mit, ugy látszik, gúnyból neveztek így, az *Isten ostora* hasonlatára; mert egy helyen sacz-adónak írják. Az 1593. országgyűlés, melyen behozatott, kalongya-adónak, kalongya-pénznek nevezi. Erről az első emlékezet 1586-ban van, midőn a bíró a május 28-ki közgyűlésben azt adta elé, hogy a fejed. Kolozsvártól ostor-adóban 4000 forintot kíván, s ez alól magát senkinek kivonni nem lehet. 1593. május 22. a közgyűlés azon okból, hogy az ostor-adó a haza, fejöek és életök megmaradását illeti, s az ország törvénye is azt rendeli, hogy ebből senki ki ne vétessék: a közönség kiveszi ugyan a két bíró, de a tanácsot és másokat szeretettel kér, hogy megtekintvén a mostani idő mivoltát, ez adónak velök együtt viselésétől magukat meg ne vonják. A szolgarendekről is a város sept. 18. közgyűlésében az ország articulusa szerint végezte: „hogy

mindenféle szolgáló, akár mi névvel neveztessek, tisztességéhez képest tartozzék minden forintból az ostor-adóba két-két pénzt fizetni; a mives legények is hasonlóképen, s ha vonakodnának s ezért urát bármelyik elhagyná, gazdája szolgálata béréből vonja le. . . .“ 1593. a sept. 25-ki közgyűlésben a bíró panaszolta, hogy a mely sacz-ostor-adót a fejed. az országgal együtt a községre és városra kivetett, a tanácsbeliek nem akarják a községgel együtt fizetni, holott ezt minden ur, nemes és más rend fizetni tartozik, a kiknek szintén privilegiuma ellen van ez. Intik a százférfiak ő kegyelmeket szeretettel, becsüljék meg hivataljukat, személyöket és választásukat, ily vakmerőképpen ne szegezzék magukat ellene a város végzésének, hanem ők is szenvedjék el ez egyszeri adót, kire, ha a közgyűlés nem intené is, önmaguk jóakaratóból kellene magukat ajánlani. Ha erre nem engednek, a városnak majd gondja lesz rája. . . . Ez — ugy látszik — foganatos volt, mert több emlékezet felőle nincs. Hogy ez nem egyéb, mint a kalongyapénz, kitetszik azon évben Gyula-Fejérváron sept. 1—10. hozott azon törvényezikkből, hol közakarattal meghatározottatott, hogy az ő Nagysága birodalmában urak, nemesek, ez esztendőbeli majorságukból, buzából, minden kalongyájokat egy-egy pénzzel váltsák meg: azonképen a fejed. udvarában élő tisztartók is. A köznép 5 kalongyát váltson meg 1 pénzen, Kolozsvár adjon 2000 forintot. Az 5-ik törvényezikkben pedig külön is kimondatott, hogy azon évi adótól városokon a polgármesterek, királybírók és egyéb tisztviselő emberek szabadosok ne legyenek.¹⁾ Az adózásnál gyakran fordul elé a szabados [*libertinus*] kifejezés. Kiket értettek ez alatt, megmondja az 1582-ki sáfári számadás. „A szegényeknek — ugymond — szükölködéseket látván, elengedtek 4 for. adót. Eötvös János az első adóban volt szabados 50 p. Fejérdi Balázs is az első adóban 50 p. Darabont Ignác a két első adóban volt szabados. . . .“ Erdélyben 1545-től 1578-ig ötféle adó volt: fejedelmi, portai, várörségi [*praesidiumokra* kirótt], Várad építésére és az ország más közszükségeire rótt adó. Ezt kapuszám szerint rótták ki, eleinte minden gazda, akár szegény, akár gazdag, fizetett 60 pénzt. 1578-tól 1608-ig minden, a kinek 60 forint érője volt, tett egy kaput [*porta*] s fizetett 99 pénzt, 1608-on túl tiz gazda tett egy kaput

¹⁾ Erd. Orsz. gyűl. Eml. III. k. 424. l.

s fizettek 3 frtot 1666-ig, ez évben 20 frtra növekedett. Melyiktől voltak szabadosok a fennemlitett polgárok, a számadásból nem tűnik ki.

A *quingagesima* című adóról érdekes felvilágosítást ad egyik sáfár polgár 1586. évi számadása. A szerint Kolozsvár *Asszonyfalva*, *Alsó- és Felső-Füle* jobbágyfalvaiba kétszer küldötte ki ez évben dézmásait, május 10. és sept. 15. számba vették a sertéseket és méheket; egy sertésért és méhéért fizettek 2—2 pénzt s ezt össze-számítva, mindenik falu az így kijött összes szám után pénzült adta meg a dézmaváltságot. A buzát s más gabnát — ugy látszik — más alkalommal számolták el. Itt csak említve van ez. Jutott ötvened-adóban 31 juh, vitt el az ő törvények szerint a 3 falubeli kenéz [*bíró*] mindenik egyet-egyet, fejtst, maradt 28 juh mylvora, ¹⁾ adta el őket 12 forinton. Szent-György tehene a 3 faluból tesz 3 forintot. Ugy látszik, e ezímen egy falu egy tehenet tartozott adni pénzült... A város falvaiban levő kenézekről is érdekes felvilágosítást adnak e számadások... Mikor Dávid kenéz — ugymond egy helyen a számadó — a szolgabíróval Kis-Bányára ment volt, és a nyomot fölvelték, a sáfár fizetett neki 1 for. 20 p. Vármegye gyűlése háromszor volt, fizetett neki 1 ftot 75 p. Asszonyfalvi Péter kenéz zállogba vetett egy földet, kiváltotta a sáfár 1 for. Ugyan az asszonyfalvi kenézért, hogy valami hitvány dologért megfogták, fizetett váltságul 1 f. 50 p... A temetőhely eddig sok gondot adott a városnak, most még növelte az 1585-ki pusztító járvány, a minek következtében a május 11-ki közgyűlés ily végzést hozott: „Látván Istennek ostorát, a halálozások naponként való gyarapodását és a temetőhelyek alkalmatlan voltát a sok benne fekvő testek miatt, mely szerint a hol sirt ásnak, mindenütt eleven testre találnak: együtt a felső tanácssal elhatározták, hogy a torda-utczai *Kis-ajtón* kívül való földben, a hol mostan a dinyét vetették, egy jó és tágas darab helyet szakaszszanak temető helynek, a hová mind szegény és gazdag személyválogatás nélkül temetkezzék, mely helyet jó örökös sövénynyel befogjanak. Ennek végbevételére megválasztották Szabó Bálintot és Bálint deákat.

¹⁾ A számvevők ezt írták e számadásra: „Nem fogadtatott el, mert a juh a milvorával nem 28 volt. A számadó hibája a juhuak a milvorával összezavarása, a mi alatt *tavaji bárányt* értettek.

A költség a bevételt 45 pénzzel baladta meg, mit nekik megtértettek. Itt a *nagy köztemető* eredete, mely ma gyászában is oly szép! Ugyanekkor a hidelvi temetőt is megépítették, került 45 frtba . . . . A járvány még 1586. is dühöngött. A május 28-ki községi gyűlés meghatározta, hogy a tordai *Kis-ajtó* legyen mindig betéve, mikor halottat nem visznek, az iskolában is a tanítás szünjék meg, a gyermekek legyenek atyjok házánál, a törvények kiszolgáltatása is menjen haladékba, míg megszűnik a nagy veszedelem. A július 6. közgyűlés látva, hogy 8 temető és sirásó nem győz a külvárosi halottakra is vigyázni a bíró kerestessen magyar-, közép- és farkas-utcának négy-négy embert fizetésre, hidelvére is s monostor- és széna-utcába is négyet-négyet . . . . A bíró oléterjesztette, hogy sokan immár elfárasztották őket, kik hol klastromba, hol kőkeretekbe kívánják a halottakat temettetni, nem az új temetőkertbe. Végezték azért, hogy senkinek a klastromba és kőkeretbe ne legyen szabad temetkezni, ott sirt ásatni, hanem csak a külső nagy új sövénykertbe hordjanak minden személyválogatás nélkül minden meghalt testeket. A kik a sirok felibe követ akarnak tétetni, faragtatni, legyen megengedve. Rendetlenül s szétszórva ásatni a sirokat ugy, hogy — a mint a j. könyv szól — a temettetők csak mintegy lyuggatják a földet, s e miatt a nagy hely már mind be kezd telni, nem szabad. Az 1587. sept. 2. közgyűlés meghatározta, hogy a bíró viseljen rá gondot, egy embert rendeljen oda ki, teljhatalommal, a ki minden sirnak, veremnek szép renddel mutasson helyet.

A birtokközösség a kaszáltatásnak időről-időre közgyűlés által meghatározását tette szükségessé. 1599. jul. 17. a közgyűlés végezte: hogy minden ember, a ki kaszáltatni akar, vitorna számra fizesse, az elővölgyben vitornájától ¹⁾ 40 p. harmadvölgyben 50 p. a napszámra való kaszáltatást teljességgel meg akarják szüntetni 5 for. büntetés alatt. Némi hagyományszerű ünnepeélyességgel ment végbe mindig a kaszáltatás az ugynevezett *Királyréten*, melyet a város házilag önszükségére tartott fen, külön őriztette, kaszáltatta

¹⁾ E szó tán a rúd [*vitorta rúd*] helyett használtatott; Kolozsváratt ma is a szénafüveken a *rúddal mérés* van használatban. Így p. o. 10 rúd szénafüve van, 2 rúd szénafüvet vásárolt s a t.

s csináltatta meg a rajta termett szénát. A felügyeltetés a bíró különös tiszte volt, mit néhány esküdt polgár által gyakorolt. A kaszálás csaknem polgári ünnep volt. Mikor az idő rá eljött, sátozt vittek ki, konyhát, éléskamrát rögtönöztek, a bor pinczetokokban készletben állott, megjelentek a bíró, határinspector, mezőrendőrségi tanácsos és több tisztársaik; míg a munkások a kaszálással és szénacsinálással, ők étel-itallal, mulatozással töltötték az időt, rendszeren jul. 1-től közepéig. Hogy mibe kerülhetett ez, fogalmat ad róla a 8 vonásigazítónak jun. 4-kétől 14-kéig tartott munkája, melynek egyik napján a sáfár számadása ez étkezési költséget mutatta ki: *Első tál*: főzetett ebédre riskásával tehénhust tyúkkal, tojást sütve. *Második tál*: borjúhús, suffával [ma *zsufa-leves*], sáfrány ment rá, tojást suffához ismét sütni, bors a riskásához, suffához, pecsenyéhez gyömbér. *Harmadik tál*: tehénhús pecsenye, borjúhús pecsenye, nyul czimer, tyúk sültve, pecsenye mellé káposzta, czipó, kenyér, 1 font gesztenye, egy tál gyümölcs, szőlő, körtvély, alma, két száraz lemonya, nádméz, ürmösbor 4. ejtel, tiszta bor költ *regelő hétfőn* 24 ejtel, egy ejtel 3 pénzes . . .

A közrend és közerkölcs fentartása végett 1581. jan. 5. a közgyűlés az éjjel járkálást, szitkozódást, számkázva kiabálást és egyéb kicsapongásokat szigoruan eltiltván, végezte: „hogy a ki 8 óra után találta ily véteken, ha rideg legény, vitessék kalodába, ha itt való örökös ős fi és házas ember, 1 fttal büntetessék; 1582. május 28. végezte, hogy vasárnap 9 óráig a kapuk legyenek betéve, hogy ne szekerezhessenek, e háromnál: kenyér-, hus-, bornál egyebet senki ne árulhasson, a koersmákon ne legyen részegeskedés, tobzódás s a t. 1589. a város három jobbágy faluja jövedelmeiről és kiadásairól készült számadásban e jellemző tétel jó elé: „A három esztendőben lött 3 fattyu gyermek, mindenik férfi. Ketteit Eppel Péterre, egyiket Szöny Mihályra szántuk“ — mondják a számadók. Ugy látszik ebből, hogy a város jogot tartott a birtokaiban levő lelenczekhez, vagyonos polgárok által felneveltette s szolgálatába fogadta, életökről gondoskodott. 1592. febr. 12. határozta, hogy a ki Isten ellen káromkodik, a bíró és hütös polgárok büntessék meg; ha szegény, fejét tegyék kalodába, hol 3 napig legyen. E végre a közönség riadására a bíró a kalodát csináltassa meg.

A piaczi vásárvám szabályozásáról egy kelet nélküli irat maradt fenn a város régi levéltárában, melyre az volt írva, hogy *XVI-ik századi*. Írásjegy, szóalakok és tartalom egyiránt igazolták régiségét. Valamelyik fejedelem korához soroznom nem lehetett, de mellőznöm sem; mert a későbbi századok hasonló intézkedéseinek régi eredetét és azt mutatják, hogy a városi, mint általában a magyar nemzeti intézmények történeti fejlődésük s a nemzeti jellemből, a szükség által előidézve, s a viszonyokhoz és közgondolkodáshoz idomulva jöttek létre. ¹⁾

---

¹⁾ Ime a régi természetes egyszerűség és mesterkéletlen igazság az intézkedésekben és büntetésekben.

1. A ki a városon adót fizet; kúfár vagy kenyérsütő, semmit ne vegyenek tőle.

2. Ha a vidéki nép fején hoz gyümölcsöt, attól se.

3. Szekeren gyümölcsöt hozótól vegyen a vásárbíró 2 pénzt, kivéve a tordai és déézi szekereket.

4. A mely oláh szenet hoz, egy ló tereht, attól 1 pénzt vegyen; a ki hátán hoz, attól semmit ne vegyen.

5. Ha külső oláhság hoz szalomát, akár egyet, akár többet, attól is csak 2 pénzt vegyen.

6. A ki lasnakot, czondrát s mi afélet hoz lóteréhben, attól is a 2 p. megvehetik, a ki szekeren hozza, attól is.

7. A ki tykmonyt hoz, egy izaktól két tykmonyat vegyen.

8. Mikor füvet szekérrel hoznak, attól 2 pénzt vegyenek, a ki marokkal hoz, százáról vehessenek 2 markot.

9. Göröz deszkától, egy szekértől 2 pénzt.

10. Egy hordó csiktól egy-egy ejtelnél többet ne vegyen.

11. A brassaiaktól, kik sós halat hoznak, egynél többet ne vegyenek, azt is se a nagyobbat, sem kisebbet, de középest.

12. Ha hordóban hoznak halat, egy egész hordótól s két fél hordótól is csak egyet vehessenek.

13. A ki lenmagolajat hoz a vásárra, egy személytől egy kis köpeczével, a kivel töltik a mértéket, vehessenek, többet ne.

14. Mikor vékát vagy egyéb mértéket pecsétel a vásárbíró, 2 p. vehessen.

15. Ha város vékáját vagy mértékét kiadja vidéki embernek, hogy mérjenek vele, 2 p. vehessen; a ki pedig a vásárbíráktól vékát nem vett, és idegen vékával mér a piacon, kit nem váltott a vásárbírótól, azt a vásárbíró elvegye és elrontsa, ha hibásnak találta, a mit vele mértenek, egy

Báthori Zsigmond fejedelmet jellemzi az ő különböző kedvtelése, sokféle szüksége, maga és udvara népe egy helyről más-hová elindulásakor az iszonyu nagy kíséret, s a roppant költség, amit ez a városnak okozott. Kolozsvárnak csak egy évi számadása fogalmat ad erről. ¹⁾

köbölíg elvegye. A ki gabonát hoz és azt elegyítettnek találják, feli szép, az alja és közepe elegyes, avagy hitvános, azt is elvétesse a vásárbíró az álnok eselekedetért.

16. A ki szekérral hoz sajtot, vaját, gyapjat, ha paraszt emberé, 2 p. vehessenek tőle.

17. A ki boeskor bőrt hoz be, vagy egyéb bőrt szab fel vagy kettőt vagy felet, csak 1 p. vehessen tőle.

18. Sokadalomkor minden szekértől a 2 p. megvegyék, kivéven az öreg embereket, déézi és tordai szekereket, ha ők is megtartják abban a kolozsváriakat.

19. A helyek osztása a vásárbírótól függjön fizetés nélkül. [*A régi szöveg ez volt: A helyeket penigh mikor osztják, egy helytől ugyan két-két pénznél többet ne vehessenek.*]

20. A bor dolgából penigh régi rendtartás szerént, a bírák, polgárok, szokott mód szerént, a bornak avagy árának elvételevel büntettség meg, melynek harmadrésze a vásárbíróé.

21. A mit penigh a bíró és tanács vigyázásából mind borkoresmálásból, mind egyéb dolgokból feltalálnak, a vásárbíráknak része nem lehet, hanem a mit csak ők saját vigyázásoktól találnak fel, abból lehet részek.

Csaplárokat is a vásárbíró osztott ki mindazokhoz, kik nem maguk árultak boraikat, meg volt szabva, díj volt rájuk mérve, ha esaltak, bort hamisítottak s a t.

Városi levéltár. Fasc. II. 3749. sz.

¹⁾ 1585. jan. 24. a fejedelem solymot küldött Gyulára, 25-n egy *Cyrikus* nevű olasz jött, a ki feleséget is hozott magával, s a fejed. levele volt kezében, négy lovat adtak Tordáig; octob. 20. a fejed. konyháját megfoltoztatták 40 p.; november 1. a fejed. Kolozsváratt léte alatt konyhájára fát, vizet, lovainak szénát, szalmát adtak, annyit, a mennyit elhordhattak; nov. 15. a fejedelem kemenczéjét fűttették egy oláhval, fizettek neki egy napra 27 p., nov. 26., midőn a fejed. Kolozsvárról Fejérvárra utazott, társzekere alá adtak 13 lovat, két szekeret, ez eleibe a társzekér mellé 12 lovat, a fejed. háttas lovai pokróczai alá 3-mat, szekeres lovai pokróczait vitték 6 lovan, a kovácsokat, Pál deákot, a prédikátort szintén hat-hat lovan, a fejed. konyhaszekere elébe 6-ot, szakácsai alá 4-et, cancellarius ruháit, pokróczait vitték 4 lovan, ugyan a cancellár deákjai portékáját is 4-on, 6 lovan vitték az apró urfiakat, a kulesárt 6 lovan, a hálót is 6-on, ugyan egy más hálót két lovon, bort, eczetet 6 lovan, a mosókat 4, a sütőket is 4—4

Nevezetes e korszakban az új évi ajándék, a mi Báthori Zsigmond alatt oda fejlődött, hogy 1592. dec. 30. a száz-férfiak a birónak kötelességévé tették, hogy legyen gondja a fejedelemnek adandó új évi ajándék megszerzésében, a jelesebb száz-férfiak közül vagy 16-ot hívjon be, s velök együtt állítsák meg: mit küldjenek ajándékkal ök? s mit kérjenek kegyelmül a fejedelemtől? A közgyűlésekben többször e tárgy nem fordult elő; de a sáfár polgárok egy korábbi évi számadásából kitűnik a küldött ajándék mind minősége, mind mennyisége. „Mikor a bíró az 1586-ik év elején — így szól az egyik számadó — urunknak az új esztendei ajándékot megvívé, vitt a fejedelemnek egy mester remek kupát, nyomott 4 márkát 32 pisetát, gyaráját 15 forintra téve: 69 for. 93 pisetá, a kancelláriusnak más kupát, 38 for. 79 p. a gubernatornak Giczzy Jánosnak egy kupát 64 for. 10 p. Kendy Sándornak egyet, 31 for. 27 p. Sombori Lászlónak ötödik kupát, 34 for. 13 p. Gálffi urnak is egyet 20 for. 42 p. A bíró meghagyásából a sáfár csináltatott pogány pénzt egy gyrát, melyet elosztogatott, az ezüst ára volt 10 forint; vett egy fejér szőnyeget s egy vereset, egyiket adta Syger Jánosnak, a másikat az udvarmesternek [*hopmester*]; vitt 9 narancsot, 5 ejtel malozsát az uraknak ajándékba, gesztenyét 10 fontot. A gyűléskor Kováchócezi kancellárnak és Kendy Sándornak 6 ezüst kalánt, és inasának, mivel kieszközölte, hogy az úrral szemtől-szembe beszélhettek, 1 for. 15 p. 1587. még nagyobb volt a város új évi ajándéka. Vittek 1. a fejedelemnek, 2. gubernatornak, 3. Kendy Sándornak, 4. Gálffinak, 5. a kancelláriusnak, 6. Sombori Lászlónak, 7. Geszti Ferencznek, 8. Sombori Jánosnak mindeniknek értékes arany-ezüst tárgyakat, szőnyeget sat. . . . Fennebb volt említve a fejedelemnek Kolozsvárról elindulása. Itt közlöm 1587. octob. 21. oda megérkezését: kik voltak kíséretében? s mily gondoskodást kívántak a várostól? „A fejedelem e napon

lovan, az agarakat 3 lovan, a peczéereket is 3-an, a Csysmagyát [*igy*] 4 lovan, a fejed. borát is 4-en. Adtak kocsit Giczzy Péternek, Gábor deáknak, Gálffi urnak, a darabontok portékája alá 9 ökör szekeret Dézsig, mindeniket 10—10 ökör vontá . . . 1587. a fejed. konyhájához a város követ, meszet, fát, napszámot adott. Szabály szerint ennek a város adójába s más fizetendők közé kellett betudatni; de hogy a betudott összeg a szolgálmányoknak nem felelt meg, nem szükség bizonyítani, az a fejedelem és alattvalói közötti viszonyból önként megérthető.

kiséretével együtt megérkezett — írja az egykoru följegyző, — megparancsolta, hogy a sáfár polgár gondoskodjék felőlük, hogy a városra harag e miatt ne jöjjön. Vele voltak: a gubernator, Báthori István, B. Boldizsár, a kancellár Kovachóczy, Gálffi, Kendy Sándor, Ifjú János, Sombori [*melyik?*], Gyulai Pál, Kornis Gáspár, Thury Tamás, Károlyi István, és utána néhány hadnagy, zászlótartó; továbbá Prinyi László, dr. Blandrata, lovászmesterek, a fűszer-számmal bánó János deák, a hidutezában levő török követ, Horváth Mihály, Boronkai, Mindszenti, Borbély; tovább: udvari szabó, sütő, kovács, patikárius, peczerek, madarászok, hopmester, konyhamester, kocsis, lovasz sat. Octob. 26. a tömösvári basa jött a fejedelemhez, parancsolta, hogy a város neki gazdálkodjék. ¹⁾

Megtisztelők voltak e látogatások s viszonzatlanul a fejedelmek részéről ritkán maradtak; de terhei nagyok. E mozgó s költöző fejedelmi udvartartás az egész város anyagi erejét igénybe vette, hogy az uralkodó és e sok főrangú polgári és katonai egyén s idegen követségi férfiak magukat a város falai közt kellemesen érezzék s közülök jó emlékekkel távozzanak.

B) BÁTHORI ENDRE BIBORNOK URALKODÁSA.

[1599. márcz. 29-től octob. 31-ig.]

E fél év rövidebb idő s zaklatottabb volt, hogysen erősb mivőlődési nyomai maradhattak volna Kolozsvár multjában. Lengyelország szomszédsága, a hol a bibornok élt, papi állása s a k. monostori zárda, nagyobb bizton-lét és mert a Báthoriaknak háza volt Kolozsváratt, voltak okai huzamos ott tartózkodásának; sokszor érintkezett a polgársággal, melyet érdekeinek megnyerni kívánt, előzékeny figyelmének több jelét adta, s e város akarója volt, hogy az feje-

¹⁾ *Első nap*: főzetett a sáfár egy pecsenyét, halat édeslével, bors és sáfrány rajta, dió, alma, mogyoró, torma; egy üveget adott, mert abból ivott, egy ejtel méhsert, fél ejtel mézet, 1 ejtel eczetet, ő magának 4 pénz érő bort, mert nem itták az abrak [?] bort, sós káposztát. *Vacsorára*: főzetett tehénhust, 3 font kárászt, bort, sáfrányt, hozzá sót, hagymaalmat az eczethez, tehénhust pecsenyét, fél ejtel eczetet, petrezselymet, 2 ejtel méhsert, gyümölcsöt, 10 ejtel bort ittak meg 4 pénzest, ürü hust hozatott nekik. Ezt folytatta a sáfár polgár, változtatva az étkeket, bővitve az italt egész ittléte alatt.

delmi székre s jogai birtokába jusson. Ezek érintését az események megértése teszi szükségessé.

A bibornok, Zsigmond fejed. hívására 1599. febr. 18. érkezett Kolozsvárra, ¹⁾ a márcz. 21—29-ki medgyesi országgyűlés tényei közül, mely őt megválasztotta és föleskette, ²⁾ kettő érdeklő Kolozsvárt: az országos adópénztár helyéül továbbra is meghagyatott, s a fizető mester számoltatására kiküldöttek közé Gellyén Imre kolozsvári polgár is beválasztatott. ³⁾ Az is megjegyzést érdemel, hogy az ország kk. és rr. a fejed. hűségére a kolozsvári [*unitárius*] vallásuak esküformája szerint esküdtek meg. ⁴⁾ Innen a fejedelem Gyula-Fejérvárra ment, de csakhamar ismét Kolozsvárra tért vissza, titkárává a város jegyzőjét Jacobinus Jánost, az író és Zsigmond fejedelemnek is volt titkárát választotta, oda hivatta össze a tanácsurakat s velök egyetértve az ország és széke biztosítására intézkedéseket tett. Május 27. Kolozsvárról Rudolf császárhoz és királyhoz írt s megválasztatásával kibékíteni igyekezett, hűséget ígérve az ausztriai uralkodó-háznak. Egyidejűleg ugyan onnan a magyarországi török basákkal tudatta azt, szomszédtsági hajlamukba s a szultán kegyébe ajánlván magát. Jun. 7-kére országgyűlést hívott össze Kolozsvárra, melyen a török csasz s egy moldvai követ is volt jelen, fogadtatását érdekesen írta meg Bécsbe Pathó Gáspár, Rudolf császár híve junius 3-án kelt jelentésében. „Reggel 9 órakor — így ír róla — midőn a csaszznak érkezni kellett, elkezdettek dobolni s trombitálni. Erre az egész udvari személyzet s az előkelő polgárok lóra ültek, s Kolozsvártól Torda felé fél mértföld távolságra vonultak ki. A városban a katonaság sorfalat képezett a kaputól [*ez a Középkapu* volt] a fejedelem házáig [*a főtéren*]. A követeket elvezették a fejed. lakása előtt s úgy vitték szállásukra az Ó-várba. A fejed. a moldvai követhoz annyi ideig beszélt, míg két tojást meg lehetett volna sütni. Egy negyedóra mulva ismét egy szép lovat küldött a csaszhoz előkelő személyekkel, kik azt eléje vezették. Midőn megérkeztek, a fejedelem a negyedik szobába ment elébe s bevezeté magával és fél óráig

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 77. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 279—280. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 276. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 293—95. ll.

beszélgetett vele. . . .“¹⁾ Az országgyűlés egy napig tartott, törvényei a hadra készülést tárgyzták, miknél nem kevesebbé volt fontos a török szövetség megújítása feletti bizalmas értekezés és megállapodás.²⁾

A fejedelem — úgy látszik — juniust is Kolozsváratt töltötte; mert jul. 3. a tatár chámhoz és moldvai vajdához irt levelei onnan kelttek.³⁾ A mint a hadi fölkelést rendelő országgyűlési törvényt Kolozsvárnak tudtára adták, ez jul. 29-ki közgyűlésében elhatározta: „hogy a város népének fele mindjárast jó szerrel felkészíttessék, lovakon és gyalog, és minden késedelem nélkül küldtönküldjék a táborba; a más fele is oly készen legyen, hogy a mikor a fejed. parancsolja s felét vagy harmadát kívánja, azonnal indulhasson oda, a hova szükséges. A város meghatározta, hogy a bíró és királybíró menjenek le a fejedelemhez, és kérjék ő felségét, hogy kemény parancsolatját lágyítsa; a mig pedig ezek odajárnak, a többi tanácsurak szorgalmatosan munkálkodjanak a fegyveres nép készítésében s kiállításában. . . . Mivel pedig felette szükséges hogy a puskapor megújíttassék, a bíró vagy a besztercei portörőt, vagy a hol található, hozassa ide, és a porokat újíttassa meg, ha érkeznének, töressenek is. Az ajtók pedig legyenek betéve, a darabontók vigyázzanak rájuk, hogy idegen ember ki s be ne jöhessen; csak a tordai kapu ne zárassék be a halottak eltemetéseért.

Mint hogy a fejedelem Rudolf császárhoz irt levelének kívánt eredményét nem látta, pápai megbizásnál fogva udvarában tartozkodó Malaspina püspök és a fejedelmi tanács által megállapított kiegyezési pontokkal a tudós Kakas István kolozsvári polgárt küldötte követéül, a kit 1593. Báthori Zsigmond fejedelem használt hasonló követségre. Teljhatalmu megbizatása az volt, hogy a császárt a fejedelem ausztriai-ház iránti jó indulatáról meggyőzze, az egyességi föltételek s pontok lényegének pedig, melyek az 1595-ki prágai béke föltételei voltak, elfogadására hajlandóságát fejezze ki; megbízó levele Gyula-Fejérváratt kelt septemb. 14.⁴⁾

¹⁾ A bécsi cs. kir. titkos levéltárból, közöltetett: *Mihály Havasalföldi vajda Erdélyben* című műben. Buda-Pest, 1882. 16. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 298—301. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 306—307. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 319—320. ll.

A követ elment és hetekig várt Bécsben kihallgatásra. Rudolf császár mintha tudta volna a történendőket,¹⁾ két hónapig tartotta őt fenn, s miután a schellenbergi csata octob. 28. a fejedelem vereségével végződött, a császárnak más dolga volt, mint a kihallgatás és alku: „*Te Deum*“-ot tartatott, „*Öröm-et lövetett*“ Bécsben és Pozsonyban, s csak novemb. 25. bocsátotta vissza azon rövid válaszzsal: „hogy Erdélyben a dolgok megváltozása a bibornok előterjesztésére a választ fölöslegessé teszi.“²⁾ Midőn ütközet után a bibornok fejedelem kevés hiveitől kísérve Moldva felé Lengyelországba akart jutni, octob. 31. némely emlékiró szerint a csiki havasok *Naskalát*, mások szerint *Pásztorbükkk*, nevű részében reggeli pihenés közt, a székelyektől meglepetve, kísérelőivel együtt megöletett,³⁾ arczképét Gyula-Fejérváratt Malaspina megbizásából Kolozsváratt lakó Miklós, kretai görög rajzolta le, s a püspök a pápának küldötte.⁴⁾

A közélet megszűnt. Az *ipar* köréből maradt fen az *aranyművesek* levéltárában a bibornoknak egy több tekintetben becses fejedelmi megerősítő levele, mely a történetírás figyelmére méltó. „BÁTHORI ENDRE, Isten kegyelméből — így szól az — római anya szentegyházi bibornok, Erdély, Moldva, Havasalföld fejedelme, Magyarország Réseinek ura, Székelyek ispánja, s a váradi püspökség örökös administratora. Bányai Eötveos Péter déézi czéh-mester, Kolozsvári Veres Mihály, Károlyi Balázs, Déézi Eötveos Péter, Thury György és Szegedi Eötveos János déézi aranyműves-mesterek kérésére, a kik előtte bemutatván az odavaló aranyműves czéhnek Szabó Fábían biró, Székely Gergely, Tömösvári János, Kerekes Bálint, Lapuhas János, Literáti Kalmár János, Pathay Lőrincz, Vajda Mihály, Literáti Márton, Pap Ferencz, Lovas Albert, Szabó Sebestyén és Kőműves István esküdt polgárok és az egész tanács és a déézi összes vendégek nevében készített és közönséges írópapiroson, a város zöld viaszba nyomott nagyobb pecsétével erősítve, 1586. május 18-n kiadott szabályait: kérték azok megerősítését. A fejedelem kihallgatta a kérelmezőket, s az elémutatott czéhszabályokat, mint nem gyanusokat, törlés és hiány nélkülieket

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 320. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 337. l.

³⁾ *Bethlen*, sat. IV. k. 451. 455. 461. l. *Szilágyi S.* Erd. Tört. I. k. 9. l.

⁴⁾ *Bethlen*, IV. k. 462. l.

elfogadta, átíratva és megerősítve a nevezett aranyműveseknek és örököseiknek kiadta Kolozsváratt, jun. 12. 1599. Aláírva: Báthori Endre, bibornok, Erdély püspöke m. k. ¹⁾ A *kereskedésre* nem volt kedvező az idő. Az *irodalmat* két kis mű képviselte. ²⁾ A *szószék és papság* megfélemlítve, minden munkásság megbénítva, általános szorongás foglalta el a kedélyeket a történendők iránt. Kolozsvár loyális és hazafiás népét örvényből örvénybe sodorta a két utóbbi Báthori. A jegyzőkönyvek részint hiányoznak, részint csak igen hézagosaik úgy a község, mint a czéhek kebelében. Az egyházi számadások 1599. october 24-ki és decemb. 16. 29-ki följegyzései egy-két jellemző vonásban szomorú képét adják ama gyászos időnek. „A gonosz hírek és félelmes idők miatt — így ír a számadó — mivelhogy a templom tornyán éjjel-nappal kellett vigyázni, vettek oda fel egy lámpást 16 pénzen; az öröknek szene nem lévén, egész éjjel égett a gyertya, adtak egy éjjelre 3 pénzt; a trombitásoknak, mivel költségek nem volt, kettőjüknek 50 pénzt.“ ³⁾ Decemb. 16. egy szegény embernek, a ki a hadból meztelen jött vissza, a tatároktól szaladt el, adtak Isten nevében 25 pénzt; egy másnak, ki a hadból visszajövet meghalt, temetésére 50 pénzt; decemb. 29. látván a sok meztelen, ruhátlan embereknek nyomorult életeket, vettek azok számára egy vég szűrt 8 forinton, megint fél véget 3 for. 90 pénzen. . . . Csak az iskolában volt némi élet, javítások történtek, gondoskodva volt az ifjuság neveléséről, a tanítók szükségéről; psalteriumok készültek, jun. 9. vettek egy könyvet: *Thesaurus linguae in usum scholae huius* két kötetben 8 for. 50 pénzen; jul. 2. egy rongyos szegény mendicans deáknak vettek egy inget 20 pénzen. . . .

Tűzben és vérben hanyatlott le Kolozsvárra és Erdélyre nézve a XVI-ik század utolsó éve, viharral és vészszel tűnt fel a XVII-ik; elbeszélése a további fejezetekbe tartozik.

¹⁾ A kolozsvári *aranyműves* czéh levéltárában levő egyszerű másolatról, hová azon okból tétetett le, mert a déézi czéh a kolozsvárihoz tartozott, s szabályaiknak az anyaczéhnél meg kellett lenni.

²⁾ *Adámi Jánosé*: Az igaz . . . . barátságáról sat. A két Musák . . . . vetélkednek e mostani világ állapotja felől sat. *Régi Magyar Könyvtár* 309. 310. szám 147—48. ll.

³⁾ *Az eredeti számadásokból.*

ÖTÖDIK RÉSZ.

VEGYES HÁZAKBÓL VALÓ FEJEDELMEK.

XVIII. FEJEZET.

- A) II. RUDOLF HELYTARTÓI: } MIHÁLY VAJDA 1599—1600.
  } BASTA GYÖRGY 1600—1601.
- B) BÁTHORI ZSIGMOND 1601—1602.
- C) BASTA, CS. HELYTARTÓ: 1602—1603 ápril 15.
- D) SZÉKELY MÓZES FEJEDELEMSÉGE 1603 ápril 15—jul. 17.
- E) BASTA [A CS. HADAK ÉS] ERDÉLY KORMÁNYZÓJA 1604.

Báthori Endre halála útát nyitott Mihály, havasalföldi oláh vajdának Erdély fegyvererővel elfoglalására, a mit az 1599. novemb. 20. Kolozsvárra hirdetett, de Gyula-Fejérváratt tartott országgyűlés, kényszerítve, e diplomatai óvatos alakban hagyott helyben: „Mint hogy Isten ő felsége ő Nagyságát mutatta fejedelmöknek lenni, könyörögnek ő felségéhez, hogy fejedelmi jó hira neve terjedjen s növekedjék, ők alatta édes hazájukban megmaradhassanak.“¹⁾ 1600. septemb. 18-ig tartott uralkodása, mikor az erdélyiek és Basta segédhada legyőzvén: őt az országból menekülni kényszerítették.²⁾ A kormányhatalom Basta és Erdély főrendei kezébe jutott, elnök Csáky István, a vajda által kinevezett de később a fölkelők pártjához csatlakozott ország generálisa volt, a ki az erdélyi hadakat a vajda ellen szervezte, Bastával az ország nevében egyezkedett, azután a maga, Sennyey Pongrácz, Tholdy

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. IV. k. 430. l.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. IV. k. 391. l.*

István, Mindszenti Benedek aláírásával¹⁾, máskor Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Szallói Tholdy István névaláírása alatt²⁾, meg máskor ezeken kívül Kornis Gáspár és Bodoni István, mint ország tanácsosainak névök alatt³⁾, az országot illető közjogi és kormányzati ügyekben Bastával és Ungnad Dávid császári polgári biztossal egyetértve⁴⁾ intézkedett, octob. 25—nov. 4-ig Háromszéken, Léczfalván,⁵⁾ 1601. január 21—febr. 8-ig Kolozsváratt nemzeti gyűlést tartott, szóval: csaknem fejedelmi jogokat gyakorolt.⁶⁾ Mig Csáky István és hívei Bastával Rudolf királyhoz küldött követeik által az ország rendezése iránt alkudoztak, Báthori Zsigmondnak, Székely Mózes indításából, Borbély György és a nemzeti párt támogatása mellett újonnan megválasztása és az uralkodásra visszahivatása egy pártgyűlésben, szótöbbséggel 1601. febr. 13. kimondatott,⁷⁾ s ő az országba behivatván: az ápr. 3. kolozsvári országgyűlésen, most negyedszer fejedelemmé választott, a főtéri szentegyházban beigtatták, az ország törvényei és szabadságai megtartására megeskették, s neki is az ország hűségi esküt tett.⁸⁾ De elméje most is hamar megváltozott, az országnak Rudolf birtokába adása iránt alkudozni kezdett, s megunván az ezzel járó késedelmet és nehézségeket, aug. 4. goroszlói utolsó vesztett csatája után föltétlenül kegyelmére bizván magát, az országot negyedszer is neki engedte át, s nem sokára onnan örökre eltávozott,⁹⁾ meghalt véletlen halállal 1613. Prágában élete 41-ik évében. Ha Nemes József nevű szolgája hozzá szerencsétlenségében is hű nem marad, nem lett volna, a ki neki sirt ásson.¹⁰⁾ Az ország ismét Rudolf uralma alá került s ott volt 1603. ápr. 15-ig. Ekkor Székely Mózes a török szultántól Erdély fejedelmévé neveztet-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 401. l.

²⁾ OKLEVÉLTÁR LXXX. sz.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 564—65. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 546. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 551—59. ll.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 577—89. ll.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 411. l.

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 4. l.

⁹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 30. l.

¹⁰⁾ *Petrus Bod: Hungarus Tymbaules.* 1764. 76. l. *Szalárdi: Újabb Nemz. Könyvtár* 22. l.

vén¹⁾ s az országnak Rudolf királytól visszafoglalására nagy sereggel küldetvén be: a nemzeti párt által, — melynek feje az ifju Bethlen Gábor volt — ápr. 15. a Vaskapun belől tartott tábori országgyűlésen Erdély fejedelmévé kiáltatott ki, s e czímmel és a fejedelmi jogokkal május 9-n, Gyula-Fejérvárnak, mint fejedelmi székhelynek, bevétele napján élni kezdett.²⁾ Azonban ő Radul, havasalföldi oláh vajda sergei által jul. 17. Brassó mellett, a Barczaság síkján vívott csatában legyőzetvén, sőt ugyanott életét is elvesztvén:³⁾ Erdély ismét Rudolf király hatalma, Basta fensősége alá esett, ott volt 1604. octob. 19-ig, a mikor a Törökországba menekült erdélyi bujdosók Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé választották s a nagyvezér megerősítette. „Bocskai Istvánt — irta a nagyvezér a szebeniekhez octob. 19. — az ott bennvaló főemberek választásából Erdélyország fejedelmének engedték lenni; a szultán Athnamét adatott számára, ugyszintén zászlót, diszkardot, kaftányt és két lovat.“⁴⁾ E választást előbb Udvarhelyszék székely főnemesei, nemesei és katonarendje, Székely-Keresztur mezővárosban⁵⁾, azután ezek febr. 21-ki felhívására a Marosszéken Nyárad-Szeredában összegyűlt összes székely székek és vármegyei nemesek magukévá tették, Bocskait Erdély fejedelmévé választották, s meghívására azon hozzáadással küldöttek követeket, hogy sietve jőjjön Erdélybe, hívjon össze országgyűlést, ők biztosítják megválasztását, közölték annak föltételeit, s a szász városokat egyidejűleg felhívták hozzájuk csatlakozásra.⁶⁾ Bocskai ez időtől fogva magát Erdély fejedelmének tekintette, s e czímmel és a fejedelmi jogokkal élt.⁷⁾ Rudolf császár Basta mellé polgári biztosul Krausenegg Pált rendelte, az erdélyi kamarai jövedelmek kezelésére Burghaus Miklós elnök igazgatót, tanácsosokul Hoffman György és Im-Hoff Károly m. kir. udvari kamarai tanácsosokat nevezte ki, a kik politikai ügyeket is intéztek el a császári kormány nevében, a felek kérésére. 1605. a két első helyét Huet Albert és

¹⁾ *Bethlen.* V. k. 206. l.

²⁾ *Bethlen.* V. k. 49. l.

³⁾ *Bethlen.* V. k. 53. l.

⁴⁾ *Bethlen.* V. k. 295. l.

⁵⁾ *Bethlen.* VI. k. 228. l.

⁶⁾ *Bethlen.* VI. k. 229—230. ll.

⁷⁾ *Bethlen.* VI. k. 231. l.

Rhener János benszülött százok s Molart János és Burghaus Miklós császári biztosok foglalták el;¹⁾ még később Krausenegg Pál és Caprera Tamás gróf. Ez Basta helytartója volt Erdélytől távollétében.²⁾ Öt év alatt négy fejedelem s ötfélc kormányhatalom, s egyik sem teljesen törvényes... Rudolf és Báthori Endre magánszerződése egyedül az, a mit nagy erkölcsi és fegyvererő nyomása alatt az országgyűlés elfogadott. Mikó Ferencz egykoru államférfi s részrehajlatlan történetíró csere-berének jellemzi. Mihály vajda csellel foglalta el az országot, megesalva Rudolf királyt és Báthori Endre fejedelmet, esküt tenni ígért, de nem tett. Báthori Zsigmond viselt dolgai a nemzeti fejedelemség szegényfoltjai, alatta szánalomra méltó az ország sorsa. Székely Mózeset nem törvényes országgyűlés választotta. Basta nyers katona, szerencselovag s politikai vak eszköz. Erdély közjoga szerint mindkettő bitorló. Ily uralkodás a polgári munkásság egy terén sem hagyhatott áldásos nyomokat. Nagyobb mérvű fejlődés oly rövid időközökben nem volt lehetséges. A politika foglalta el a város majdnem egész polgári életét küzdelmeivel, válságaival és szerencsétlenségeivel. Kolozsvár népe jólléte nem önczél volt, s a város eszköz a hatalom birtoklói vagy a hatalom keresői kezében. Ezért nem elkülönítve de együttesen adom elé e szomorú öt év történetét, megnevezve az uralkodót vagy kormányt, a jogszerű vagy tényleges hatalmat, mely alatt végbe ment az, a mi följegyzésre érdemes.

Kolozsvár megerősítését Rudolf fejedelemnek Istvánffy Miklós tanácsosa 1599. nyomos okoknál fogva ajánlotta. „E város — ugymond — Erdélyországnak mintegy zára [*repagulum*], kivált Magyarország felől, a császárnak oda kapitányt kellene tenni, a ki a kapuk kulcsait állandóul magánál tartsa, azokat saját őrségével őriztesse s a polgárokat szigoruan köteleességek határai között tartsa; a város körül védárkot kellene állítani, másféle erődeit megújítani, hogy kül-erő és ellenséges támadás esetében a nagy fontosságú hely könnyebben legyen védhető. A megerősítés nem nehéz, mert kézügyben van minden építési anyag.“³⁾ E tanácsnak csak négy évvel később lett foganata egy bástya véletlen leomlása következtében, a miről

¹⁾ *Bethlen*. V. k. 306—307.

²⁾ *Bethlen*. V. k. 202—203. II.

³⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* I. k. 456—57. II.

1603. május 13. a városi közgyűlés ily végzést hozott: „A kis bástya leomlása iránt a bíró parancsoljon a kőműveseknek, hogy mindjárt reá menjenek és megépítsék, felügyelővé négy őreget választottak.“¹⁾ Melyik bástya volt az, kitűnik az 1734-ik évi *Város-Leírás*-ból. „Az Ó-várhoz szögellő kőfal — így hangzik az — a hidkaputól egyenes vonalban mintegy 260 lépés hosszúságban kelet felé terjed, hol két elég magas torony látható,²⁾ azon túl félkör alakú tornyocska áll,³⁾ mely Basta tábornok idejében rakatott, egészen megtömve földdel, dombor mívű falára kívül ágyu van kifaragva, végén golyó, közelében Basta György neve kezdő betűi [G. B.], az ágyu északra eső részén a város kőbe metszett címer-rajza. Innen a mindinkább egyenesen délnek hajló falon körülbelül 50 lépésnyire jeles és jól megerősített torony emelkedik.“⁴⁾ Ez a *Basta nevét viselő* és a közgyűlési idézett végzésben említett *kis bástya* ugyanazonosságát igazolja. Az *olasz fokos bástya*⁵⁾ az az előtt levő VII-ik számu⁶⁾, a mi már nevéből következtethetőleg szintén olasz építés, de nem tudható: Basta vagy Izabella királyné és fia idejéből való-e, kikről szintén az a hagyomány, hogy építettek bástyát, de bizonyíték rá eddigelé nincs.

Régi királyoktól nyert kiváltságait és szabadságait Mihály vajda: „mint Rudolf császár és király tanácsosa, Erdélyben helytartója és az alávetett részekbeli hadak főkapitánya“, Raw Máttyás és Szabó András esküdt polgárok kérésére 1600. jan. 24. Gyula-Fejérváratt kelt levelében megerősítette, s maga és Jacobinus János titkára aláírása alatt kiadatta.⁷⁾ 1604. jan. 20. Rudolf császár és fejedelem Erdély kormányzására küldött biztosainak útasításul adta: „hogy a szász városokat [*melyek közé volt véve Kolozsvár is*] kiváltságaikban tartsák meg, a katonaság és mások bántalmazása ellen védjék, s gondoskodjanak, hogy azokban a kereskedők és iparos polgárok szaporodjanak és vagyonosodjanak.“⁸⁾

¹⁾ *Éred. j. könyv.*

²⁾ RAJZOK. I. köt. V-ik Tábláján a VI—VII. bástya.

³⁾ RAJZOK. I. k. V-ik Tábláján a VIII. bástya.

⁴⁾ *Emlékl. Kolozsv. előkorából.* 21. l.

⁵⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. k. 539. l.

⁶⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. k. OKLEVÉLTÁRÁBAN a 408. lapon.

⁷⁾ *Városi levélt.* P. 47. sz.

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 251. l.

Birtokát saját politikai eszélye s biráinak ügyessége az idők mostohasága daczára tetemesen gyarapította. Mihály vajda az 1599. nov. 20—28-ki gyula-fejérvári országgyűlés 14. t. cikkében is megígérte kiváltságainak és szabadságainak megtartását, kivévén Báthori Zsigmond fejedelemeit, melyek semmieseknek s érvényteleneknek nyilvánítottak.¹⁾ 1600. jan. 14. a város fő- és királybiráinak s esküdt és más polgárainak kérésére a régi magyar királyok és erdélyi fejedelmek iránt tanusított kiváló hűségök és fáradhatlan szolgálataik tekintetéből — a mit jövőben iránta is fognak bizonyítani — a legközelebb Kendy Sándor és Gábor birtokaira nyert adománylevelét megújította és saját pecsété s titkára, Jacobinus János aláírása alatt kiadatta.²⁾ 1601. aug. 19. Basta Kolozsvár mellett fekvő táborában kelt kiváltságlevelében azon okból, hogy midőn ő Báthori Zsigmondon Goroszlónál diadal-maskodott s a hegyeken át Erdélybe indult, Báthori már Erdélyből eltávozva levén, Kolozsvár városa önként elébe ment, hűségét s engedelmességét ígérte, s várába az örkatonaságot akadály nélkül befogadta: „Kolozsvár összes polgárainak, javainak, örökségüknek, bármi néven nevezendő jövedelmeiknek, végre minden jogaiknak, szabadságaiknak és kiváltságaiknak megkegyelmezett, s nekik megbocsátva biztosította, hogy a mig hűségben maradnak, addig a mondottakban ő sem háborítja meg, sőt az erőszakoskodás ellen oltalmazza és oltalmaztatja.“³⁾ Aug. 22. a Torda melletti táborból azon rendeletet küldötte a főbirónak, hogy a általuk fizetni kellő pénzből 200 tallért fizessen ki a két olasz zenésznek, hogy abból éljenek az ő megérkeztéig.⁴⁾ 1602. jul. 12. Kolozsvár azon házának, mely Gyula-Fejérváratt volt, az olasz-utczában Bornemisza Boldizsár és Allia Farkas házaik szomszédságában, melyet pénzen vettek s régóta birtak, azon jognál fogva, a mint eddig is birták, nekik visszaadatását parancsolta.⁵⁾

Az erdélyi főrendek és nemesség nevében: „Csáky István, Bornemisza Boldizsár, Alárd Ferencz és Tholdy István 1600 sept.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 434. l.

²⁾ *OKLEVÉLTÁR.* LXXVIII. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 49. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 50. sz. A nyugtát aláírták aug. 24. Francesco Micheli, Pietro Daula az összes zenészek nevében.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. IV. 105. sz.

16. keresztesmezői táborukban Kolozsvár város fő- és királybiróinak, esküdt és más polgárainak a haza iránt mindig, kiváltképen pedig most, midőn az ország minden Rendei régi szabadságaik visszanyerésére és a zsarnok Mihály vajda és az utálatos [*a felhívás szavai*] oláh nemzet nyomasztó uralmától szabadulás végett fegyvereket és erejüket mindenfelől felajánlták, Kolozsvár polgárai is a közhazához ezen őszinte szeretetüket s szabadságainak visszaszerzése iránt ily készségöket tanusították, a midőn vagyonukat és erejüket, pénz- és segélysereg adás által önként és teljes buzgalommal fölajánlták: a szív ezen hazafias nemességének némi megjutalmazásul biztosítják és bizonyossá teszik, s megnyugtatóni kívánják az ország főrendei és nemesei a kolozsváriakat az iránt, hogy a nekik korábban adott 30-ad fizetési mentességben, — melyről külön hitlevelök van, a miben ez bővebben ki van fejezve — ők és örökösök örök időkhig háborítatlanul és sérthetlenül meg fogják tartani és mások által is megtartatják, a minthogy e levelökben erről bizonyossá teszik, megnyugtatóják és biztosítják is.“¹⁾ E jogbiztosíték adását az erdélyi főrendek és nemesség részéről azoknak egy sept. 3-n hazafias hévvel irt s meggyőzőleg érvelő levele idézte elő, melyben a kolozsváriakat hozzájuk csatlakozásra hívták fel. Teljesen felvilágosítván t. i. a kedvező helyzet felől, megnyugtatóni kívánták, hogy Rudolf császár és fejed. és az ország érdekében cselekedzenek s a sikerről bizonyosak, kértek tőlük 1000 gyalogot és négy taraczkot minden szerszámostul, porral és golyóbissal együtt,²⁾ a minek teljesítését részint hazafiság, részint a város fontos érdekei kívánták. Tudva volt ugyanis Kolozsvár közönsége előtt, hogy Rudolf cs. és fejed. titkos tanácsosát Istvánffy Miklóst 1599. végén Erdély rendezése iránt tanácsadásra híván fel: az egyebek közt Kolozsvárra nézve, azért, hogy fő- és királybirója Báthori Zsigmond fejedelemnek Sziléziából bejövésében eszköz volt, azt ajánlotta, hogy árulásáért pénzbüntetés érje, tehát 30-ad mentességi és más kiváltságai töröltessenek el.³⁾ Csáky és az ország főrendei s nemesi említett levelében pedig e fenyegető vész elhárítására világosan meg volt ígérve. „Ha mi félelme volna is ti kegyelmeteknek

¹⁾ OKLEVÉLTÁR LXXX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. LXXXIX. sz.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* IV. k. 456. l.

-- mondják — ő felségétől, biztosítjuk egész országnak, hogy ott dolgát jó karba állítjuk, terhőket magunkra vesszük, tartsa meg kegyelmetek bizonyosságul e levelet.“¹⁾ Kolozsvár a hazafias kérésnek hazafiasan tett eleget, a főrendek levelének sok hasznát vette, s maig birja levéltárában. Nem valósult Istvánffy javaslata . . . . . Csáky Istvánnal magánügye is volt Kolozsvárnak; előnyös eserevását tett vele 1600. octob. 21. átadva Apahidán volt malma fele részét udvarházával együtt annak Gorbó vidékén Chákán, Guczfalván másképp Kabalapatakán és Hagymáson levő husz nemes jobbágytelkeért örök jogon, megmásíthatlanul.²⁾ 1602. jul. 13. kelt védelevelében Basta, mint Erdélyország főkapitánya, a királyi felségtől nyert teljhatalmánál fogva mindeneknek tudtára adta, hogy a Szék mezővárosi sóaknát Kolozsvár fő- és királybirái, esküdt és más összes polgárai kezénél hagyta, őket védelmébe vette s nekik a bányák szabados mivélését megengedte. Meghagyta azért az ország főurainak és nemeseinek, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak s a t. hogy őket bárkik erőszakos háborgatása ellen védjék és oltalmazzák, munkásaikat azon bányákban dolgozni s általában azt szabadon mivelní engedjék.³⁾ Nem egy egész évvel ezután a császári biztosok jelentést tevén az erdélyi fejedelmi kincstár jövedelmeiről, a kolozsi és széki sóbányáról azt irták, hogy azokat 40,000 s néhány forintért Báthori Zsigmond fejed. Kolozsvárnak adományozta s abban Basta is megerősítette. Később a két bánya Kolozsvárnak 1200 frtért adatott ki haszonbérbe, úgy, hogy a fejedelem kincstárába minden évnegyedben 300 forintot fizetett. A bányákban 1000 kő sót találtak készletben, melyet a zálogtartóknak átadáskor szintén készletben kell hagyniok.⁴⁾ Bár a só árát az országgyűlés határozta meg, még is ha nagy volt a fogyasztás, volt benne haszon. Az 1601. jan. 21. febr. 8. kolozsvári orsz. gyűlés 17-ik t. cz. a nemes embernek 9 pénzért háza szükségére elegendő só adását rendelte a kamaraispánoknak, s hogy a nem engedelmeskedő 200 frttal büntettség.⁵⁾ Ez lehetett oka Kolozsvár száz-férfiai 1601. ápr. 28. hozott határozatának,

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXIX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. LXXXI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. LXXXIV. sz.

⁴⁾ Erd. Orsz. gy. Fml. V. k. 210—11. ll.

⁵⁾ Erd. Orsz. gy. Fml. IV. k. 504—05. ll.

midőn a község panaszolván, hogy neki drágán adják a kősót: „végeztetett, hogy mivel a városnak semmi haszna nincs, ha egy kő só 16 vagy 20 pénzen adnak el, a kamaraispán a szokott árnál feljebb semmiképen ne merje adni, hogy se a város községe, se a külső urak átkot né kiáltsanak a sónak drágaságáért.“¹⁾ Sept. 23. a császár, az iránta zavaros időkben tanusított állhatatos hűségökért szabadságot adott a kolozsváriaknak, hogy városukon bárhol *vendégfogadót* építhessenek, s azokban — mint más városokban szokás — vendégeket s útzókat fogadjanak be, azoktól illő díjt vehessenek; egyszersmind meghagyta az ország minden hatóságainak, főurainak, fő- és alispánainak, hogy azokat a vendéglőket az effélékre nézve fenálló szabadságokban és mentességekben tartsák meg s őket gazdálkodásra fizetés nélkül ne kényszerítsék.²⁾ Ugyan Basta 1602. jan. 24. a kolozsvári szent Erzsébet-ispotálymester kérésére Kolozsvármegye fő- és alispánjainak s a t. megparancsolta, hogy mivel a nyomorultak fölsegítésére rendelt mérái jószágot a régi boldog emlékezetű fejedelmek mind rendes, mind rendkívüli adótól mentességgel adományozták, s mégis a vármegye tisztei őket adófizetésre kényszerítik: a császártól nyert teljhatalomnál fogva meghatározta és parancsolta, hogy a kolozsvári ispotályházhoz tartozó mérái jószágot semmi adófizetésre, sőt egyéb helyen valókat is teherviselésre ne kényszerítsék, személyökben, marháikban meg ne károsítsák, hanem elébbi mentességekben megtartsák és oltalmazzák.³⁾ Székely Mózes Kolozsvár fő- és királybiráját, esküdteit és összes polgárságát azon hű szolgálataikért, melyeket a mint az erdélyi fejedelneknek, ugy különösen most, midőn a fejedelem minden törekedése oda irányul, hogy az oly sok év folytán hadak és különbféle ellenségek dühössége következtében meggyöngült, eltiport és csaknem felforgatott országot Isten segélyével jobb és békésebb állapotba helyezze és visszaállítsa, ő irányában is tettek, s ígérük, hogy jövőben is ugyanazt tenni fogják: biztosította és bizonyossá tette az iránt, hogy őket előtte bemutatott szabadságaikban mind ő maga megtartja, mind másokkal megtartatja, védi és oltalmazza. A mi a kolozsi és széki sóaknákat illeti, melyeket ők 40,235 firtban 50 pénzben zálló-

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ OKLEVÉLT. LXXXVII. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. IV. 128. sz.

gosan birnak, ezekre nézve, látván a fejedelem az ország felettébb való nagy pusztaságát és sok elkerülhetlen szükségét megfontolván, inti, hogy méltatlant né kívánjanak, hanem hogy az ő pénzők se veszsen el, sőt máskor is ha szükség lesz rá, szeretettel szolgálhassanak, a kolozsvári dézmát, melyet eddig Gyaluban vettek, a városnak adományozza örökre, oly föltétellel, hogy évenként öt-öt száz forintot fizessenek a fejedelmi pénztárba az arendafizetés szokott napján, a kolozsi és széki sóbányák birtoklásától pedig tényleg azonnal szünjenek meg s bocsássák a fejed. biztosai kezébe minden azokhoz való eszközökkel és szerszámokkal együtt. A mi kész só most az aknában van, kit a város a maga pénzén vágatott, annak 3 része legyen övé, egy része a fejedelemé. ¹⁾ A két sóakna gondviselésére 1602. május 20. az *Unio* szerint választottak: Balázs Márton magyar, Teutsch János szász . . . A város vagyoni gyarapodására volt azon örökös vásári szerződés is, melylyel Macskási Menyhért és neje Kolon Kata rendkívüli szükségtől kényszerítve Olczovai György ispotálymestertől 100 m. frtot vett kölesön, s azért Mérában, Nádason és Andrásháza nevű praediumban levő egész és részirtokait hasznáival és tartózkodáságaival u. m. szántóföldeivel, mezeivel, kaszálóival, szőlőivel, malmaival s a t. régi határai közt zálogba adta nevezett Olczovai Györgynek és örökösének oly föltétellel, hogy a mikor az eladók vagy árvaik ki akarnák váltani, tegyék le az irt zálogösszeget, s ha kibocsátni nem akarnák, egy konventi egyén vagy szolgabíró előtt a zálogösszeget letévén: a birtokokat ezen záloglevél erejénél fogva minden törvényes menedék mellőzésével tetteleg visszavehessék. ²⁾ Kórógy egész falu is ekkor jutott Kolozsvár birtokába, melyért a város cserébe adta nemes Nagy máskép Havasalji István Belső-Szolnokvármegyében Hosszumezőn levő egész birtokát 2000 frt toldással. ³⁾ A csere feletti örömét az 1601. május 11. közgyűlés jellemző végzésben fejezte ki: „Megértették bíró uramtól Kórógnak megvételét, kit városul szeretettel s hálaadással vesznek, hogy ő kegyelmek olyan summának szorgalmatos gondviseléssel egymás között szerét tettek, kériek ezután is annak gondviselésére . . . .“ ⁴⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. LXXXIX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. LXXXV. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. D. 55. sz.

⁴⁾ *Ered. j. könyv.*

A város biráinak ezen éberségre serkentése — úgy látszik — nem volt alap nélküli. A jun. 15-ki közgyűlésben már eléterjesztetett, hogy a fejed. Kórógyot a jezsuitáknak kívánja adatni. Látván a városnak minden felől iszonyu sanyargattatását, végezték: „hogy azt kezekből semmiképen ki nem adhatják. A bíró könyöröggön a felség előtt s okait adja bőven elé . . . A mi a jezsuiták által a Királyutezában tilalom ellenére elfoglalt házat illeti: a felől is kérjék meg ő felségét, hogy hatalmaskodástól s foglalástól szüntjenek meg. A mi még nagyobb, hogy kőfallal akarják ujabban bekeríteni collegiumokhoz a kerteket, Báthori Kristóf fejed. engedélylevele ellenére; az iránt is kérjék meg a felséget, hogy ne engedje meg, a bíró is ügyeltessen rá, hogy ha mit vesz észre, mindjárt tudassa a várossal . . .“¹⁾ Még egy birtok-háborítást említek meg, melyet e tájt Argenti János, jezsuita atya és altartományfőnök követett el Kolozsvár várossal szemben. Elszántatott t. i. Kómál nevű szőlőhegy alatt a fűzfa berken tul levő földéből délnek tekintve 28 lépésnyi helyet, a térség közepén 41-et, vége felé az útnál, mely a Szamos mellett vonul el, a kolozsmonostori kastély felé 53 lépést; sőt az úton túl is a város legelőinek használt parlag földét felszántatta, tetemesen megkárosítván ez által a várost, mely 1604. május 10. ellene mondott a foglalásnak s nevezett szerzetfőnököt eltiltotta, hogy azt be ne vessék, ne használják, termését el ne vegyék s vehessék, mert a város teljességgel meg nem engedi.²⁾ Az eredményről további adatokat nem találtam. Az ilyenek felizgatták a közönséget a szerzet irányában, s érdekeik nagy hátrányára, állandó viszálykodás forrásaivá lettek.

Politikai élete közgyűlésein s az országgyűléseken megjelenésben nyilvánult. Kényes, viszontagságteljes s létközokáztatásig valóságos volt nem egyszer mindkettő. Először a másodikat beszélem el, mert az első nagy események, sok véres történet s a legsúlyosabb megpróbáltatások oly hosszú sorát teszi, melynek előadása sok időt s nagy tért foglal el. Országgyűlés volt Kolozsváratt 1601. január 21. — febr. 8.³⁾, ápril 3—10.⁴⁾, jun. 3—10.⁵⁾, 1602. junius

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. M. 50. sz.*

³⁾ *Bethlen. V. 2. 1. Erd. Orsz. gy. Eml. IV. 409., 577—589 ll.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 3—4. ll.*

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 93—95. ll.*

1—29. ¹⁾, 1603. febr. 28— márcz. 8. ²⁾ 1604. jan. 25. ³⁾). Az első Csáky István a tanácsurak javallatára hívta össze. Okuk rá Erdélynek Mihály vajdától féltése volt, a ki Rudolf császárral és fejedelemmel kibékülvén, méltán tartottak, hogy ha Erdély kormánya élére juthat, az erdélyi nemesség kiirtása iránti régi szándékát valósítja. Ettől szabadulásra Báthori Zsigmondnak ismét fejedelemmé választása volt az egyetlen út. Csáky és Székely Mózes az országgyűlésen az indítványt megtették s az országgyűlés többsége elfogadván: febr. 3. Zsigmond, a jelenlevő lengyel és török követek helyeslése mellett, nagy többséggel fejedelemmé választott, 4-n a főtéri templomban tartott országgyűlésen a választás eredményét kihirdették, a mi ily örömrivalgással fogadtatott; *Báthori Zsigmond! Báthori a fejedelem!* ⁴⁾ A tanácsurak közül öten a Rudolf fejedelemnek letett hűségi esküre figyelmeztetvén a királyt és királynevet, a hűségében megmaradást, vagy legalább annak, mint törvényes fejedelemnek a dolgról értesítését ajánlották. Erre egy szónok felszólt, a nép előtt izgató beszédet tartva, elbeszélte, mint jött be az országba Mihály vajda, mit mivelte, hogy irtó háborút forralt a szászok és nemesség ellen; leleplezte, kik hívták be, kik értettek vele egyet és kik segítettek . . . Ez felzaklatta a kedélyeket. Egész Kolozsvár izgalomba jött. Csáky és Székely Mózes bezárták a város kapuit s elrendelték az ellenkező tanácsurak elfogatását s őket Seres István házába záratták ⁵⁾, később Görgény és Déva várába szállíttatták. Ekkor történt Baba Noak, Mihály vajda rabló hajdui vezérének és papjának fogva Kolozsvárra hozatása. Ez Mihály vajda alatt sok falut és várost gyújtatott fel, sok erdélyit törököknek adott el; most Lugost és Karansebest Sasku nevű rác nemzeti pópá által a törököknek szintén áruba bocsátotta. Elfogtván mindketten, Kolozsvárra hozattak; árulásuk bizonyítványa a törvényszék kezében volt, s annak és korábbi büntetteiknek alapján halálra ítéltetve, január 15. ⁶⁾ a Felekre vivő út mellett, a Bethlen-bástya közelében

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 28. 124—126. II.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 42., 215—220. II.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 263—69. II.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 411. I.*

⁵⁾ *Bethlen. V. 4. I. Erd. Orsz. gy. Eml. IV. 411—12. II.*

⁶⁾ *Bethlen. V. 7—8. II. Gr. Mikó: Erd. Tört. Adat. I. 157. I.*

nyársba huzattak s elevenen megsüttették. ¹⁾ Szamosközy azt írja, hogy égő testöket vízzel öntözték, hogy annál tovább vesződjenek. ²⁾ Mihály vajdának két kapitánya volt Kolozsváratt: Szelestey János és Száva Armas. Az első midőn a vajdatól jött hozzájuk követésbe, letartóztatták, utóbbi önként állott át. A nép vak boszuja most ezeknek fordult, árulóknak kiáltották, hogy most is egyet-értenek a vajdával, megrohanták és megkötözték őket. Szelesteynek — mint magyar származásának — karjait és lábát összekötötték, azután börtönbe vetették, Szávát szűk, alacsony börtönbe zárták. ³⁾ E nevezetes országgyűlés törvényei közül három czikk érdekli Kolozsvárt. „A lázasztó és égető oláh papok ne maradhassanak meg az országban — rendeli a 17-dik — hanem az ispánok és királybirák hozzá nyulhassanak s törvény szerint megbüntethessék. ⁴⁾ A 28-ikban a Boeskaai Istvánt Erdélyből száműző léczfalvi orsz. gyűlés t. cikkét hagyták helyben, a 29-ikben Náprágy Demeter erdélyi r. kath. püspököt az országból száműzték, hogy itt jószágot ne birhasson, hanem a mi van is, koboztassék el a fiskus számára, s eféle püspök ide ne szállhasson s püspöksége ne vétesék tekintetbe — meghatározták ⁵⁾ azért, mivel itt léte az országnak nagy romlására volt: Báthori Zsigmond fejed. Erdélyben léte alatt sok dolgot ígért a császárnak, Mihály vajdával azon fejedelem adományleveleit megsemmisítette, minden erejével azon volt, hogy a nemességre és országra minő nyomoruságokat hozhatna, a bevett vallásukat, főképen a kolozsváriakat háborgatta, noha szegényeknek a vérszomjazó Mihály vajda miatt életök is nehezen maradt meg.

Basta mindezt látta, Csáky és Székely Mózes az országgyűlésnek Zsigmond visszahívása iránti határozatát is tudatta vele. Ajánlták neki Dévát és temérdek pénzt, hogy álljon melléjük s maradjon az országban, de visszaütasította. „Minden az ő uráé — mondá — s ő császári ura hív szolgálja, a kinek egyedül szolgál“. ⁶⁾ Figyelmeztette Csákyékat a lehető következményekre, s látván

¹⁾ *Bethlen*. V. 7—8 ll. *Gr. Mikó*. Erd. Tört. Adat. I. 157. l. *Ambrosii Simigiani* Libr. II. 247. l.

²⁾ *Szamosközy*. IV. 128. l.

³⁾ *Szádeczky* . . . 168. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 583. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 587. l.

⁶⁾ *Bethlen*. V. 6—7. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IV. 412. l.

állása tarthatlan-voltát, Kolozsvárt elhagyva Husztra távozott...

Az 1601. fejedelmválasztó országgyűlés lefolyását érdekesen egészítik ki a fogadás ünnepélyei. Az első hír — ugymond egyik egykoru író — márcz. 12. érkezett Kolozsvárra, hogy a fejed. fényes lengyel kísérettel Moldva határán van. 24. Beszterczéről jött a második, hogy már ott van s indul. 27. a város határára ért, az ország kk. és rr. testületileg mentek üdvözlétére, a hadak háromszor kiáltották *Jézus* nevét, s így kísérték be a városba, hol őt az ekközben összegyűlt országgyűlés várta s ismételte megválasztatását; a nép háromszoros *Jézus* kiáltással fogadta azt, a mi ujjongó öröm jele volt, a főtéri nagy templomba kísérték és beigtatták; ő az ország törvényeire, a kk. és rr. a fejedelem hűségére megesküvén: a *Te Deum Laudamus* kezdetű szent himnusz, ágyu- és trombitaszó s dobpergés harsogott, fejérbe öltözött leánykák járták be a várost, hirdetve a nép a feletti örömét, hogy az országnak ismét nemzeti fejedelme van. ¹⁾ Isteni tisztelet után fényes lakomát tartottak, a lengyel kíséret és török követ is jelen volt, az urak arany-ezüst ajándékokat hoztak a fejedelemnek, az ágyú két óráig szólott, a mi mind fokozta az örömet s a hazafiui remények alapját szilárdabbá tette. A beigtató országgyűlés — mely a Kolozsváratt tartott második volt — ápril 10. oszlott el. ²⁾ Sajnos, hogy törvényei maig sincsenek felfedezve.... A harmadik részleges országgyűlés volt, melyen Kolozsvárt érdeklő végzés nem kelt. A fejed. — ugy látszik érzületében egészen megromolva — nem a megválasztásához kötött nemzeti remények valóításával volt elfoglalva, de csakhamar folytatni kezdette alkudozását az ország negyedszeri elcserelése fölött, melynek pontjait Rudolf elfogadván: a fejed. Erdélyt Csehországban a libochovitzi uradalommal cserélte föl. ³⁾ A febr. 18. — márcz. 8-ki részleges orsz. gyűlés a jan. 15. gyula-fejérvári országgyűlésen Erdély kívánságainak a császár elé juttatása végett kinevezett országos biztosok gyűlése volt, ⁴⁾ melyre a vármegyék, székely és szász székek követei is meghivattak, az országos költségekről végeztek, a mit három

¹⁾ *Bethlen. V. 11. 1. Erd. Orsz. gy. Eml. V. 3—4 és 6. 11.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 4. 1.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 30. 1.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 215. 1.*

országtanácsos irt alá,¹⁾ az ország rendezése iránt a császárhoz felterjesztést dolgoztak, annak 15-dik pontjához a városok kérelmeit s köztük Kolozsvárét is mellékelték. A végzések keltek Kolozsváratt nov. 8., a Bécsbe menő küldöttség levele 9-n, a kk. és rr. nevében Basta kísérelő irata 11-n, szintén Kolozsváratt. A városok kérelmei közül Kolozsvárt különösen érdeklí Szeben város azon kérése, hogy a pénzverés és váltás [*cement*] joga vitessék oda vissza,²⁾ a mit azonban a viszonyok időközben megváltozása meghiusított. Az 1604 jan. 25—febr. 4-ki országgyűlésen Kolozsvárt külön illető törvény nem hozatott. A mi a városokra menekült nemességnek szabadságuk sérelmével közterhek viselésére nem szorításáról hozatott, ennek alkalmazhatóságát a városok kiváltásai szabják meg. A máshol tartott országgyűlések közül az 1602. aug. 23-ki Kolozs-, Torda-, Doboka- és Szolnokvármegyék és Aranyosszék portai adójának gyűjtőhelyévé Kolozsvárt rendelte.³⁾

Az országgyűlések sivársága jele és mértéke a politikai szabadság és alkotmányos élet sivárságának. Katonai uralom alatt s anarchicus viszonyok közt, tartománynyá lett az ország, s a nemzet törvényhozási joga a hatalmat jogosan bírók vagy bitorlók előtti kérelmezéssé.

A *politikai élet* másik nyilvánulási tere a közgyűlés. Viharosak voltak ezek s zaklatotta társadalom. A hatalomért versengő felek és pártok keresték Kolozsvár népe rokonszenvét, mindenik meg akarta nyerni. Csábitott, ígért és adott jutalmat a nyertes, fenyegetett, égetett, pusztított és gyilkolt a vesztes. Változó szerencsével folytatott hosszú harc Kolozsvár ez öt év alatti története, mely alatt polgárait most erre, majd arra hajtotta a politika szélvészcses hullámzása; védhelyül választotta magának a hazafiság, csel és támadás tárgyává az ellenség esküjére emlékeztette az uralkodó, hazafiságára hivatkozott a nemzeti jogok védője. Fegyver volt mindkettő kezében, s a mit mint győztes kivivott, megtartani kívánta mint legyőzött is. A városnak sokszor kettőnek is kellett engedelmeskedni, kaput zárni vagy feltárni. Innen a dolgok gyorsan megváltozó rendje, bukás és emelkedés, tenger köny árán, végtelen inség nyomán új hatalom, más kormányzás és rendszer diadalma,

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 220. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 41. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 144. 1.

más emberek és szellem vezető befolyása, békés polgárok és iparosok falai között állandó harezi zaj s élethalál fenyegetése.

II. Rudolf császár és Basta eszközül használták Mihály vajdát a Báthori Zsigmondhoz ragaszkodó erdélyi nemesség és Kolozsvár megfenyítésére. A vajda az elsőnek kiirtását, az utolsónak elpusztítását tűzte czélul. Egykoru történetírók jegyezték föl, hogy titkon bejött oláh papok [*kalugerek*] által izgatta fel az oláhokat a nemességnek egytől egyig kiirtására,¹⁾ sőt Halmágyi István hívével szóval,²⁾ Thamásfalvi Jánossal levélben is közölte e szándékát s kérte őket, hogy a székelységet is erre rá bírják,³⁾ a mit oláhjai és bakó kéz rövid uralma alatt megistettek. Egykoruak hagyták fenn, hogy Kathonai István kolozsvári főbíró, a ki Báthori Zsigmond 1598-ki visszatérésének főszközlője volt — ő küldvén hozzá az ország izenetével Huszár István követét — oláh hadi népével megölette, szakálát szálinként tépték ki, s nagy kínzás után nyakát vágták el.⁴⁾ Ungnad Dávid cs. biztos 1600. decz. 14-ki titkosjelenésében: „II. Rudolf császárt tudósítván, hogy Mihály vajda megy Bécsbe, figyelmeztette, hogy óvakodjék tőle, ígéreteinek ne higgyen, mert álnok ember, a ki saját irodájában a császár utánzott aláírása alatt hamis kiváltságlevelet készítettett, a pecsétet egy más oklevélről vette le s a székelyeknek elvett szabadságukat visszaadván: így csalta őket testvérharczba az ő táborába; sőt a kolozsváriak ijesztésére is ily levelet készítettett a császár nevében, melyben az megparancsolta, hogy Kolozsvárt földig pusztíttassa el, templomait rontassa le.“⁵⁾ Ugy látszott, mintha titkos útasítást is adott volna ennek megkezdésére. Kozák, rác, oláh és más gyűlevész hadai Kolozsvár külvárosára ütvén, azt égették, a lakosokat kirabolták s oly pusztítást követtek el, hogy az országgyűléstől kellett orvoslását kérni.⁶⁾ Egyfelől e rémhírek és szörnytettek,

¹⁾ *Bethlen*. IV. 430. 525—528. ll.

²⁾ *Scriptor. Rer. Transsylv.* Tom. II. Vol. II. 211—12. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 355. 1. *Script. Rer. Trans.* Tom. II. Vol. II. 211—12. ll.

⁴⁾ Herberstein Fr. és Hofkircher A. cs. és kir. biztosok levele N.-Bányáról 1600. január 12. *A bécsi cs. kir. titkos levéltárban*, Ungnad D.-é, január 20—21-kéről ugyanott.

⁵⁾ Ugyanott. *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 394. 1.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 431. 1.

másfelől annak tudása, hogy az ország főurai és nemesség ott tartotta legelső titkos tanácskozását, melyben a Mihály vajda zsarnoksága alól menekülés egyetlen módjának a nemzeti felkelést, Tordára táborba szállást s oda a hazafiak meghívását mondván ki határozatul: ¹⁾ oly rettegetté tették a kolozsváriak előtt Mihály vajda nevét, hogy a midőn Csáky és a nemesség követséget küldöttek hozzájuk, hogy melléjük álljanak, s ezer gyalogot és 7000 tallér kölcsönt adjanak — ámbár hirdették, hogy a tervbe Bástia is bele egyezett — Kolozsvár száz-férfiai csak biztató szót adtak; de titkon s kerülő úton Hosz Jánost és Literáti Tamást a vajdához küldötték, hogy a nemesség kéréséről értesítsék, hűségöket megújították s jutalmul egy falut kértek. A vajda megdicsérte őket. „Nem egyet, de száz falut ad nekik — mondá — csak hűségében megmaradjanak: óvatosságra intette őket, hogy visszafelé ne menjenek az országúton, nehogy a magyarok kezébe kerüljenek; otthon lelkesítsék övéiket a mellette való megmaradásra. . . .“ Ezek a vajda tanácsát követve, kerülő úton indultak el, de a tordaiak minden utat elzártak volt, hogy a vajda a magyarok dolgairól semmit se tudhasson meg, elfogták őket, a tordai táborba vitték, s kifosztva, sőt tán ütlegetve is bocsátották Kolozsvárra vissza. Egyetlen ember volt a kolozsváriak közül, Barabás János, nyájas, maga kedveltető s vendégszeretetéről idegenek előtt is ismert férfi, a ki hazája iránt lelkesült, néhány jeles lovas társával a tordai táborba ment, és a város királybirája ellen, a ki nyelvre és erkölcsére nézve oláh volt, élesen kikelt. „Hát ez a vasvillás könnyelműségével egyedül veszti el ezt a nemes várost — így szólt — mely őseink annyi századon át szerzett dicsőségét sértetlenül megtartotta? Menjünk, s ő felése hűségében — a mit neki esküdtünk — hősileg harczoljunk. . . .“ ²⁾ Bátorítólag hatott a kolozsváriakra a török segély, valamint az is, hogy a vajdát titkára Jacobinus János, korábban Kolozsvár jegyzője is elhagyta s a tordai táborba ment. ³⁾ Ily későn s nehezen csatlakozott végre Kolozsvár is, megadta a kívánt számú katonát és kölcsönt s fegyveresei a sept. 18-kán Miriszló és Décse között vívott döntő csatában a magyar tábor balszárnyán, Beszterczé és

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. 388. l.

²⁾ *Ambrosii Simigiani Histor.* II. 231. l.

³⁾ *Ambrosii Simigiani Histor.* II. 230. l.

Aranyosszék katonaságával együtt foglaltak helyet.¹⁾ Az ütközet fennebb már érintve volt . . . Elhagyván a legyőzött Mihály vajda Erdélyt, Kolozsvár város Beuchel András főbíróját és Mázsás Tamás esküdt polgárt öngazolás és kegyelemkérés végett Rudolf fejedelemhez küldötte, valamint kérte Csákyt és az ország tanácsurait, Basta cs. főhadvezért és a cs. biztosokat kegyelem kieszközlése végett. Basta és a cs. biztosok 1600. nov. 17. tették meg fölterjesztésöket, melyben előadták, hogy Kolozsvár bírái, esküdtjei és más polgársága ő felsége iránti hűségöket máskor is kimutatták, de főleg most a Mihály vajda elleni harcban a császári hadaknak fegyvert, pénzt és élelmet adtak s ez által ezen országnak hasznos és dicséretes szolgálatot tettek, ajánlták őt és küldökeit kegyelmes fogadásra.²⁾ Hasonlót tettek Csáky és az erdélyi tanácsurak, a kik novemb. 18-ki feliratukban védték Kolozsvárt némelyek netaláni gyanusítása ellenében. Ők minden gyanutól menttek — így szól a felirat — Kolozsvár kivált most tanusított oly nagy hűséget és buzgalmat Mihály vajda, e kegyetlen ember és tyrannus megverésében, hogy többet kivánni sem lehetett. Ajánlták küldötteiket és kérésöket, esedezve, hogy a fejed. fogadja oly kegyesen s ajánlatuknak legyen azon nyomatéka, a mit az ő és az ország tanácsának hűsége és egyenessége megkíván.³⁾ E kérés nov. 26. kelt, nincs megmondva: ki, mivel gyanusította, csak általánosán érintetik, s mintán — írják — nyakukról a hallatlanul kegyetlen tyrannusjárma le van véve, lelkiismeretök ismét szabad s kényszer alatt nincsenek: az ország küldöttségéhez — kik között volt Trauzner Lukács itélőmester, egykor Kolozsvár város jegyzője, —⁴⁾ ők is saját küldötteiket rendelték, folyamodva a fejed. kegyelméhez, hogy a mit ellenök felhozhatni, egyesek műve levén, büntesse azt igazsága és bölcsessége szerint, de az ártatlant mentse fel; s ha mégis emberi gyarlóság miatt őket is valami vétség terheli, nagy lelke s atyai kegyelme bocsássa meg. Ők biznak ebben s hűségöket a felségnek minden időre szilárd elhatározással ígérk.⁵⁾ Rudolf fejed. fogadta ugyan a követséget, de írásban választ nem adott,

¹⁾ *Bethlen.* IV. k. 570. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 575. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 566. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 570. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* IV. k. 574—75. l.

Mihály vajdát ellenben kitüntette. Ez — a mint fennebb érintve volt — Erdélyben a hangulatot megváltoztatta . . . Még csak egy figyelemre méltó adatot említek meg arra nézve, miként igyekezett Kolozsvár egyensúlyt tartani, holott annyira érdekelte az ország-
nak Mihály vajda ellen fölkelése, s mily biztos sejtelme volt a történendőről. Ugyanakkor, midőn 1600. sept. 18. a miriszlói ütközet volt, a száz-férfiak közgyűlése ily jellemző végzést hozott: „Az Ur Isten megkönyörülte rajtunk és a nemesség közt egyességet adott, a várost is sok kéréssel és ígéretekkel melléjük édesgetvén: Torda mellé a Keresztes-mezőre gyülekezének a napnak előtte, kinek fellobbanása sept. 2. kezdődött, s sept. 18-káig mind gyülekezvén, Mihály vajda sokféle nemzetségből álló hadával Miriszló és Décese között szemben vívának, az istentelen tyrannust, kit nem Isten, hanem az emberek család, titkon való tanácsa tett volt fejedelemmé, Isten megszegyeníté. A kinek három ország vala kezénél, egy hónap alatt egy udvarházat sem hagyta békességesen birni. Ő maga bujdosásra juta.“¹⁾

Nem lehet csodálni, ha Rudolf fejed. haragra gerjedt Erdély, boszura Kolozsvár iránt. Bárminő indító okból történt, tény, hogy csak imént adott hitét mindkettő megszegte. Örök hűséget ígért az ország, s tán még jól meg sem száradt a tinta, a mivel azt aláírták, már székében más fejed. ült, az a gyűlölt ember, a ki annyiszor játszta ki őt könnyelmű változékonyságával s szó- és hitszegő eljárása által. Érezte is ezt azonnal. A Prágában levő erdélyi követek mellé, bocsánatot kérni s az ő és ország tettét igazolni küldött külön követet, Kabós Zsigmondot szidalmazták, gyalázták, a császár maga elé sem bocsátotta, sőt előbb börtönbe záratta s csak napok mulva bocsátotta ki, valamennyi erdélyit a városból eltávozni parancsolta;²⁾ Mihály vajdának ellenben — a kit azelőtt szintén nem bocsátott maga elé, sőt Prágából is száműzött — kihallgatást adott, megbocsátott neki, csaknem minden nap megvendégelte, és sok egyéb mellett százezer arannyal ajándékozta meg, s Bastával egyetértőleg Erdély visszafoglalására útasította.³⁾ A fejed. e hirre Kolozsvárra részleges országgyűlést

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Bethlen. V. k. 13. l.*

³⁾ *Bethlen. V. k. 12 l.*

hirdetett jun. 2-ra,¹⁾ hadserget kezdett gyűjteni, zászlói alá számosan gyűltek Magyarországról, a kiknek tiszteit ajándékokkal kötelezte hűségére. A béke is megkíséreltetett, de nem sikerülvén: a fejedelem összes hadsergét Kolozsvár alá Szamosfalván központosította.²⁾ Basta és Mihály vajda gyorsan benyomultak Erdélybe, a fejed. eléjük sietett, aug. 4. Goroszlónál csatát veszelve, maga serge fenmaradt részével menekült, s Kolozsvárt két vérszomjas ellensége boszujának hagyta. Minden bűnért ez lakolt. A győztesek két napi pihenőt tartva, egyesült hadsergeiket a város alá vezették s ott tábort ütöttek. Nem lévén a városnak Istenen kívül senki védelmezője — írja egyik egykoru — 32,000 frton nyert békét, a mit Bastának adtak, Székely Mihály szathmári kapitánynak 2000 frtot. A mit a kolozsvári bíró küldött — Basta asztalán feledvén — az is neki maradt; a tiszteknek is több-kevesebb ajándékot adtak, az összes katonaságnak élelmezést. Nem számítva, a mit a katonaság rabolt, Kolozsvár sarcza 100,000 forintra felment. Később mégis megszegték a béke föltételeit, az oda biztonság végett menekült nemesek és katonák közül sokakat megöltek, sokakat kiraboltak.³⁾ Mihály vajda meghagyta katonáinak — írja Borsos Tamás — hogy különösen a magyar papokat fogják és öljék meg, boszut állva az előbbi évben megsütött rácz pap és Baba Noak haláláért, a kiknek tisztességére kivégeztetésök helyén egy nagy öreg zászlót állíttatott fel. A katonák a parancsot teljesítették, s a törvénynél fogva elítélt két rablóért ártatlan papokon és kegyes férfiakon iszonyu kegyetlenségeket követtek el, nem kimélve hajlékaikat, családjokat. A fennebb említett Barabás Jánost is akkor ölték meg.⁴⁾ Csak kevesen kerülhették ki vesztöket.⁵⁾ A vajda rossz néven vette, hogy Kolozsvár szívesebben látja Bastát, mint őt, s udvari emberei fenyegetöztek: „hogy bár a vajdát a mult évben a németnek elárulták, meg fogják látni, hogy még ő lesz nekik urok, a ki miatt el kell pusztulniok.“⁶⁾ Azonban a gondviselés Kolozsvárt

¹⁾ *Bethlen.* V. k. 14. l.

²⁾ *Bethlen.* V. k. 19. l.

³⁾ *Bethlen.* V. k. 29—30. ll. *Ambrosii Simigiani.* Hist. II. 251—252. ll.

⁴⁾ *Ambrosii Simigiani.* Hist. II. 231. l.

⁵⁾ *Bethlen.* V. k. 29—31. ll.

⁶⁾ *Bethlen.* V. k. 43. l.

megmentette e veszedelmes ellenétől, 1601. aug. 19. Basta katonái meggyilkolták őt.¹⁾

Alig szünt meg e veszély, ismét új fogta körül. A várost Basta katonaőrsége védte. Báthori fejed. új erőt gyűjtván: első gondja volt, hogy Kolozsvárt visszafoglalja. Tholdy István 1000 törökkel véletlenül egy jó reggel, mikor a kolozsváriak nem is gondolták, megrohanta a külvárost, beszáguldozták, sok német katonát megöltek, sokat elfogtak, közel száz esett el közülök.²⁾ Tholdy innen a fejedelem gerendi táborába tért. Basta értesítette Rudolfot, hogy Zsigmond török és tatár segélylyel Erdélybe visszatért. Ez követét küldötte hozzá, felajánlva Erdélyt, hogy birja mint elébb, csak ne legyen az a látszata, hogy török segélylyel erőszakosan vette ki Rudolf fejed. kezéből. De követe nem mert Zsigmond táborába menni. Filstich Péter kolozsvári senátort kérte meg, hogy menjen el követségben hozzá. Ez menlevelet kért s a fejedelemhez érvén, követségét előadta. A fejed. hajlott is rá, de tanácsosai nem. Filstich siker nélkül tért meg Kolozsvárra, a mi a császári követ elútazását idézte elő. Ekkor a fejed. Kolozsvár alá ment s egyfelől ostromlatta, falait lövette, másfelől titkon Marielli olasz jezsuita híve által Bastával Erdély elcsesérése iránt alkudozni kezdett. De Basta nem bizott s az ügyet könnyedén vette. Erre a fejedelem a város falait még keményebben kezdte lövetni, létrákat rendelt köröskörül, s célja volt, hogy katonái a falakat megmászva jussanak be a várba. A polgárság látta végpusztulását, ha a szándék valósul, titkon követséget küldött hozzá, esedezve kérni: „hogy az ostromot szüntesse meg, ne legyen okozója, hogy e nemes várost merőben elpusztítsák vagy lerombolják. Ők mindig hívei voltak a fejedelemnek, most is akaratjuk ellen tartják a németeket, a győztes parancsának kell engedelmességniök, míg Basta lesz az úr Erdélyben. Ha kiűzetik, könnyű lesz Kolozsvárt ismét elfoglalni.“ Végre Zsigmond meggyőzetvén a kolozsváriak könyörgése által, ámbár az átadást remélte, mégis hívei vérért kimélve, az ostromot félben hagyta s a város alól eltávozott.³⁾ Basta Zsigmond elvonulása daczára is, fegyverei győzelmétől tartva, a helyőrségnek — száz lovason kívül — Kolozs-

¹⁾ *Bethlen* V. k. 44. l.

²⁾ *Bethlen*. V. k. 62. l.

³⁾ *Bethlen*. V. k. *Ambrosii Simig*. Hist. II. 256—57. ll.

várról kivonását s Szathmárra távozását elhatározta, elébb a városnak a császár hűségére megesküvését kívánván. Ez 1601. dec. 10-ki közgyűlésében e végzést hozta: „A mi a megesküvést nézi, a város császár ő felségének eddig is hittel volt lekötelezve, mely a sok változás miatt egészen megbomlott, mindazáltal készek most is a meghitelésre ő felsége hűségére; könyörögnek azonban ő Nagyságának, hogy ezt a záradékot: „kivéve az utolsó szükség esetét“ [*salvo casu extremae necessitatis*] engedné odairatni az esküformába, kit a polgárok keze irásával kíván megerősíteni. Azt is kérték, hogy hűségök zálogaul addig, míg a két fél közt a dolog elvállik, Szathmárra ne három, de csak két kezest kívánjon. A mi a 100 lovas katonát illeti: abba is beleegyeznek, de útasítást kérnek számukra, a mit megtartsanak, a maguk költségén éljenek, erőszakot, dulást ne tegyenek mint eddig, a mi miatt az egész város igen megnyomorodott és pusztulásra jutott.“¹⁾ Bastát ez iszonyu ingerültségbe hozta, s rá azzal felelt, hogy a városban volt *vert és veretlen aranyat és ezüstöt, fegyvert és egyéb értékest*, a mit a menekülők a polgárokhoz letettek, hit alatt összegyűjtetvén, magához vette, s a helyőrséget ott hagyva, Magyarországra távozott.²⁾ Zsigmond felhasználta az alkalmat, több szász várost igérettel és esellel bevett, s mint győztes, Csáky közbenjárásával 1602. jun. 29. közte és Basta közt létrejött azon egyesség, mely szerint a fejedelem Erdélyről lemondott s cserébe Rudolf császárnak engedte át.³⁾

Rudolfnak első dolga volt Erdély új szervezése, de az erdélyiek tanácsa nélkül, az országgyűlés fölterjesztése mellőzésével, Náprágy r. kath. püspök s Istvánffi Miklós terve szerint, a mivel a szászokon kívül az egész országot elidegenítette magától. Székely Mózes és Bethlen Gábor az ország önállása s az alkotmány védelmére segélyért a szultánhoz folyamodtak, tekintélyes erővel Erdélybe jöttek, s a lakosok nagy része hozzájuk csatlakozott. Basta egymásután hagyván üresen a városokat, Székely Mózes sergei könnyű győzelemmel foglalták el. Mig Basta az országban hadaival szétjárt, Kolozsvárat az az eset történt, hogy

¹⁾ *Erd. j. könyv.*

²⁾ *Ambrosii Simig. Histor. II. 261. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 124—26. II.*

tisztei a kapuknak általuk őrizését rendelve: a polgárságot szerfelett fölingercelték. Az 1603. május 19-ki közgyűlés élénk kifejezést adott ennek. „Fájlalják, sőt ugyan gyalázatnak tartják — így szólnak a száz-férfiak — hogy szabadságuk ellen a kapukon német gyalogok kezdettek állani, a minék a város és tanács akaratja és értelme ellen nem kellett volna lenni. Ő kegyelmek azért, kik a római császár ő felségéhez hittel kötelezettek, a maguk gyalázatára ezt nem akarják ott szenvedni, a kapuk őrizetét maguknak tartják útasításuk szerint. A bíró ur izejje meg e végzést a német hadnagyoknak, hogy katonáikat a kapukról elvigyék, s ezután oda ne menjenek őrizetre, minthogy Basta ur ő nagysága jelenlétében is ezen szabadságában a várost meg nem háborította, hanem hűségökben megnyugodt . . . .”¹⁾ Basta visszatérével erről értesült, a polgárok jogait visszaadta, néhány németet bűnös tényeikért megöletett, a polgárságot a császár hűségében megerősíteni kívánván, ígérte, hogy 15 nap alatt segélyt hoz nekik, s helyőrségét hagyta a városba, maga a kolozsváriaktól kisérve Várad felé Szathmárra távozott . . . . Székely Mózes serge élén 1603. jun. 3. már Kolozsvár alatt volt, s ostrom alá fogva, önkéntes önmegadásra hívta fel. Előbb Óvári Sámuelt küldötte be titkon, azután Óvári Istvánt, végre Petki Ferencz főncemest. „Gondolják meg éretten dolgukat s a város és maguk megmaradását — azt izente be — addig, míg remény van és idő a megbocsátásra; ha kegyelmét nem fogadják s a nyakasságot elébb becsülik annál, tulajdonítsák maguknak, a mit a katonák dühétől szenvedhetnek. Neki van módja a várost bevenni s akkor késő lesz a megbánás, mikor a zsákmányt szomjazó katona a falak közt van.”²⁾ „A száz-férfiak kívánták volna a követek meghallgatását — így szól az e végre hirdetett közgyűlés jegyzőkönyve — de már az idő alkonyodóban volt, azt végezték tehát, hogy másnap reggeli hat órakor a követek kívül az ispotály sajtójánál — a *Kömál* malom iránti részében — megjelenvén s nagyobb biztosságért a város Szabó András és Filstich Péter tanácsosokat zálogul [*tuszul*] küldvén: a követeket bocsássák be, kiktől a követséget megértvén, azon bátorságosítás alatt a város kezeseit békével elbocsássák,

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Bethlen. V. k. 279. l.*

s ez alatt a lövöldözések az őrhelyeken és környéken szűnjenek meg, de minthogy az éj senkinek sem barátja, az örök a szokott vigyázást folytassák . . . .¹⁾ E követségnek azonban nem volt sikere. A polgárság bizván Basta ígéretében, húzni-halasztani kívánta a dolgot, határozásra gondolkozási időt kért, szóval tartotta Székely Mózeset, de a védelemhez mindinkább készült, a mit ez látván, a vonakodó várost egyik éjjel kétfelől meggyújtatta, a déli szél a szikrát, szenet és nagy égő üszköket záporként hordotta szét a házak zsendelyfödeleire; égetően forró lég töltötte el az utcákat, sűrű sötét füst és vastag homály éjként borult rájuk, elannyira, hogy a kik benn voltak, utolsó veszedelmök jelenlétét kiabálták, s oly sirás és jajgatás jött ki a házakból, hogy mindenki kétségbe esve, halálát hitte közeledni. A házak előtt tömérdek kádak állottak vízzel tele, rúdak, kötelek. Mig benn a tűz pusztított, künn folyt a vár vívása. Az ellenség száguldozott a vársánczokon át, rohamot intézett a várfalakra és kapukra, íjjal lőtt a közeli halmokról a falak védőire: a mit az ostromló katona kezébe kapott, mindent zsákmányul ejtett. A férfiak, kik lélekjelenlétöket nem veszítették el, a népet buzdították, hogy a házak zsendelyezését verjék le s a tűz terjedését akadályozzák. Fel is mentek sokan a fedelekre, megáztatott lepedőkkel oltották az égő üszköt s Isten segítségével meg is mentettek sok hajlékot s maguk is épen maradtak. Védte a várost néhány csapat német gyalogkatona is, de ezeket sokkal meghaladta a Székely Mózeshez hajló nép, elannyira, hogy azok kevés számukat látva, nem tudták mit tegyenek. Székely Mózes két oldalról ostromolta a várost, *először* a délről, hol a jezsuita collegiumhoz közel — mely egykor a Ferencz-szerzetieké volt — nem volt várfal, *másodszor* arról felől, hol a hidelvi külvárosba mennek . . . Az ostrom második napján a főbiró, Boghner [*Gellyén*] Imre s a királybiró Tótházi Mihály tanács elé vitték a dolgot, hogy együtt határozzanak a teendőik felől, legyen mindenki tudtával a végzés s érte legyenek egyformán felelősök; mert már a 15 nap eltölt volt, s látták, hogy Bastától segély nem jó: vajjon a nyakukon levő ellenségnek parancsát önként teljesítsék-e, vagy az ostromlást tovább is tűrjék s falaik közt perzseltessék fel magukat? A midőn a szász és magyar tanácsbeliek így tanakodtak, a magyarok azt javallták, hogy a várost

¹⁾ *Ered. j. könyve.*

adják fel, s a mit a győztes rendel, teljesítsék; mert mindenki tudja, hogy Kolozsvár mindig a hadviselésnek mintegy torkában volt, gyengén védhető életét, gyakran arannyal váltotta meg; falai s erődei nem igen kemények, a cseréppel fedett ház kevés, inkább zsendelyesek, tűzfészek, a mi által a tűz az egész várost elpusztíthatja; gabonájuk, szőlőjük a mezőn, az ellenség zsákmányának kitéve. Tekintetbe kell venni, hogy jó bortermésre van kilátás, a mit az ellenség lovai eltiporhatnak, s ha ezt a város elveszti, ha be nem vétetik is, az élelem és bor rendkívül megrágnak s hallatlan szükség és éhség következik. Kéréssel, engedelmességgel és arannyal kell hát keresniök a haza üdvét; senki nem esodálkozhatik, hogy a szükség előtt meghajolnak és háztájukat megvédeni igyekeznek, midőn Basta pártfogójuk és a fejedelem is veszélyben hagyta. Bárha távozásakor jó szót is adott idejében való segélyküldés iránt, de az ígérlet ideje már eltelt, az eszély kívánja az előrelátott veszedelmet kikerülni; egy állat sincs, mely szándékosan elveszteni magát, a természet erősb törvénye az élni vágyás levén mindenkiben. Bolond hajókormányos az, a ki látja a vihart s hajóját önként habok közé meríti, midőn ügyességgel és észszel megmenthetné. Ez okból megengesztelni kell az ellenséget, nem felbőszíteni. . . . .

A szászok, a mintegy 300-ra menő őrséggel ellenkező véleményben voltak. . . . . Mig a két nemzetbeliek egyenetlenkedve vitatkoztak, a nép kívül várta, mit határoz a tanács. A magyarok fenhargon kiabálni kezdették: „Meg kell adni a várost! Ők várják a tanács végzését a megadás felől.“ A tanács pedig, midőn ezt hallotta, s tömérdek népnek a főtéren egybegyülekezését észrevette, követeket küldött hozzá, hogy megadásra hangolt kedélyöket csöndesítsék. De hiába. Semmi követséget meg nem hallgatnak addig — mondák — mig kérésök teljesítése iránt biztosítva nem lesznek. Tartván a tanács a belső meghasonlástól és polgárháborútól, a tanácskozást más napra halasztotta, s a népet reménynyel távozásra felhívta. Ekkor történt, hogy két tizedes-alj magyar legénység a főtéren 8 ágyu és lőszerszám őrizésére kirendelve levén, midőn ott örködnének, vacsora táján a városi német és szász polgárság — mintegy ötvenen — rájuk rohantak s az ágyukat és lővő szerszámokat a magyarok iránti bizalmatlanságból, önvédelmőkre az Óvárba bevinni s magukat elkülönözni akarták. Lárma lett belőle, mindkét részről az emberek nagy csoportosulása, s

már csaknem fegyverre került a dolog, midőn egy-két előkelő polgár s köztük Seres István, hirtelen ott termett, s a sokaságot nagy bajjal lecsöndesítették. A magyarok kivánták a pártütés szerzője kiadását, a kit ha kezökbe nem adnak, fegyverre kelnek és a háborúság okozóin elégtételt vesznek. A németek kapitánya s a százak közül Filstich Péter előhivattak, de hit alatt bizonyították, hogy ők ebben ártatlanok, s így kevés idő múlva a sokaság elcsöndesedett. Másnap ismét gyülekezni kezdett a köznép. Tanakodtak, kiáltozták, hogy a várost meg kell adni, nehogy az egészet tűzzel pusztítsák el. Nem hallgatnak tovább ez ügyben a tanácsra, sem azokra, a kik más véleményben vannak, de bűncselekvényre is készek, ha az ő nézetökhöz nem csatlakoznak. Végre a tanácsot a megadásra rá bírták, gondoskodva a német helyőrség biztos eltávoztatásáról. . . . Ekközben Székely Mózes újból sürgette a megadást, jó reménnyel biztatta őket s hozzá kezdetek a béke és átadás iránti tanácskozáshoz. Az ostrom 12-dik napján a várost azon föltétellel adták fel, hogy a német helyőrség vagyonával együtt sértetlenül mehessen Szathmárra, a mi meg is történt. Midőn ezek Székely Mózes elébe mentek, emberséggel fogadta s köszöntötte őket, a kik egy kis csappattal bántatlanul távoztak el. A tanács levelet is adott nekik, hogy nem önakaratjokból, de a városi nép végzése következtében, a város megmentéseért adták meg magukat. . . . A nép e napon újra egybegyűlt, s a németek eltávazása után, már most a jezsuiták kiűzetését is kiáltozta, mint a kiknek ösztönzésére kezdet óta Erdély békéje felzavartatott, a kik, s különösen Alphonsus jezsuita által a jelenlegi pápa Zsigmond fejedelmet megrontotta s a töröknek tett hitét — kiknek védelme alatt csaknem 50 év alatt békében élt az ország — megszegette és megerőtleníttette. Ezek bálványimádók — harsogtatta egy a nép közül — a kiknek imadását és tiszteletét az Isten a 2-dik parancsolatban tiltja, s a kik a legtudósabb férfiak ítélete szerint, mai napig az Antikrisztus gyermekeinek tartatnak; s bárha az alázatosság és szenteskedés ürügye miatt, sokak előtt tekintélyben állnak s többek elméjét megvakították, hogy a rossz tovább ne terjedjen, eljött alkalmas ideje a gyógyításnak, nehogy a még romlatlanok is veszélyeztessenek. Élni kell az alkalmas idővel. . . . E beszéd fölgyújtotta a köznép szenvedélyét, mely a jezsuiták kikergetésére összetömörülve, fenyegetőzni kezdett, ha a tanács

bele nem egyezik. Látván az a tudatlan sokaság vakmerő bátorságát, kezdette elébb lebeszélni, azután kérte, s cseengve könyörgött hozzá, nehogy szentségtelen kézzel a szenthelyet meggyalázni vakmerősködjének, gondolják meg, hogy emberek, s alá vannak vetve a szerenese jó és balfordulatának; vegyék fontolóra, hogy a rossz tanács sokszor a tanácsadónak válik rosszára, s az utolsó rossz rendesen nagyobb az elsónél. Várjanak még kevés ideig, a sietség gyakran igen veszélyes, úgy kell cselekedniök, nehogy tetteiket megbánják. Ily vakmerő szándékról mondjanak le. . . . De mivel a sokaság közé számos külső paraszt is vegyült, a kik a véletlen események miatt védelem végett futottak be a városba, mintha süketek lettek volna, nem hallgattak a csendesítő szóra; a város birája a mindenható Istenre kérte őket, ne rohanjanak rohanva a veszedelembé; háromszor kérte meg, s szándékuktól elállásra törekedett birni őket. De miután sem az intés és fenyegetés, sem a kérés és esenkedés semmit sem használt, dühösen a jezsuiták templomába és lakjaikra rohantak, a mi képet ott találtak, összetörték, minden ingóságukat elrabolták, az épületeket is, a mennyire tudták, összerombolták s földig elpusztították, nehogy ezután is mint eddig két izben, a hely kiessége által vonzatva, régi fészkekbe ismét visszatérjenek. A jezsuitákat, a kik 15-ön voltak, egyen kívül, a ki véletlenül elveszett, bánatlatlanul a városból ki, Görgény várába, a Bogáthiak birtokába küldötték. . . .¹⁾ Az előbbiekhöz járult az a véletlen, de Kolozsvárt Basta előtt szintén terhelő s jeleseinek során mély csorbát ejtő eset is, hogy Székely Mózes vezetés harcába számos kolozsvári polgár követte s azok közül Óvári István, török portai követségben járt s későbbi besztercei követéséről is ismert férfi, Jacobinus János, a kit Székely Mózes kancellárává és titkárává tett s a ki később fejedelmi urával együtt a Brassó melletti harcban esett el. E két nagy tekintetben álló férfi Trauzner Lukács csal vállalkoztak arra, hogy a fejedelem megbízásával személyesen menvén a beszterczeiekhez, e várost a Székely Mózesnek meghódolásra rábirják.²⁾ Kolozsvárt e fontos szolgálatáért Székely Mózes írásban biztosította, hogy vallásuk-

¹⁾ *Ambrosii Simigiani*. Histor. II. 305—309. II. *Bethlen*, V. 284—289. 297—298.

²⁾ *Bethlen*. V. 318. 1.